

TC.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

ŞEMSÎ -Yİ BAĞDÂDÎ'NİN MANZAR-İ EBRÂR
MESNEVÎSİ VE NİZÂMÎ'NİN MAHZENÜ'L
ESRÂR'I İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Seyhan KARAKÜTÜK

2501200231

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEĞİRMENCİ

İSTANBUL 2022

ÖZ
ŞEMSÎ –Yİ BAĞDÂDÎ’NİN MANZAR-İ EBRÂR MESNEVÎSİ VE
NİZÂMÎ’NİN MAHZENÜ’L ESRÂR’I İLE
KARŞILAŞTIRILMASI

SEYHAN KARAKÜTÜK

Bu çalışmada X/XVI. yüzyıl şairlerinden Şemsî-yi Bağdâdî’nin Manzar-i ebrâr isimli mesnevîsi incelenmiş ve nazire olarak yazıldığı Nizâmî-yi Gencevî’nin Mahzenü’l esrâr’ı ile karşılaştırılması yapılmıştır. Eserin tashihli metni hazırlanırken Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa koleksiyonunda 294 demirbaş numarası ile kayıtlı tek nüshadan faydalanılmıştır.

Çalışma bir giriş ile beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Şemsî-yi Bağdâdî’nin yaşadığı döneme genel bir bakış; ikinci bölüm Manzar-i ebrâr’ın incelenmesi, üçüncü bölüm Nizâmî-yi Gencevî’nin Mahzenü’l esrâr’ı ve ona yazılmış nazireleri içermektedir. Dördüncü bölümde Nizâmî-yi Gencevî’nin Mahzenü’l esrâr’ı ile Şemsî-yi Bağdâdî’nin Manzar-i ebrâr adlı eserinin karşılaştırılması yapılmış ve beşinci bölümde Manzar-i ebrâr’ın tashihli metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nazîre, Nizâmî, Şemsî, Manzar-i ebrâr, Mahzenü’l esrâr.

ABSTRACT

ŞEMSI-Yİ BAGDADI'S MATHNAWİ MANZAR-İ EBRAR AND COMPRASİON WITH NİZAMİ'S MAHZENÜ'L ESRAR

SEYHAN KARAKÜTÜK

In this study, Şemsi-yi Baghdadi's mathnawi named Manzar-i ebrar, one of the X/XVI. century poets, was reviewed and compared with Nizami-i Gencevi's Mahzenu'l esrar, which was written in nazire. While preparing the revised text of the work of art, the only copy registered with 294 fixture number in the Hadji Ahmed Pasha collection of Köprülü Manuscript Library was utilized.

The study consists of an introduction and five chapters. The first chapter includes an overview of the period in which Şemsi-yi Baghdadi lived, the second chapter includes the review of Manzar-i ebrar and the third part includes Nizami-i Gencevi's Mahzenü'l esrâr and the replies in kind written dedicated to it. In the fourth chapter, Nizami-i Gencevi's Mahzenü'l esrar and Şemsi-i Bağdadi's Manzar-i ebrar were compared and in the fifth section, the revised text of Manzar-i ebrar was included.

Keywords: Nazire, Nizami, Şemsi, Manzar-i ebrar, Mahzenu'l esrar.

ÖNSÖZ

Nizâmî'nin hamsesini oluşturan mesnevîlerden biri olan Mahzenü'l esrâr'a hem Fars edebiyatında hem de Türk edebiyatında birçok nazîre yazılmıştır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden X/XVI. yüzyıl şairlerinden Şemsî-yi Bağdâdî'nin Manzar-i ebrâr mesnevîsi de bu alanda yazılmış Farsça eserlerden biridir.

Çalışmamızda şimdilik hayatı hakkında detaylı bilgiler elde edemediğimiz fakat eserinde yer alan şiirlerden, Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş olan Bağdat'ta yaşadığını anladığımız Şemsî-yi Bağdâdî'nin Manzar-i ebrâr mesnevîsi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Aynı zamanda Mahzenü'l esrâr'a nazire geleneğinin bir halkası olan bu eserle Nizâmî'nin eserinin karşılaştırması yapılmıştır.

Çalışma süresince tüm aşamaları titizlikle takip eden ve büyük bir özveri ile değerli vaktini bana ayıran danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEĞİRMENCİ başta olmak üzere; desteği ve yardımları için Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ'e; lisans ve lisansüstü eğitimlerimizde bilgileriyle bizleri aydınlatan değerli hocalarımız Prof. Dr. Mehmet ATALAY, Dr. Öğr. Üyesi Güller NUHOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Kadir TURGUT'a, tanıştığımız ilk günden beri dostluğu ve yardımlarını esirgemeyen, bu çalışma esnasında da her zaman yanımda olan Sepideh DARVİSHİ' ye ve son olarak öğrenim hayatım boyunca en büyük destekçim olan sevgili eşime teşekkür ederim.

SEYHAN KARAKÜTÜK

İstanbul 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEMSÎ –Yİ BAĞDÂDÎ VE YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

1.1. SİYASÎ DURUM	3
1.2. EDEBÎ DURUM	5
1.3. ŞEMSÎ –Yİ BAĞDÂDÎ’NİN HAYATI	6
1.4. ŞEMSÎ –Yİ BAĞDÂDÎ’NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ	12
1.5. ETKİLENDİĞİ ŞAİRLER	16
1.5.1. Nizâmî-yi Gencevî	16
1.5.2. Sa’dî-yi Şîrâzî	17
1.5.3. Abdurrahmân-ı Câmî	18
1.5.4. Husrev-i Dihlevî	19
1.6. ŞEMSÎ-Yİ BAĞDÂDÎ’NİN TEZKİRELERDE YER ALAN VE MANZAR-İ EBRÂR MESNEVÎSİNDE BULUNMAYAN DİĞER ŞİİRLERİ	19

İKİNCİ BÖLÜM

MANZAR-İ EBRÂR’IN İNCELENMESİ

2.1. ESERİN YAZMA NÜSHASI	30
2.2. YAZMA ESERİN DİL VE İMLA ÖZELLİKLERİ	32
2.3. ESERİN MUHTEVASI	44
2.4. ESERDE KULLANILAN EDEBÎ SANATLAR	77
2.5. MANZAR-İ EBRÂR’DA YER ALAN ÖZEL ADLAR	94
2.5.1. Kişi Adları	94
2.5.2. Yer Adları	108
2.6. KUR’AN AYETLERİ VE HADİSLERDEN İKTİBASLAR	118

2.6.1.	İbarenin olduğu şekilde kullanılması:.....	118
2.6.2.	Ayete ek yapılmak suretiyle yapılan iktibaslar:	123
2.6.3.	Hadislerden İktibaslar	126
2.7.	İKİ ÇALIŞMA ARASINDAKİ OKUMA FARKLARI	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİZÂMÎ –Yİ GENCEVÎ’NİN MAHZEN’ÜL ESRÂ’I VE ONA YAZILMIŞ NAZİRELER

3.1.	MAHZENÜ’L ESRÂ’IN MUHTEVASI.....	138
3.2.	MAHZENÜ’L ESRÂ’A YAZILMIŞ FARŞA NAZİRELER.....	149
3.3.	MAHZENÜ’L ESRÂ’A YAZILMIŞ TÜRKÇE NAZİRELER	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİZÂMÎ’NİN MAHZEN’ÜL ESRÂ’I İLE ŞEMSÎ-Yİ BAĞDÂDÎ’NİN MANZAR-İ EBRÂR ADLI ESERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

4.1.	BİÇİMSEL BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR.....	154
4.2.	İÇERİKSEL BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR	155
4.3.	HER İKİ ESERDE YER ALAN BENZER BEYİTLER	161

BEŞİNCİ BÖLÜM

MANZAR-İ EBRÂR – METİN

SONUÇ.....	258
KİŞİ, YER VE KİTAP ADLARI İNDEKSİ.....	260
BİBLİYOGRAFYA	263
EKLER	272
فهرست اسامی اشخاص، کتب و اماکن	274

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
hş.	: Hicri – Şemsî Tarih
H.z.	: Hazret
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Metin, be.	: Metindeki Beyit
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
salt.	: Saltanat
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk	: Tahkik eden
t.y.	: Tarih yok
Yay.	: Yayınevi
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu X/XVI. yüzyılda yaşamış bir şair olan Şemsî-yi Bağdâdî'nin Manzar-i ebrâr adlı mesnevîsidir. Manzar-i ebrâr, Nizâmî-yi Gencevî'nin (ö. 611/1214 [?]) Mahzenü'l esrâr'ına nazire olarak kaleme alınmıştır.

Eserinde ve tezkirelerde yer alan, Kanûnî Sultan Süleyman'a övgüde bulunduğu şiirlerinden anlaşıldığı üzere şair X/XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti altına giren Bağdat'ta yaşamıştır. Çalışmamızın konusu olan Manzar-i ebrâr'ı da Kanûnî'ye sunmak üzere kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Tezkirelerde müellif ile ilgili yeterince bilgi bulunmamaktadır.

Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa Koleksiyonunda 294 demirbaş numarası ile kayıtlı olan tek yazma nüsha üzerinden yapılan bu çalışmamız teslim edilme aşamasında iken Konya Selçuk Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümünden Mehmet Enes Temiz tarafından Manzar-i ebrâr üzerine bir doktora tezi¹ çalışmasının savunmasının yapıldığını öğrendik. Çalışmamızı teslim etmeden evvel iki çalışma arasında okuma farkları olup olmadığını kontrol etmek istedik. Tezin yayınlanmasının ardından yaptığımız incelemelerde bazı okuma farkları olduğuna şahit olduk. Bu nedenle çalışmamıza yeni bir bölüm ekleyerek bahsedilen okuma farklılıklarını akademik camianın değerlendirmesine sunmak istedik.

Çalışmamızın birinci bölümde Şemsî-yi Bağdâdî'nin yaşadığı dönemin siyasi ve edebî durumu hakkında kısaca bilgi verilmiş; tezkirelerde ve kendi eserinde bulunan bilgilere dayanarak hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuş ve etkilendiği şairlerden bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümün sonuna Şemsî-yi Bağdâdî'nin çalışma konumuz olan eserinde yer almayıp, tezkirelerde yer alan diğer şiirleri başlıklı bir bölüm de eklenmiştir.

¹ M. Enes Temiz, “Şemsî-i Bağdâdî ve Manzarı'l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi Tezi, 2022.

İkinci bölümde Manzar-i ebrâr detaylı olarak incelenmiştir. Eserin yazma nüshası hakkında bilgiler verilerek; dil ve imla özelliklerinden bahsedilmiş, “Eserin Muhtevası” başlığı altında Manzar-i ebrâr’ın tüm özeti verilmiştir. Ayrıca eserde geçen özel adlar ve kullanılan edebî sanatlar ile Kur’an ayetleri ve hadislerden yapılan iktibaslara da değinilmiştir. İkinci bölümün sonunda, giriş kısmında bahsettiğimiz Mehmet Enes Temiz tarafından hazırlanan çalışma ile kendi çalışmamız arasındaki okuma farklarına değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, üzerinde çalışmış olduğumuz eserin Nizâmî’nin Mahzenü’l esrâr’ına nazire olması nedeniyle Mahzenü’l esrâr’ın kısaca muhtevasına yer verilmiş, sonrasında bu esere Farsça ve Türkçe olarak yapılmış nazîrelerden söz edilmiştir.

Dördüncü bölümde Nizâmî’nin Mahzenü’l esrâr’ı ile Şemsî-yi Bağdâdî’nin Manzar-i ebrâr mesnevîsi mukayese edilerek biçimsel ve içeriksel benzerlik ve farklılıklarından bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümün sonunda her iki eser arasında yer alan benzer beyitlere yer verilmiştir.

Beşinci bölümde ise Manzar-i ebrâr’ın metni yer almaktadır. Nüshada yapılan düzeltmeler dipnotlar ile gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEMSÎ –Yİ BAĞDÂDÎ VE YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

1.1. SİYASİ DURUM

Şemsî-yi Bağdâdî'nin doğum ve ölüm tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamış olsak da yaşadığı dönemin Kanûnî Sultan Süleyman'ın yaklaşık yarım asır (46 yıl) hüküm sürdüğü döneme rastladığını eserini bitiriş tarihi olarak verdiği 954/1547-1548 yılından² anlayabiliyoruz. Şemsî ayrıca eserinde o dönemde yaşamış bir takım tarihi olaylara işaret etmekte, hem Manzar-i ebrâr eserinde hem de tezkirelerde karşılaştığımız bazı diğer şiirlerinde Kanûnî'ye övgüde bulunmaktadır.

سلطنت آموز جهانباينان
حامی اسلام سليمان عصر
شاه زبون پرور درويش دوست³

خسرو فرمندان ده فرمانيان
داور دين اعدل شاهان عصر
آنكه جهان در كنف لطف اوست

“Emir veren komutanların şahı, cihan padişahlarına saltanat öğreten,

İslamın hamisi, asrın Süleyman'ı; dinin koruyucusu, şahların en adili

Dünyanın himayesinin lütfunda olduğu kişi, fakir dostu ve acizlerin padişahı.”

XVI. yüzyıla denk gelen bu dönem Osmanlı imparatorluğu tarihinin en parlak dönemlerinden biridir. Sultan Süleyman babası Yavuz Sultan Selim'in (ö.926/1520) ölümü üzerine 17 Şevval 926/30 Eylül 1520 yılında 26 yaşında iken tahta çıkmıştır. Tahta çıkışından hemen sonra babasının daha önce Tebriz ve Kahire'den sürmüştüğü yüzlerce sanatkârın ve ümera zümresinin dönüşüne müsaade etmiştir.⁴

² Metin, be. 2251.

³ Metin, be. 423-424-425.

⁴ Feridun Emecen, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Süleyman I**, C. 38, İstanbul, 2010, s. 63.

Osmanlı döneminin “altın çağı” olarak kabul edilen⁵ Sultan Süleyman’ın saltanatı süresince, fetihler de en yüksek mertebeye ulaşmıştır. Bunlardan en önemlileri ve batıya yönelik izlediği gaza stratejisinin ilk adımları olma özelliğini taşıyan, atası Fatih Sultan Mehmed’in (886/1481) daha önce başarısızlığa uğradığı Belgrad’ın (1521) ve Rodos’un (1522) fethi olmuştur. Ayrıca 932/1526 Mohaç muharebesi ile Macaristan Türk topraklarına katılmış⁶, 945/ 1538 yılında Preveze Deniz Muharebesi ile Akdeniz’de Osmanlı hâkimiyeti kesinleşmiştir.⁷

Osmanlı ordusunun Sultan Süleyman önderliğinde doğuya yönelik en büyük ve en uzun süreli askeri seferlerinden biri ise Irakeyn seferi (1533-1535) olmuştur. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Manzar-i ebrâr’da da Irakeyn seferine işaret edilmektedir. Şemsî-yi Bağdâdî, kendisi de Bağdatlı olması hasebiyle bu seferin Bağdat üzerindeki etkilerine bizzat şahit olmuş ve Bağdat’ın fethinden sevinçle bahsetmiştir. Bu olayın tarihi olarak 939/ 1532/1533 yılını vermiştir.

بسم الله به فتنة أوج را
نه صد و سی سال و نه از سالها
سایه فکن بر سر بغداد شد⁸

تیغ زده کافر مخروج را
بود ز هجرت شده در سالها
زیر نشین علم داد شد

“İsyancı kâfirleri kılıçtan geçirdi, Ye’cüc fitnesinin yolunu kapattı,

Hicretin üzerinden yıllar geçmişti, yıllardan dokuz yüz otuz dokuz yılı idi,

Adalet sancağının altına oturup, Bağdat’ın üzerine gölgesini düşürdü.”

Şemsî-yi Bağdâdî, eserinde yer alan Sultan Süleyman’a ilk övgüsünde, fethedildikten sonra harap haldeki şehrin nasıl yeniden mamur edildiğini de ayrıntılarıyla anlatmaktadır.⁹ Harap edilmiş olan Bağdat şehri yeniden onarılmaya

⁵ Gilles Weinstein, “Brill The Encyclopaedia of Islam”, **Süleyman**, Leiden, 1997, s. 833.

⁶ Feridun Emecen, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Mohaç Muharebesi**, C. 30, Ankara, 2020, s. 232.

⁷ İdris Bostan, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Preveze Deniz Muharebesi**, C. 34, İstanbul, 2007, s. 343.

⁸ Metin, be. 426-427-428.

⁹ Metin, be. 412-463.

başlandıktan sonra daha önce oradan kaçmış olanların da geriye döndüğünden bahseder.

هر که ازو بود نموده فرار رو به وطن شد ز یمین و یسار^{۱۰}

“Oradan kaçmış olanlar sağdan soldan vatana geri dönmeye başladı.”

Şemsî-yi Bağdâdî’nin bizzat şahitliklerine dayanarak yazdığı bu satırlarla, Bağdat’ın Kanûnî Sultan Süleyman tarafından fethi sonrasında adaletle hükmedildiği ve şehrin ihyasına yönelik çalışmalar yapıldığını söylemek mümkündür.

XVI. yüzyıldaki bu siyasi yükselişle dil, edebiyat, kültür ve sanat alanında da kayda değer gelişmeler yaşanmıştır.

1.2. EDEBÎ DURUM

XVI. yüzyılda yaşanan siyasi gelişmelerle birlikte dil ve kültür alanında da büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle Kanûnî Sultan Süleyman döneminde coğrafi sınırlar genişlemiş; İstanbul, Edirne, Bursa ve müellifimizin de yaşamış olduğu Bağdat gibi büyük şehirlerin yanı sıra küçük şehirlerde dahi edebiyat ve kültür alanında bir canlılık yaşanmıştır.¹¹

Kendisi de şair olan ve başta Muhibbî” olmak üzere “Muhib” ve “Meftûnî” mahlasları ile şiirler yazan Kanûnî Sultan Süleyman şaire ve şiire ehemmiyet göstermiş ve şairleri himaye ederek onları daima teşvik etmiştir. Kınalızâde Hasan Çelebi’nin Tezkiretü’ş-şuarâsında Kanûnî’nin şair Ubeydî’nin tek bir gazelini beğenmesi ile onu kapı kulu askerlerine ve saray görevlilerine üç ayda bir verilen maaşa (ulufe) bağlamış olması¹² buna örnek olarak gösterilebilir. Padişahın,

¹⁰ Metin, be. 455.

¹¹ Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1994, s. 15.

¹² Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş - ş u’arâ**, thk. Aysun Sungurhan, haz. Aysun Sungurhan, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017, s. 546.

şehzadelerin, vezirlerin ve devlet adamlarının meclislerinde sanatın ve şiirin itibar görmesiyle bu meclisler birer ilim ve sanat merkezi haline gelmiştir ve bu durum kültür, sanat ve ilim zevkinin yerleşmesinde, yaygınlaşmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır.¹³

Ayrıca bu dönemin dikkat çekici edebî gelişmelerinden biri de Kanûnî döneminden önceki dönemlerde Türk edebiyatında Nizâmî, Firdavsî, Attâr vd. gibi isimler örnek alınıp onlardan takdir ile bahsedilirken, Kanûnî döneminde Türk edebiyatında İran edebiyatına karşı kendine güvenin artması ve şiirin yavaş yavaş milli bir kimlik kazanmaya başlamasıdır.¹⁴

Bu dönemin öne çıkan şairleri arasında Zâtî (ö. 953/1546), Fuzûlî (ö. 963/1556), Sultânü'ş-şu'arâ ünvanıyla bilinen Bâkî (ö. 1008/1600), Taşlıcalı Yahya Bey (ö. 990/1582), Gelibolulu Mustafa Ali (ö. 1008/1600), Nev'î (ö. 1007/1599) gibi isimlerden bahsedilebilir.

Burada çok kısa olarak değinmeye çalıştığımız siyasi gelişmelerle birlikte paralel olarak yürüyen tüm bu edebî gelişmeler bize XVI. yüzyılın yalnızca siyasi açıdan değil edebî açıdan da bir zirve dönemi olduğunu göstermektedir.

1.3. ŞEMSÎ –Yİ BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI

Hicri X/XVI yüzyıl şairlerinden olan Şemsî-yi Bağdâdî hakkında dönemin Farsça ve Türkçe tezkireleri ve kaynakları incelenmiş olmasına rağmen kendisi ile ilgili detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. Gülşen-i şu'ara tezkiresinin müellifi ve aynı zamanda çalışmamızın konusu olan Manzar-i ebrâr'ın da müstensihisi olan Ahdî-i Bağdâdî'nin babası olması dolayısıyla, kendisi ile ilgili bir bilgiye ulaşmak ümidi ile dönem tezkirelerinde Ahdî ismi de taranmıştır. Tezkirelerden elde edilen bilgiler aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

¹³ Çelebioğlu, *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, s. 32.

¹⁴ Çelebioğlu, *a.g.e.*, s. 124.

1. Şemsî ile ilgili elde edilen en ayrıntılı bilgi Sam Mirzâ'nın "Tuhfe-i Sâmî" adlı eserinin Ayasofya¹⁵ ve Fatih¹⁶ kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarında yer almaktadır. Tuhfe-i Sâmî'nin Vâhid-i Destgirdi neşrinde¹⁷ Şemsî'nin ismine rastlanmazken adı geçen kütüphanelerde bulunan eserin yazma nüshalarında, tezkirede kendisinden hemen önce bahsedilmiş olan Mevlânâ Rindî'nin kardeşi olduğundan söz edilir ki Ahdî Gülşen-i şu'arâ'da Rindî'den kendi amcaoğlu olarak bahseder. Devamında Şemsî'nin keçecilik ile uğraştığından, daha sonra bu işi terk ederek müderrislik yaptığından bahsedilmektedir. Ayrıca hoş tabiatlı, hoş sohbet ve fakir dostu bir kimse olduğu söylenen şairin bir divan tertip ettiğinden ve mesnevî konusunda da kötü olmadığından söz edilmektedir. Tezkirede Şemsî'ye ait olduğu söylenen birkaç beyte yer verilmektedir ki onlar da "Şemsî-yi Bağdâdî'nin Tezkirelerde Yer Alan ve Manzar-i ebrâr Mesnevîsinde Bulunmayan Diğer Şiirleri" başlıklı bölümümüzde detaylı olarak ele alınmıştır.

Ayrıca Sâm Mirza, tezkiresinde Şemsî'nin Mahzenü'l esrâr'a nazîre olarak "Manzarü'l ebrâr" isimli bir mesnevî yazmış olduğunu haber vererek, Manzar-i ebrâr'ın 3. münacatının 164 ve 165. beyitlerine yer vermektedir:

از سرِ خورشید ربایید کلاه
هر که رسد پای نهد بر سرش¹⁸

آنکه تو برداریش از خاکِ راه
وآنکه کنی پست چو خاکِ درش

"Senin yerden kaldırdığın kimse güneşin başından külahını çalar.

Eşik tozuna kadar alçalttığın kimsenin ise her geçen üzerine basar."

Yine Tuhfe-i Sâmî'de Sam Mirza bize başka hiçbir kaynakta rastlamadığımız bir bilgi sunarak Şemsî'nin Abdurrahman Câmî'nin (ö.898 /1492) Heft Evreng adlı

¹⁵ Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248. 240^b-241^a.

¹⁶ Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 138^b-139^b.

¹⁷ Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, thk. Vâhid Destgirdî, Tahran, Matbaa-ı Armağan, 1314 hş.

¹⁸ Metin, be. 164-165.

hamsesinin dördüncü mesnevisi olan Subhatü'l- ebrâr' a bir nazire yazdığını söylemektedir. Adının “Sıdk u Safa” olduğunu öğrendiğimiz bu eserden de birkaç beyte yer vermektedir.

Her iki el yazması eserde de Şemsî-yi Bağdâdî hakkında aynı bilgiler birebir olarak tekrar edilmektedir.¹⁹

2. Şemsî hakkında nispeten detaylı bilgilere ulaştığımız bir diğer eser oğlu Ahdî'nin “Gülşen-i şu'arâ” isimli tezkiresidir. Manzar-i ebrâr'ın müstensihi olan Ahdî, Türk edebiyatının önemli tezkirelerinden olan Gülşen-i şu'ara'sında babasının ehl-i ilim zümresinden olduğunu ve gece gündüz kitap okumakla meşgul olup, inziva halinde bulunduğunu belirtmekte, dönemin hükümdarına mesnevi bahrinde üç kitap nazmettiğini söylemektedir. Ayrıca irfan ehli tarafından kabul görmüş gazel tarzında bir de divanı olduğunu ve babasının iki dilde şiirler nazmettiğini söyleyen Ahdî, biri Farsça diğeri Türkçe olmak üzere onun iki şiirine yer vermektedir.²⁰ Ahdî ayrıca eserinin mukaddime bölümünde babasının Kanunî Sultan Süleyman'a övgüde bulunduğu bir şiirine yer vermektedir.²¹ Ayrıca Sebeb-i telif bölümünde eserini Şehzade Selim'e ithaf etme nedenini anlatırken Şehzadenin huzuruna götürülecek en güzel hediyenin şairlerin şiirleri olduğunu belirterek babası Mevlânâ Şemsî-yi Bağdâdî'nin sözün tarifini yaptığı Farsça bir diğer şiirine yer vermektedir.²²

3. Riyazî Mehmed Efendi'nin (ö. 1054/1644) miladi 1607-1610 yılları arasında kaleme almış olduğu Osmanlı şairlerini ihtiva eden “Riyazü's şuara” adlı tezkiresinde de Şemsî-yi Bağdâdî ismine yer verilmektedir. Şemsî'nin kendi adına ayrılmış olan bölümde yalnızca Bağdatlı olduğu ve Ahdî'nin babası

¹⁹ Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248. 240^b-241^a; Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 138^b-139^b.

²⁰ Bağdatlı Ahdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, haz. Süleyman Solmaz, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018, s. 189-190.

²¹ Bağdatlı Ahdî, **a.g.e.**, s. 37.

²² Bağdatlı Ahdî, **a.g.e.**, s. 41.

olduğundan söz edilip, Türkçe bir beyti paylaşılmaktadır.²³ Ahdî başlığına baktığımızda ise Şemsî'nin mesleği ile ilgili başka bir yerde karşılaşmadığımız bir başka bilgiye ulaşmaktayız. Kendisi de 1022/1613 yılından itibaren Yenişehir, Halep, Şam, Kudüs ve Kahire de kadılık yapmış olan Riyâzî²⁴, Ahdî'nin babası olan Şemsî'nin Dârü'l Hilâfe Bağdat'ta kadılık yaptığı esnada belagat yönünden kuvvetli bir kaside söylediğini ve bu münasebetle kendisi ile bir dostluk alışverişinde bulunduklarını söyleyip Türkçe bir başka beytine yer vermektedir.²⁵

Riyâzî Mehmed Efendi'nin verdiği bu bilgilerden, Şemsî'nin hayatının bir bölümünde kadılık yaptığı ve Riyâzî'nin kadılık görevine başladığı 1022/1613 yılı ile emekli olduğu tarih olan 1034/1624 yılı²⁶ arasındaki 12 yıl içinde Şemsî ile görüştükleri kanaati çıksa da , Riyâzî'nin doğum tarihinin 980/1572²⁷ yılı olması ve Şemsî'nin Manzar-i ebrâr'ı yazdığında yaşının ilerlemiş olduğunu söylemesi²⁸ dolayısıyla bu kanaatin doğruluğu şüphe içermektedir.

4. Osmanlı müelliflerinden olan Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604) “Tezkiretü’ş şuarâ” adlı eserinde Ahdî başlığında babası Şemsî’den bahsederek Bağdat’ın saygın eşrafından olduğunu söylemektedir.²⁹
5. Türk edebiyat tarihçisi Sadettin Nüzhet Ergün’ün Türk Şairleri Ansiklopedisindeki Ahdî maddesinde babasından “Acemce şiirleri ile tanınan Mevalânâ Şemsî” diye bahsedilir.³⁰
6. Sâdikî-i Kitâbdâr’ın (d. 940/1532 - ö. 1022/1613-1614) Çağatay Türkçesi ile kaleme almış olduğu “Mecma’ul Havas” adlı tezkiresinde Şemsî’den Bağdatlı

²³ Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara)**, haz. Namık Açıkgöz, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017, s. 193.

²⁴ Namık Açıkgöz, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Riyâzî**, C. 35, İstanbul, 2008, s. 144.

²⁵ Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara)**, s. 246; Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü’ş-şuarâ**, t.y., Nuruosmaniye Kütüphanesi 3724, Vr. 112^a; Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü’ş-şuarâ**, t.y., Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi) 3871, Vr. 81^b.

²⁶ Açıkgöz, “TDV İslam Ansiklopedisi”, s. 144.

²⁷ Açıkgöz, **a.y.**

²⁸ Metin, be. 170-171.

²⁹ Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş - ş u’arâ**, s. 622.

³⁰ Sadettin Nüzhet Ergün, **Türk Şairleri**, C. 1, İstanbul, Suhulet Basımevi, 1936, s. 261.

mutaassıp bir şia olarak bahsedilip, birçok şiiri olduğu söylenmektedir. Tezkirede Farsça bir şiirine de yer verilmiştir.³¹ Şemsî'nin özellikle dört halifeyi övdüğü beyitleri³² göz önüne alındığında şiî olduğu bilgisine kanaat getirmek oldukça güçtür.

7. Said-i Nefisî'nin "Târih-i Nazm u Nesr der İran" adlı eserinde ve Abdurresul Hayyampûr'un "Ferheng-i Sohenveran" adlı eserinde Mecma'ul Havas'daki aynı bilgiler paylaşılmaktadır.³³

Şemsî'nin eseri ve bizim de çalışma konumuz olan Manzar-i ebrâr'da da kendisi ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Kaynaklarda Şemsî'nin doğum ya da ölüm tarihlerine rastlayamamış olsak da kendi sözlerinden eseri Manzar-i ebrâr'ı yazdığı sıralarda yaşının ilerlemiş olduğunu söylemek mümkündür:

موی سیه گشت به عصیان سفید	فکر صوابی نشد از من پدید
توسن طاعت ندوانیدهام ^{۳۴}	عمر به غفلت گذرانیدهام

"Benden doğru bir fikir çıkmadı, siyah saçım itaatsizlik ile beyazladı.

Ömrümü gaflet ile geçirdim, ibadet atını koşturamadım."

Ayrıca eserin hâtime bölümünde Şemsî'nin Manzar-i ebrâr'ı bitiriş tarihi olarak verdiği tarihten ve Kanunî Sultan Süleyman'ın senasına ayırdığı üç bölümden onun Sultan Süleyman zamanında hayatta olduğu ve hatta Bağdat'ta yaşadığı bilgisine ulaşmak mümkündür:

نهصد و پنجاه و چهار از سنین ^{۳۵}	بود ز هجرت شده با وی قرین
---	---------------------------

"Hicretten bu zamana yaklaşık dokuz yüz elli dört sene geçmişti."

³¹ M. Oğuzhan Kuşoğlu, "Sâdikî-i Kitâbdâr'ın Mecma'ü'l-Havâs Adlı Eseri (inceleme - Metin - Dizin)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012, s. 494.

³² Metin, be. 360-361-362-363.

³³ Saîd Nefisî, **Tarih-i Nazm u Nesr der İran**, C. 1, Tahran, Furûğî, 1334, s. 534; Abdurresûl Hayyâmpûr, **Ferheng-i Sohenveran**, C. 2, Tahran, İntişarât-ı Telâye, 1382, s. 515-516.

³⁴ Metin, be. 170-171.

³⁵ Metin, be. 2251.

زار و نزارم ز ریاضت کشی^{۳۶}

من که به بغداد درم بی خوشی

“Ben Bağdat’ta mutsuzluk içinde yaşamaktaydım. Riyazate çekilmiş ağlayıp inlemekteydim.”

Şemsî eserinde “Pîr’in Hizmetinde Bulunma ve Ondandır Fayda Görme”^{۳۷} isimli bölümde tâbi olduğu şeyhi ve ondan aldığı eğitim hakkında da detaylı bilgiler vermektedir. Bu bölümden anlaşılan iyi bir Arapça eğitimi ile işe başladığıdır:

معرفتِ ماضی و مستقبل^{۳۸}

حال کنان داد به کف اولم

معرفتِ صیغه گرفتیم ز صرف^{۳۹}

از کلمه گفتیم و از فعل و حرف

گردِ جهالت ز دلم گشت محو^{۴۰}

روی نهادم به سوی علم نحو

“İlk olarak mâzî ve müstakbel bilgisini avucuma koydu

Kelime, fiil ve harften söz ettim, sarf ’tan siga ilmini öğrendim.

Nahiv ilmine yöneldim ve gönlümdeki cehalet tozu silindi.”

Arapçadan başka nücum ilmine de vakıf olduğunu aşağıdaki beyitlerden anlıyoruz:

تربیتیم کرد به علم نجوم^{۴۱}

دید مرا قابل فیضِ رقوم

منزلتِ سبعه سواره^{۴۲}

راهنمون شد من آواره را

“Rakamlarda başarılı olduğumu görünce beni nücum ilminde de eğitti.

Benim gibi bir avareye rehberlik etti ve yedi gezegenin yörüngesini öğretti.”

Tüm bu ilimlerin ardından hocasının kendisine aruz ve kafiye de öğrettiğini söylemektedir:

^{۳۶} Metin, be. 196.

^{۳۷} Metin, be. 2068-2130.

^{۳۸} Metin, be. 2079.

^{۳۹} Metin, be. 2080.

^{۴۰} Metin, be. 2081.

^{۴۱} Metin, be. 2083.

^{۴۲} Metin, be. 2084.

داد عروضم اثر از بوی نظم قافیہ سنجی به ترازوی نظم^{۴۳}
 لطف کنان کرد مرا با خبر از لغز و شعر و معمادگر^{۴۴}

“Bana nazmın kokusu ile aruzdan haber verdi, nazım terazisiyle kafiye tartmayı öğretti.

Lütufta bulunarak bana lugaz, şiir ve muammadan haber verdi.”

Şemsî'den hocasının kendisini tüm bu ilimlerle süslemesinin ardından şiirdeki yeteneğini görerek kendisini şiir söylemeye yönlendirdiğini öğrenmekteyiz:

شاهد معنی که به من شد قرین گفت برو شعر بگو بعد از این^{۴۵}
 علم درآموز و بگو شعر تر در زده‌اند این مثل از پیشتر^{۴۶}
 شاعر بی علم بود در جهان جسم برهنه کمری در میان^{۴۷}

“Anlama vakıf olduğumu görünce ‘git bundan sonra şiir söyle’ dedi.

İlim öğren ve yeni şiirler söyle, bu sözü çok önceleri söylemişlerdi;

‘İlimsiz şair dünyada çıplak bedeninde kemer taşıyan kişi gibidir.’”

Şemsî'nin eserinden elde ettiğimiz tüm bu bilgilere dayanarak, onun zamanının ilimlerine vakıf bir kimse olduğunu söyleyebiliriz.

1.4. ŞEMSÎ –Yİ BAĞDÂDÎ’NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Nizâmî'nin Mahzenü'l esrâr'ından etkilenererek ona nazire yazmış olan Şemsî-yi Bağdâdî X/XVI yüzyılda Bağdat'ta yaşamış bir şairdir. Hakkında tezkirelerden kısıtlı da olsa elde ettiğimiz bilgilere dayanarak Şemsî'nin edebî açıdan kuvvetli bir şair olduğu ve tarafımızdan henüz ulaşılamamış olsa da birçok şiiri olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca fertlerinin birçoğu şair olan bir aileye mensup olduğu da oğlu

⁴³ Metin, be. 2087.

⁴⁴ Metin, be. 2088.

⁴⁵ Metin, be. 2090.

⁴⁶ Metin, be. 2091.

⁴⁷ Metin, be. 2092.

Ahdî tarafından kaleme alınmış olan Gülşen-i şu'arâ adlı tezkireden öğrendiğimiz önemli bilgilerden bir diğeridir. Ahdî'nin tezkiresinde geçen aile fertlerinin isimleri şu şekildedir: Şemsî-yi Bağdâdî'nin büyük oğlu Rızâî (ö. 963/1556)⁴⁸, küçük oğlu Murâdî⁴⁹, Şemsî'nin kardeşi Hüseyinî-i Bağdâdî⁵⁰. Tuhfe-i Sâmî'nin incelediğimiz Ayasofya ve Fatih⁵¹ nüshalarında Şemsî'nin kardeşi olarak anılan fakat Ahdî'nin tezkiresi Gülşen-i şu'arâ'da amcaoğlu olarak bahsettiği Rindî⁵² (ö. 993/1585) ve onun oğlu Zühdi⁵³, yine akrabalarından olduğunu söylediği Hürremî⁵⁴ Şemsî'nin şair olan aile fertlerinden isimlerdir.

Şemsî'nin bir den fazla dilde şiir söylemesi ve mesnevî dışında başka türlerde de şiir söylemiş olması edebî açıdan güçlü bir şair olduğunun işaretlerinden bir diğeridir. Eserinde dili oldukça anlaşılır ve sade olarak kullanan Şemsî düşüncelerini hikâyeler yoluyla anlatmış ve her bir makalenin bitiminde sonu kendisine hitaben söylediği öğüt dolu sözler içeren bir hikâye paylaşmıştır. Neredeyse tüm makale ve hikâyelerin sonunu mutlaka kendisine hitap eden bir veya iki beyitle sonlandırmıştır.

Ayrıca Şemsî'nin, eserinde şiir ve şairin nasıl olması gerektiğine dair düşüncelerine de şahit olmaktayız. Şemsî bize öncelikle kendisini eğiten şeyhî'nin ağzından bir şairin iyi eğitilmiş olması gerektiğini şu beyti ile dile getirir:

شاعر بی علم بود در جهان جسم برهنه کمبری در میان⁵⁵

‘İlimsiz şair dünyada çıplak bedeninde kemer taşıyan kişi gibidir.’”

⁴⁸ Bağdatlı Ahdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, s. 171.

⁴⁹ Bağdatlı Ahdî, **a.g.e.**, s. 281.

⁵⁰ Bağdatlı Ahdî, **a.g.e.**, s. 139.

⁵¹ Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248, Vr. 240^b; Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242, Vr. 138^b.

⁵² Bağdatlı Ahdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, s. 171.

⁵³ Bağdatlı Ahdî, **a.g.e.**, s. 172.

⁵⁴ Bağdatlı Ahdî, **a.g.e.**, s. 145.

⁵⁵ Metin, be. 2092.

“Belagatin Fazileti Hakkında” başlığını taşıyan on sekizinci makalede⁵⁶ ise ilk önce şiirin önemine değinen şair, “varlık deryasının cevheri, sözün onuru” diye nitelendirdiği şiirin gaipten gelen bir hediye olduğunu söylemektedir:

گوهرِ دریای وجود است نظم	آبِ رخِ گفت و شنود است نظم ⁵⁷
نقدهٔ این راز که داری به جیب	تحفه رسید است ز اقلیمِ غیب ⁵⁸

“Şiir varlık deryasının cevheri, söz söylemenin ve dinlemenin onurudur.”

Cebinde bulunan bu sır sana gaipten ulaşmış bir hediyedir.”

Şairlere öğütlerde de bulunan Şemsî, bir şairin nasıl olması gerektiği ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir:

بر گفت افتاده ز فیضِ «الست»	جنسِ چنین را مده ارزان ز دست ⁵⁹
صرفِ همه کس مکن و پی مدو	جای توقع بشناس و برو ⁶⁰
پیشِ شاهان ریز به نظاره‌اش	خوار مکن همچو خرف پاره‌اش ⁶¹

“Elest feyzinden avucuna koyulmuş olan böyle bir mülkü ucuza verme.

Herkes için harcayıp, herkesin peşinden koşma, durulacak yeri bil ve ilerle.

Görmesi için şahların önüne dök, değersiz bir boncuk gibi ziyan etme!”

Şemsî bu sözleri ile şairliğin yaratılıştan gelen bir hediye olduğu ve bu yeteneğin lüzumsuz yere harcanmaması gerektiği konusundaki düşüncelerini dile getirmektedir. Aynı zamanda kötü söyleyen, tamahkâr ve gereksiz yere övgüde bulunan şairleri eleştirip şairliğe ne kadar önem verdiğini de göstermektedir:

روی حدیث ز طمع در خطا است	بندِ طمع بگسل و برگوی راست ⁶²
هر که بیابای ز درم افشلش	منعم خود نام کنی اولش ⁶³

⁵⁶ Metin, be. 1737-1773.

⁵⁷ Metin, be. 1737.

⁵⁸ Metin, be.1738.

⁵⁹ Metin, be. 1745.

⁶⁰ Metin, be. 1746.

⁶¹ Metin, be. 1747.

⁶² Metin, be. 1762.

⁶³ Metin, be. 1763.

گر ندهد جایزه هجوش کنی^{۶۴}

مدحتِ خود پوششِ حشوش کنی

“Sözün açgözlülükten hataya düşmüştür, tamah zincirinin kopar ve doğruyu söyle.

Her kimin dirhemini fazla bulduysan ilk onu nimet bahşedecin olarak isimlendirirsin.

Kendini överek boş sözlerini örter, eğer caize vermezse hicvedersin.”

Şemsî’nin şiiri ve şairliği geçim kaynağı olarak görmenin doğru bir şey olmadığını düşündüğünü de yine kendi sözlerinden anlamaktayız:

وجهِ معاشِ تو ازان ناخوش است^{۶۵}

شعر اگرچه هنرِ دلکش است

“Şiir her ne kadar hoş giden bir iş olsa da geçimliğinin ondan olması hoş değildir.”

Şemsî övgüye layık olmayan kişilerin sırf fayda elde etmek amacıyla övülmesini şaire yakıştırmaz ve böyle yapanları eleştirir:

شعر کدام است و کدامین شعر^{۶۶}

آنکه مقامات نداند ز زیر

گاه دهی رُجحتِ خاقانیش^{۶۷}

گاه بخوانی حسنِ ثنائیش

می نهیش نام فلاطونِ عصر^{۶۸}

آنکه به حکمت ننشیند به قصر

“Değersizlikten başka makam bilmeyen kişi, hangisi şiiirdir hangisi arpa nereden bilsin?

“Bir vakit gelir (ona) Hasan’ı Sânî dersin, bir vakit gelir hakanlığa tercih edersin.

“Sarayda bilgeliğinden dolayı oturmayan o kişiyi asrın Eflatun’u diye adlandırırın.”

Tüm bu düşüncelerini paylaştığı makalesinin ardından çıkarı uğruna herkesi öven tamahkâr bir şairin hikâyesi ve onun ardından ise işinin ehli bir başka şairin

⁶⁴ Metin, be.1764.

⁶⁵ Metin, be. 1754.

⁶⁶ Metin, be. 1766.

⁶⁷ Metin, be. 1767.

⁶⁸ Metin, be. 1768.

hikâyesini paylaşması bizi Şemsî-yi Bağdâdî'nin şair ve şiire ne kadar önem verdiği ve bu sanatı ne kadar önemseydiği hakkında fikir sahibi yapmaktadır.

1.5. ETKİLENDİĞİ ŞAİRLER

Şemsî-yi Bağdâdî'nin, kendisinden önce yaşamış olan bazı şairlerden etkilenmiş olduğu gerek o şairlerin isimlerini açıkça anmasından, gerekse onların bazı beyitlerini tazmin etmesinden anlaşılmaktadır. Aşağıda bu şairler ve Şemsî'nin onlardan bahsediş şekli ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

1.5.1. Nizâmî-yi Gencevî

Çalışma konumuz olan Şemsî-yi Bağdâdî'nin Manzar-i ebrâr mesnevîsinin, Nizâmî'nin Mahznü'l esrâr'ına nazire olması ve Manzar-i ebrâr ile Nizâmî'nin adı geçen eserinin arasında birçok benzerlik bulunması sebebiyle bu bölümde adını ilk olarak zikretmemiz gereken kişi Nizâmî-yi Gencevî olacaktır. Şemsî gerek Nizâmî'nin adını açıkça ve büyük bir ihtiram ile zikrederek, gerek nazire yaptığı eserinin adına, gerekse hamsesine atıf yapma yoluyla Nizâmî'yi birçok yerde anmıştır.

Şemsî sebab-i telif bölümünde bir gece rüyasında “değerli üstadım” diye adlandırdığı Nizâmî'yi gördüğünü, ondan izin alarak ve onun himmeti ile eserini yazmaya başladığını söyler. Rüyasında bulunduğu mecliste şiir yazabilmek umuduyla Nizâmî'ye yöneldiğini şu sözlerle dile getirir:

بهر نظامی به نظامی شدم⁶⁹

رو به سوی شیخ نظامی شدم

⁶⁹ Metin, be. 382.

“Yüzümü Şeyh Nizâmî’ye döndüm ve bir şiir için ona yöneldim.”

Şemsî aynı zamanda îham yolu ile Nizâmî’nin hamsesine gönderme yapmış ve şöyle demiştir:

باغ کزو میوه برد صد هزار باز عجب نیست ازو پنج انار^{۷۰}

“Bahçenin kendisinden yüz bin meyve aldığı o kişiden beş nar istemek tuhaf bir iş değildir.”

Bazen ise Nizâmî’den tazmin yapmak suretiyle kendisini yâd etmiştir:

هست درین دایره لاجورد مرتبه مرد به مقدار مرد^{۷۱}

“‘Bu dünyada kişinin mertebesi onun kudreti kadardır.’”

1.5.2. Sa’dî-yi Şîrâzî

Şemsî eserinde hem Sa’dî’nin Gülistan isimli eserini hem de adını îham yapmak suretiyle anmış, aynı zamanda bir beytini tazmin etmiştir:

آن یکی از خطّه شیراز پاک کرده گلستان همه اقلیم خاک^{۷۲}

“O biri pirüpak Şîraz diyarından tüm dünyayı **Gülistana** çevirdi”

^{۷۰} Metin, be. 398.

^{۷۱} Metin, be. 1695.

^{۷۲} Metin, be. 192.

Şemsî aşağıdaki beyitte de Sa'dî'nin Gülistan adlı eserinden iki beytin üç mısraını⁷³ tazmin etmiştir:

سعدی شیراز بگفت این ز پیش	"گر به غریبی فتد از ملک خویش ⁷⁴
گرسنه خفتد ملک نیمروز	سختی و محنت نبرد پینه دوز ⁷⁵

“Bundan önce Sa'dî Şîrâzî şöyle demişti: ‘Eğer ki bir kişi kendi vatanından ayrı düşse, kunduracı olsa zahmet çekmez ama Nîmrûz padişahı olsa aç uyur’.”

1.5.3. Abdurrahmân-ı Câmî

Tuhfe-i Sâmi'nin incelediğimiz Ayasofya ve Fatih⁷⁶ kütüphanelerindeki nüshalarından öğrendiğimiz kadarıyla Şemsî, Câmî'nin Subhatü'l ebrâr adlı mesnevîsine de bir nazire yazmıştır. Manzar-i ebrâr'da da hem iham yolu ile kendisinden bahsetmiş hem de adını vermeden bir beytinin bir mısraını tazmin etmiştir:

وین دگر از جام شده جرعه کش	داده به مستان سخن صیت خوش ⁷⁷
----------------------------	---

“O diğeri Câmî'dan yudumlayan oldu, söz sarhoşlarına iyi bir şöhet bıraktı.”

Şemsî aşağıdaki beytin ilk mısraını Abdurrahmân-ı Câmî'nin Selâmân ü Ebsâl⁷⁸ adlı mesnevisinden tazmin etmiştir:

⁷³ Sa'dî Şîrâzî, **Gülistan- ı Sa'dî**, haz. Khalil Khatib, Tahran, İntişarat-ı Safi Alishah, 1376, s. 290.

⁷⁴ Metin, be. 1685.

⁷⁵ Metin, be. 1686.

⁷⁶ Sâmi Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmi**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248. 240^b-241^a; Sâmi Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmi**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 138^b-139^b.

⁷⁷ Metin, be. 195

⁷⁸ Abdurrahman Câmî, **Selâmân ü Ebsâl**, thk. Zehrâ Muhâcirî, Tahran, Neşr-i Ney, 1376 hş., s. 163.

قـدـرتِ او کـون و مـکـان آفرید^{۷۹}

"صانعِ بی‌چون که جهان آفرید"

"Cihanın benzersiz olan yaratıcısı kudreti ile kâinatı ve içindekileri yarattı."

1.5.4. Husrev-i Dihlevî

Şemsî eserinde bir yerde açıkça diğer iki yerde îham yoluyla Husrev-i Dihlevî'nin adını anmıştır.

خسرو اقلیمِ سخن پروری^{۸۰}

وان دگر از هند شده افسری

"O diğeri **Hint** diyarından çıkarak şairlik ikliminin şâhı oldu."

1.6. ŞEMSÎ-Yİ BAĞDÂDÎ'NİN TEZKİRELERDE YER ALAN VE MANZAR-İ EBRÂR MESNEVÎSİNDE BULUNMAYAN DİĞER ŞİİRLERİ

Şemsî-yi Bağdâdî'nin hayatına dair bilgi bulabilmek amacıyla tezkireleri incelediğimiz esnada ona atfedilen ve Manzar-i ebrâr'da bulunmayan bazı şiirlere rastladık. O şiirler bu başlık altında bir araya getirilmiştir.

1. Aşağıdaki şiir Tuhfe-i Sâmi'nin incelediğimiz Ayasofya⁸¹ ve Fatih⁸² nüshalarında Şemsî'ye atfedilen ilk şiirdir:

⁷⁹ Metin, be. 1659.

⁸⁰ Metin, be. 193

⁸¹ Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmi**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248. 240^b.

⁸² Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmi**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 139^a.

نخیزم تا نتابد بر سرم خورشیدِ تابانش
ولی چون چشم بگشودم ندیدم در میان خود را
دوران به جرم آن هر دو را آویخت در بازارها
همه آدم شدند و ما نشدیم

اگر روزی مثال سایه افتم زیر دیوارش
دمی همچون حباب از جام دیدم کامرانِ خود را
آینه و شمع از رُخت کردند دعوی بارها
با سگانِ تو آشنا نشدیم

“Eğer bir gün gölge misali duvarının dibine düşersem, yüzünün güneşi başımın üzerinde parlamadan kalkmam.

Bir an köpük gibi kadehten kendimi muradına ermiş gördüm, ancak gözümü açtığımda kendimi ortada göremedim.

Ayna ve mum senin yüzünden defalarca kavgaya tutuştu, zamane her ikisini de bu suçla (satılmak üzere) pazarlarda astı.

Senin köpeklerinle tanışmadık, hepsi adam oldu biz olamadık.”

2. Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sında aynı şiir üçüncü beyiti farklı olarak yer almaktadır. Farklı olan beyit aşağıda verilmiştir:

نیست چیزی در میان و صد هزارم آرزوست⁸³

زان دهان و زان میان بوس و کنارم آرزوست

“O ağızdan öpüp beli kucaklamak arzusundayım, ortada hiçbirşey yok ve yüz bin arzum var.”

3. Başka hiçbir kaynakta bahsedilmeyen yalnızca *Tuhfe-i Sâmi*'de karşılaştığımız bir bilgi olan Şemsî'nin, Câmî'nin *Subhatü'l ebrâr* mesnevîsine nazire olarak kaleme almış olduğu söylenen “Sıdk u Safâ” isimli eserinden birkaç beyit:⁸⁴

⁸³ Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, s. 189.

⁸⁴ Sâm Mirza Safevî, *Tuhfe-i Sâmi*, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248. 241^a; Sâm Mirza Safevî, *Tuhfe-i Sâmi*, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 139^a.

قدرِ گُل کاسته و قیمتِ ماه
چشمش آشوب دل و آفت تن
قبضه در قبضه و ناوک در شصت
ماه در خانه قوس استاده

بر زده دامن و کج کرده کلاه
غمزه خونریز و مژه مرد افکن
آلت جنگ و جدالش در دست
پای در معرضِ کین بنهاده

“Eteğini yaydı ve külahını eğdi, gülün ve ayın değeri düştü,

Gamze kan dökücü katil ve kirpik zorba, gözleri gönlü perişan eder, ten afet.

Savaş aletleri elinde, kabza elde, ok yayda (oku atmak üzere)

Ayağı kinde, ay yay burcunda durmuş.”

4. Sıdk u Safâ adlı eserden başka birkaç beyit: ⁸⁵

چله از رشته جان ساختم
همچو تیرم مفکن دور از خویش
تیرِ خاکی به منِ خاکی بزن

از غمت قد چو کمان ساختم
سوی خود کش چو کمانم زین بیش
تیر بر خاک خدا را مفکن

“Derdinle boyum yay misali eğildi, çileyi (yay gergisi) can ipinden yaptım,

Beni yay gibi, (hatta) onu çektiğinden de fazla kendine çek, ok gibi kendinden uzağa fırlatma.

Oku yere atma Allah aşkına! Okunla topraktan yaratılmış olan beni vur.”

5. Tuhfe-i Sâmî’de aşağıdaki ifadeyle Şemsî’nin bir rubâisi verilmiştir:

“Bu rubaî de Şemsî-yi Bağdâdî’ye aittir” ⁸⁶

گشتیم ازین شیوه بد افسرده

از پیروی نفیس شدیم آزرده

⁸⁵ Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248, Vr. 241^a; Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 139^b.

⁸⁶ Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248. 241^a; Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmî**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 139^a.

خوَاهِيَم دِل زَنَدِه و نَفْسِ مَرْدِه

چُون بوالهوسان چنڊ پي نَفْسِ دويِم

“Nefsin peşinde koştuktan yorgun düştük, bu kötü huydan dolayı solduk,
Heves peşinde koşanlar gibi daha ne kadar nefsimizin peşinde koşacağız?
Yaşayan bir kalp, ölmüş bir nefis istiyoruz.”

6. Gülşen-i şu'arâ'da yer alan Şemsî-yi Bağdâdî'nin kaleminden Sultan
Süleyman hakkındaki methiyesi:⁸⁷

شاه بن شاه سليمان زمان
چون سکندر بودش آینه دار
پای دولت برساند به رکاب
تیش به بر دوش رود بر قدمش
دارد آن داور عالی همست
روز و شب روی عبادت بر خاک
یک سر موی نرنجد موری
لشکرش نیز به عسرت مسرور

سایه لطیف خداوند جهان
پادشاهی که به هر گوشه هزار
هر که آن خسرو پرویز جناب
صد چو فرهاد به زیر علمش
با همه قدر و شکوه و شوکت
در ره بندگی صنایع پاک
کس نبیند ز سپاهش زوری
باد ملکش به عدالت معمور

“Yaratıcının lütuf gölgesi, şah oğlu şah zamanın Süleyman’ı,

Öyle bir padişah ki her köşede İskender gibi bin tane ayna tutanı var,

Her kim o Husrev-i Pervîz gibi devlet ayağını üzengiye koyarsa,

Ferhad gibi yüzlercesi balta omuzunda onun sancağı altında yürür.

Tüm kudreti ve şevketi ile o himmetli padişah,

Yaratıcıya kulluk yolunda gece gündüz ibadet etmek için yüzünü toprağa koyar.

Kimse ordusundan bir zarar görmedi, bir kıl ucu bir karıncayı incitmedi.

Mülkü adaletle mamur, ordusu sefahat içinde olsun.”

⁸⁷ Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, s. 37.

7. Gülşen-i şu'arâ'da Şemsî'nin divanında yer aldığı belirtilen âşıkane bir gazeli:⁸⁸

بختم کز شمارِ اختران دائم رقم گیرد
اگر روی ترا بیند حساب از ماه کم گیرد
وگر حسنِ خطت را خوشنویسی در نظر آرد
محال است این که از حیرت دگر دستش قلم گیرد
چنان بنشست مرغِ خاطر در گلشنِ کویت
کز اینجا خیزد و آهنگِ گلزارِ ارم گیرد
چسان سوزِ دلِ صد چاک از مردمِ نهان سازم
که شبها آتشِ آهم ز هر جانب علم گیرد
سیه چشمانِ بغدادی به شمسی رهنمون گشتند
که در ملکِ عرب سازد وطن ترکِ عجم گیرد

“Daima yıldızlarla ölçülen bahtım, eğer senin yüzünü görse ay ile ölçülür.

Eğer bir hattat senin yüzünün güzel çizgilerini düşünse, hayretten bir daha eline kalem alması imkânsızdır.

Fikir kuşum senin mahallenin gülbahçesine öyle bir kondu ki, buradan uçup irem bahçesine yöneldi.

Paramparça olmuş gönlümün yanışını insanlardan nasıl saklarım? ki her gece ahımın ateşi her taraftan yükselir.

Siyah gözlü Bağdatlılar Şemsî'ye rehberlik ettiler ki Acem mülkünü terk edip Arap diyarında vatan tutsun.”

8. Ahdî eserini Şehzade Selim'e ithaf etme nedenini anlatırken Şehzadenin huzuruna götürülecek en güzel hediyein şairlerin şiirleri olduğunu

⁸⁸ Bağdatlı Ahdî, a.g.e., s. 189.

belirterek babası Mevlânâ Şemsî Bağdâdî'nin “sözün değerine” binaen söylediği Farsça bir diğer şiirine yer vermektedir:⁸⁹

گوهرِ مخزنِ انسان سخن است	دُرّ دریاچهٔ عرفان سخن است
از سخن گشت مکرم آدم	از سخن گشت مزین عالم
سخن آورد نبی از معراج	از سخن یافت احادیث رواج
از سخن گشت مسما به کلیم	موسى از فیضِ خداوندِ کریم
بلغا را ز سخن سایه بلند	فصحا را ز سخن پایه بلند

“İrfan gölünün incisidir söz, insan hazinesinin cevheridir söz.

Söz ile süslendi âlem, söz ile aziz oldu âdem.

Hadis söz ile revaç buldu, peygamber miraçtan söz getirdi.

Mûsa, kerim olan Allah'ın feyziyle söz sayesinde kelim ismi ile müsemma oldu.

Fasihler söz ile makamını yükseltti, Belagat ehlinin gölgesi söz ile uzadı.”

9. Gülşen-i şu'arâ'da Şemsî-yi Bağdâdî'nin bazı Türkçe beyitleri de yer almaktadır:

Sen çekdüğün zamanda kadehden şarablar

Tâcın göge atar ferahından habablar⁹⁰

Yukarıdaki beyit Riyâzî'nin tezkiresi Riyazü's-şu'arâ' da da yer almaktadır.⁹¹

Mihrdür yâ mâh ya Rab rûy-i tâbânun senün

Kim hezaran çeşm ile çarh oldı hayrânun senün⁹²

⁸⁹ Bağdatlı Ahdî, **a.g.e.**, s. 41.

⁹⁰ Bağdatlı Ahdî, **a.g.e.**, s. 190.

⁹¹ Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü's-Şuara (Tezkiretü's-Şuara)**, s. 193.

⁹² Bağdatlı Ahdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, s. 190.

Ey yüzi gül zülfi sümbül peykeri gül hırmeni

Sebz ü hurrem reng ü bûyundan melâhat gülşeni⁹³

Rakîb işitdüm ol şâhı seversin

Bizi incitme Allâh'ı seversen⁹⁴

10. Rizâyî'nin (ö. 1054/1644) tezkiresi Riyazü'ş-şu'arâ'da Ahdî başlığı altında babası Şemsî ile ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler “Şemsî-yi Bağdâdî'nin Hayatı” adlı bölümümüzde paylaşılmıştır. Bu bölümde ayrıca Şemsî'ye ait olduğu söylenen Türkçe bir şiir de yer almaktadır:

Kan idüp ey kaşı yâ oldı okun dilde nihân

Yâremün agzın arar cerrâh anun-çün her zamân

Dehenünden sanemâ hîç alınmadı haber

Bunca kim bâd-ı gonçelerün agzın arar⁹⁵

⁹³ Bağdatlı Ahdî, **a.y.**

⁹⁴ Bağdatlı Ahdî, **a.y.**

⁹⁵ Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)**, s. 246.

İKİNCİ BÖLÜM

MANZAR-İ EBRÂR'IN İNCELENMESİ

Nizâmî-yi Gencevî'nin Mahzenü'l esrâr'ına nazire olarak yazılmış olan Şemsî-yi Bağdâdî'nin dinî, ahlakî ve siyasi konuları ihtiva eden Manzar-i ebrâr mesnevîsi 2257 beyitten müteşekkil olup Mahzen'ül esrâr ile aynı vezinde yazılmıştır. Eserin elimizde bulunan nüshası dışında farklı bir nüshasına ulaşmak için başta Yazma Eserler Kurumunun Veritabanı olmak üzere İran Toplu Katalogları DENA⁹⁶ ve FENHA⁹⁷, Ahmet Ateş'in "İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler" kataloğu⁹⁸ ve Hüsamettin Aksu kataloğu olarak bilinen "Fihrist-i Noshehay-i Hattî-yi Farsî-yi Daneşgah-i İstanbul"⁹⁹ gibi kataloglar taranmış ancak eserin başka bir nüshasına rastlanamamıştır.

Eserin elimizde bulunan tek nüshası Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa koleksiyonunda 294 demirbaş numarasıyla kayıtlı nüshadır. Eser internet üzerinden ulaşılan Yazma Eserler arama portalında her ne kadar "Manzarü'l-ebrar, Mesnevî-i farisî fiâ'l-edeb veâ's-siyaseti veâ'l-ahlak" ismi ile Şemsî Kadı Sencan (ö. 841/1437/1438) adına kayıtlı olarak görülsede¹⁰⁰, kütüphane kataloğunda Şemsî-yi Bağdâdî adına Manzar-i ebrâr adı ile doğru şekilde yer almaktadır.

Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zunûn adlı eserinde de Manzar-i ebrâr şu şekilde kayıtlıdır:

⁹⁶ Mostafa Derayeti (haz.), **Fihristvare-yi Dest-Neviştay-i İran: Dena**, Meşhed, Ferhengî Pejuheş-î el-Cevad, 1389 hş.

⁹⁷ Mostafa Derayati (haz.), **Fihristigan-î Noshehay-î Hattî-yî İran: Fenha**, Tahran, Sazmân-i Esnad ve Ketebhâne-yi Milli-yi Cumhûrî-yi İran, 1390 hş.

⁹⁸ Ahmed Ateş, **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968.

⁹⁹ Tevfik Hâşimpûr Sobhânî, Hüsamettin Aksu, **Fihrist-i Noshehay-i Hattî-yi Farsî-yi Daneşgah-i İstanbul**, Tahran, 1374 hş.

¹⁰⁰ <http://yazmalar.gov.tr/eser/manzarul-ebrar-mesnev%C3%AE-faris%C3%AE-fial-edeb-veas-siyaseti-veal-ahlak/176532> (son erişim: 21.07.2022)

(منظر الابصار «منظر الابرار» - فارسی منظوم القاضي سنجان مات سنه ٨٤١)¹⁰¹

“Manzar’ül Ebsâr [yahut] Manzarü’l Ebrâr- Farsça Manzum- El Kadı Sincan ölümü: 841.”

Ayrıca Keşfü’z-Zunûn’un en son zeyli olan Bağdatlı İsmail Paşa’nın “Îzâhu’l-meknûn fi’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn” adlı eserinde Manzar-i ebrâr’ın Ahdî Şemseddin Ahmed el- Bağdâdî’ye ait olduğu söylenmektedir.¹⁰² Bu bilgi elbette doğru değildir çünkü Ahdî eserin müellifi değil müstensihidir ve babası Şemsî-yi Bağdâdî’nin eserini istinsah etmiştir.

Şemsî-yi Bağdâdî “Hâtıme-i Kitab” bölümünde eserinin adının “Manzar-i ebrâr olduğunu kendi sözleri ile dile getirmiştir:

ثبت چو شد خواستم از اهل راز	نام به این نامه بگویند باز
صدرنشینان صفِ احترام	منظرِ ابرار نهادند نام ^{۱۰۳}

“Bu kaydolduğu vakit sır ehlinden bu kitaba bir isim vermelerini istedim

İhtiram safinın başköşesinde oturanlar ona Manzar-i ebrâr adını koydular.”

Ayrıca yine hâtıme bölümünde Şemsî eserini bitiriş tarihi olarak 954/1547/1548 yılını işaret etmektedir:

بود ز هجرت شده با وی قرین	نهصد و پنجاه و چهار از سنین ^{۱۰۴}
---------------------------	--

“Hicretten bu zamana yaklaşık dokuz yüz elli dört sene geçmişti.”

Manzar-i ebrâr’da bulunan Kanûnî Sultan Süleyman (salt. 1520-1566) adına yazılmış olan üç senadan bu eserin Sultan Süleyman’a sunulmak için yazıldığını anlayabilsek, eserin Sultan’a takdim edilip edilmediğine dair elimizde kesin bir bilgi

¹⁰¹ Kâtib Çelebi, **Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb Ve’l-Fünûn**, Lübnan-Beyrut, Darü’l ihyâ e-türâsi’l Arabiyyî, t.y., s. 1865.

¹⁰² Bağdatlı İsmail Paşa, **Îzâhu’l-Meknûn Fi’z-Zeyli ‘alâ Keşfi’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütüb Ve’l-Fünûn**, C. 1, thk. Kilisli Rifat Bilge, Şerefettin Yaltkaya, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1947, s. 581.

¹⁰³ Metin, be. 2249-2250.

¹⁰⁴ Metin, be. 2251.

mevcut değildir. Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi'nin "Ahdî" maddesinde: "*İstanbul'a gelince, 975'de (1567) işlek bir ta'likle istinsah ettiği babası Şems'in Farsça Manzar'-ı Ebrâr mesnevisini Kanûnî'ye sundu*" ¹⁰⁵ diye bir bilgi mevcuttur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın vefat tarihinin 974/1566 yılı olması dolayısıyla bu bilgiyi doğru kabul etmek şimdilik olası değildir. Fakat aynı zamanda eserin İstanbul'daki bir kütüphanede bulunması da maksadına ulaşmış olsun yahut olmasın Manzar-i ebrâr'ın bir şekilde Sultan'a takdim edilmek üzere buraya getirildiği ihtimalini de güçlendirmektedir. Süleyman Solmaz'ın "Bağdatlı Ahdî ve Gülşen-i şu'arâsı" adlı çalışmasından ve merhum Ömer Faruk Akün hocanın TDV İslam Ansiklopedisinde verdiği bilgilerden anladığımız kadarıyla Ahdî 971/1562/1563 yılında Bağdat'a dönmek üzere yola çıkmıştır.¹⁰⁶ Ahdî'nin İstanbul'dan ayrılmadan önceki ve de Bağdat'a döndükten sonraki süreci hakkında yeterli bilgiye sahip olmamamıza rağmen vatanına dönüşünü 971/1562/1563 olarak kabul edersek babasının eserini Bağdat'da istinsah ettiğini söyleyebiliriz.

Manzar-i ebrâr'ın nazım şekli mesnevîdir şair eserinde başka bir nazım biçimine yer vermemiş tamamını mesnevî kalıbında yazmıştır. Mesnevî'nin sözlük anlamı "ikişer, ikişerli" olup, edebiyat terimi olarak aruzun kısa kalıplarıyla yazılan ve her beyti kendi aralarında kafiyeli olan nazım biçimi anlamına gelmektedir.¹⁰⁷

Şemsî-yi Bağdâdî eserinin telif sebebini de yine kendi sözleri ile dile getirmiş ve niyetinin Mahzenü'l esrâr'a nazire yazmak olduğunu söylemiştir. Şemsî eserinin "Bâtın Âleminde Değerli Üstat Şeyh Nizâmî'ye Bağlanma; Mazhenü'l esrâr'ın İzinden Gitme ve Manzar-i ebrâr'a Başlama İzni" ismini verdiği bölümde rüyasında Nizâmî, Câmî ve Husrev-i Dihlevî gibi şairlerin bir arada bulunduğu bir mecliste Nizâmî'den eserine başlamak için izin alışından detayları ile bahsetmektedir. ¹⁰⁸

¹⁰⁵ "Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi", C. 1, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 142.

¹⁰⁶ Bağdatlı Ahdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, s. 16; Ömer Faruk Akün, "TDV İslam Ansiklopedisi", **Ahdî**, C. 1, İstanbul, 1988, s. 510.

¹⁰⁷ İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı yayınları, 2020, s. 309; Mustafa Çiçekler, "TDV İslam Ansiklopedisi", **Mesnevî**, C. 29, Ankara, 2004, s. 320; Celâleddin Hümâyî, **Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî**, Tahran, İntişârât- i Ahura, 1389, s. 108.

¹⁰⁸ Metin, be. 367- 411.

Ayrıca “Hâtime-i Kitâb” bölümünde bir hamse yazmak niyetinde olduğunu, Manzar-i ebrâr’ın bu hamsenin ilk mesnevisi olduğunu belirterek diğer dördünü yazabilmek için Allah’dan yardım talebinde bulunmaktadır:

از حسب و بی زن و فرزندیت	بار خدا یا به خداوندیت
فتح دگرها بکن از چار سوی	گنج نخستم چو گشودی به روی
یاور و یاری به سخن گستری	طبع مرا گر رسدت یاوری
خمسۀ دیگر به میان آورم ^{۱۰۹}	چار دگر را به بیان آورم

“Ey büyük Allah’ım! Yüceliğinle evlatsız ve eşsiz oluşunla,
İlk hazineyi yüzüme açtığın gibi diğerlerini de dört taraftan aç.
Eğer bana söz söylemede yâr ve yardımcı olursan,
Diğer dördünü de yazıp, bir başka hamse meydana getiririm.”

Şemsî-yi Bağdâdî ile ilgili elde ettiğimiz bilgiler bu arzusunu gerçekleştirip gerçekleştiremediği hakkında bize yeterli bilgiyi vermemektedir. Sam Mirza’nın Tuhfe-i Sâmi adlı tezkiresinde bahsettiği ve Şemsî’nin Abdurrahmân-ı Câmî’nin Subhatü’l ebrâr adlı mesnevisine nazire olarak kaleme aldığını söylediği Sıdk u Safâ¹¹⁰ adlı eseri bu hamsenin bir başka mesnevîsi olabilir mi elimizdeki bilgilerle bu tahmini yürütmek zor. Mezkûr eser ve tezkirelerde varlığından bahsedilen dîvanın bulunması halinde bu eserlerin de literatüre dahil edilmesinin faydalı olacağı görüşündeyiz.

¹⁰⁹ Metin, be. 2239-2240-2241-2242.

¹¹⁰ Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmi**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248. 241^a; Sâm Mirza Safevî, **Tuhfe-i Sâmi**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 139^a.

2.1. ESERİN YAZMA NÜSHASI

Üzerinde çalışmış olduğumuz eserin mevcut tek nüshası Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa koleksiyonunda 294 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin adı nüshanın iç kapağında¹¹¹ “Manzarü’l Ebrâr” ismi ile kayıtlı olsa da Şemsî eserin sebep-i telif bölümünün başlığı¹¹² ve iki beyitte¹¹³ isminin Manzar-i ebrâr olduğunu bizzat söylemektedir.

Türk edebiyatının önemli tezkirelerinden Gülşen-i şu’arâ’nın yazarı ve müellifimiz Şemsî’nin oğlu Ahmed Ahdî b. Şemsî-yi Bağdâdî (ö. 1002/1593-94) tarafından talik yazı ile yazılmış olan bu eser 70 varaktan ibarettir. Her sayfada ortalama 17 satır bulunmaktadır. Reddâdelidir. Eserin her sayfasında kırmızı cetvel vardır ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazma şemseli, kahverengi mukavva cilt içinde 205*125, 145*65 mm ebatındadır. Cildi bir miktar yıpranmıştır.¹¹⁴

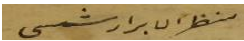
Eser şu beyit ile başlamaktadır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مطلع پر نور کلام قدیم¹¹⁵

“Kelâm-ı Kadim’in nurlu başlangıcı Bismillahirrahmanirrahim.”

Şu beyit ile sona erer:

روز قیامت که شود نشور او با نبی و آل بکن حشر او¹¹⁶

¹¹¹ 

¹¹² Metin, be. 367-411.

¹¹³ Metin, be. 408-2250.

¹¹⁴ Mevlânâ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, t.y., Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294.

¹¹⁵ Metin, be. 1.

¹¹⁶ Metin, be. 2257.

“Kıyamet günü diriltileceğinde, peygamber ve ailesi ile haşret onu.”

Nüshanın sonunda müstensih olarak Ahmed Ahdî b. Şemsî-yi Bağdâdî ismi ve Cemâziyelevvel 975/ 1567 Kasım/Aralık tarihi yer almaktadır:

در تاریخ شهر جمادی الاول سنه خمس و سبعین و تسماعیه سنه 975

کتبه العبد عهدی بن شمسى البغدادی غفر الله ذنوبهما

“975 yılı Cemâziyelevvel ayında kul Ahdî b. Şemsî el-Bağdâdî tarafından yazılmıştır. Allah günahlarını affetsin.”

Ahdî nüshanın sonuna ketebe kaydında X/XVI yüzyıllarda müstensihlerin nüsha sonunda ketebe kaydına yazdığı beyitlerden biri olan¹¹⁷ şu beyti yazmıştır:

دستم به زیر خاک چو خواهد شدن تباه بارى به یادگار بماند خطِ سیاه

“Elim toprağın altında yok olacak, hiç olmazsa bu yazım yadigâr kalsın.”

Yazma eserde biri büyük biri küçük olmak üzere Hacı Ahmed Paşa’nın iki mührü bulunmaktadır. Küçük mühür yazmanın başında, sonunda ve yer yer bazı varaklarında yer almaktadır:

«هذا مما وقفه الوزير أبو الخير الحاج أحمد بن الوزير الأعظم نعمان.»

“Vezîriâzam Numan oğlu vezir Ebu’l-Hayr Hacı Ahmed vakfindandır.”¹¹⁸

¹¹⁷ İrec Efşar, “Şiirhâ-yi Payân-i Nüsha”, **Hüner ve Merdom**, No: 139, 1353 hş Nisan, s. 14.

¹¹⁸ Günay Kut, Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021, s. 176.

Büyük mühür ise sayfanın biri başında bir sonunda diğeri ise 40^a varagında olmak üzere üç yerde yer almaktadır:

« قد وقف هذا النسخة الوزير أبو الخير الحاج أحمد بن الوزير الأعظم الفاضل نعمان بن الوزير الأعظم العلامة
الصدر الشهيد مصطفى بن الوزير الأعظم النحرير أبي عبد الله عرف بكويرلي أقال الله عثارهم سنة ١١٧٠ »

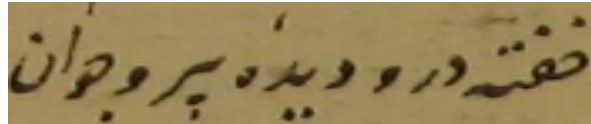
“Bu nüshayı Köprülü olarak tanınan vezîriâzam Ebû Abdullah Mehmed’in oğlu
vezîriâzam şehid Mustafa oğlu vezîriâzam Numan oğlu Ebu’l-Hayr Hacı Ahmed
-Allah onların günahlarını affetsin- vakfetti.”¹¹⁹

2.2. YAZMA ESERİN DİL VE İMLA ÖZELLİKLERİ

Eserin tespit edilen bazı dil ve imla özellikleri aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir.

1. Nüshada «پ» harfleri özellikle «ی» harfi ile yan yana geldiğinde, «چ» harfleri ise genel olarak tek noktalı şekilde yazılmıştır.

Örn: «پیر», yazma nüshada;

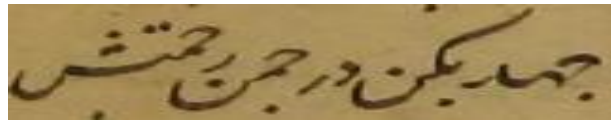


120

¹¹⁹ Kut, Bayraktar, **a.g.e.**, s. 173.

¹²⁰ Metin, be. 243.

«چمن» kelimesi ise;

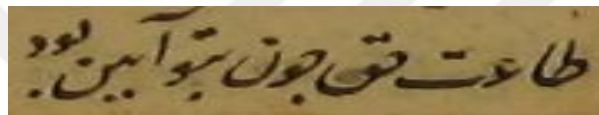


121

şeklinde yazılmıştır.

2. İki «ی» harfinin yan yana geldiği durumlarda sadece birinin noktaları yazılmıştır.

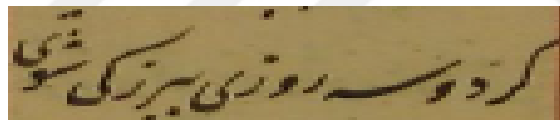
Örn: «آیین»,



122

3. Bütün «گ» harfleri serkecsiz olarak «ک» şeklinde yazılmıştır.

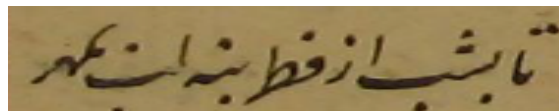
Örn:



123 (گر دو سه روزی به بزرگی شوی)

4. «به» edatı birlikte geldiği kelimelere birleşik şekilde yazılmıştır.

Örn:



124 (تا به شب از فطر بنه لب به مهر)

¹²¹ Metin, be. 25.

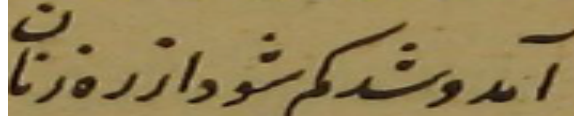
¹²² Metin, be. 614.

¹²³ Metin, be. 625.

¹²⁴ Metin, be. 677.

5. Dört yerde geçen «\رهزنان\ رهزنان» ibaresi iki kelime arasında boşluk bırakılarak yazılmış olup sunulan metinde bugünkü imla kurallarına göre bitişik olarak yazılmıştır.

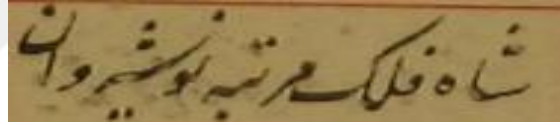
Örn:



¹²⁵(آمد و شد کم شود از رهزنان)

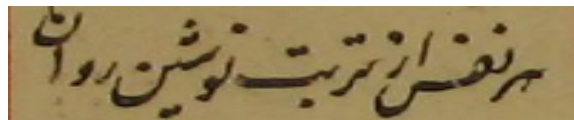
6. Nüsha da Nûşîrevan ismi birleşik ve ayrı olmak üzere iki şekilde yazılmıştır.

Örn:



¹²⁶(شاه فلک مرتبه نوشیروان)

Örn:



¹²⁷(هر نفس از تربت نوشین روان)

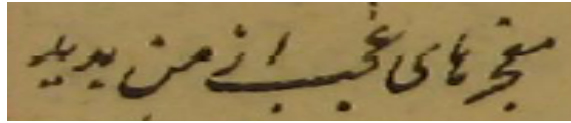
7. Yazma nüshada bazı yerlerde hay-ı gayr-ı melfuz ile biten kelimelere çoğul eki geldiğinde kelimenin sonundaki «ه» harfi hazf edilmiştir.

Örn:

¹²⁵ Metin, be. 887.

¹²⁶ Metin, be. 911.

¹²⁷ Metin, be. 508.



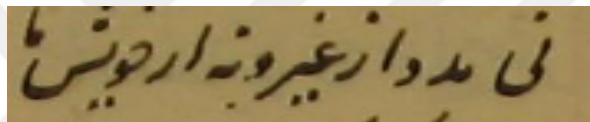
(معجزه های عجب از من پدید)¹²⁸



(ملک به قاده به خدا دادهاش \ بهره ده از عمر به شهزادهاش)¹²⁹

8. « نی » anlamında bazı yerlerde « نیست » kullanılmıştır.

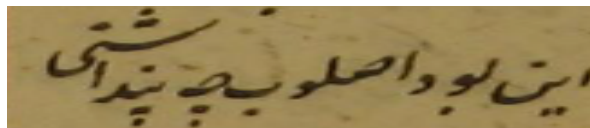
Örn:



(نی مدد از غیر و نه از خویش ما)¹³⁰

9. Nüshada bazı kelimelerin «س» harfi yerine «ص» harfiyle yazıldığı gözlemlenmiş, bu kelimeler sunulan metinde dipnot ile gösterilmiştir.

Örn:



(این بود اسلوب چه پنداشتی)¹³¹

10. Nüshanın « سوم » kelimesi bazen « سیم » , bazen ise « سیوم » şeklinde yazılmıştır.

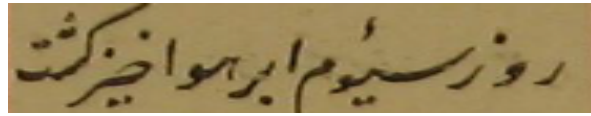
Örn:

¹²⁸ Metin, be. 1528.

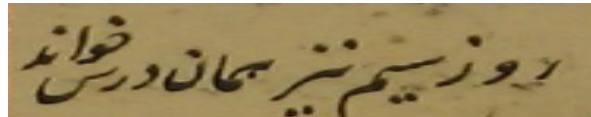
¹²⁹ Metin, be. 468.

¹³⁰ Metin, be. 1454.

¹³¹ Metin, be. 1046.



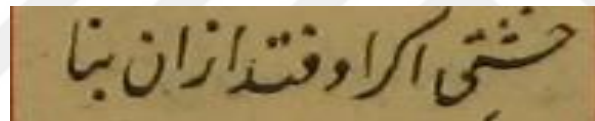
(روزِ سیوم ابر هوا خیز گشت)¹³²



(روزِ سیم نیز همان درس خواند)¹³³

11. Nüshada çeşitli yerlerde «افتادن» fiilinin vezin gereği «اوفتادن» kelimesinin şeklinde yazıldığı, yine vezin gereği «استاد» kelimesinin «اوستاد» şeklinde yazılmıştır.

Örn:



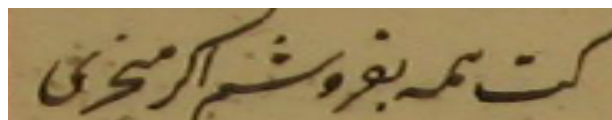
(خشتی اگر اوفتد از آن بنا)¹³⁴



(از اثر تربیت اوستاد)¹³⁵

12. «کت» ifadesinin yerine muhaffefi olarak «که تو را» kullanılmıştır.

Örn:



(کت همه بفروشم اگر می خری)¹³⁶

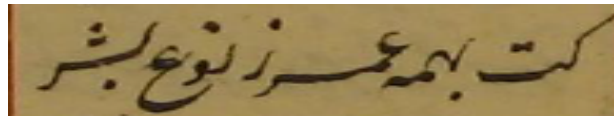
¹³² Metin, be. 734.

¹³³ Metin, be. 655.

¹³⁴ Metin, be. 2154.

¹³⁵ Metin, be. 2038.

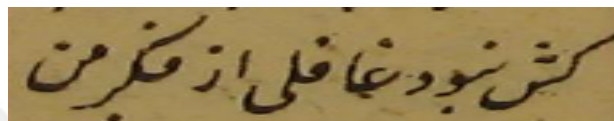
¹³⁶ Metin, be. 868.



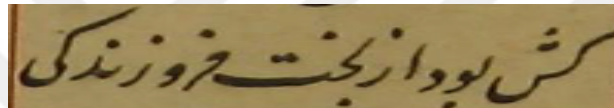
(کت به همه عمر ز نوع بشر)¹³⁷

13. «کش» kullanılmıştır. anlamında «که او».

Örn:



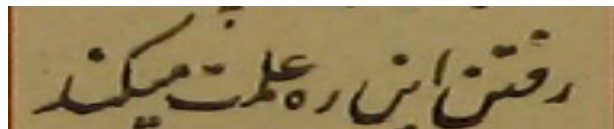
(کش نبود غافل از فکر من)¹³⁸



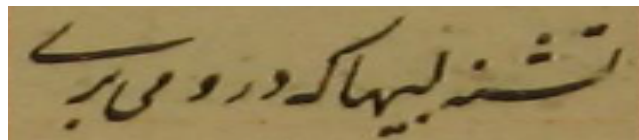
(کش بود از بخت فروزندی)¹³⁹

14. Fiil çekimlerinde «می» eki bazen bitişik bazen ise ayrı şekilde yazılmıştır.

Örn:



(رفتن این ره علمت می کنند)¹⁴⁰



(تشنه لبیها که درو می بری)¹⁴¹

¹³⁷ Metin, be. 2191.

¹³⁸ Metin, be. 2193.

¹³⁹ Metin, be. 420.

¹⁴⁰ Metin, be. 840.

¹⁴¹ Metin, be. 683.

15. «است» fiili genel olarak elifsiz ve kendinden önce gelen kelimeye bitişik şekilde yazılmıştır.

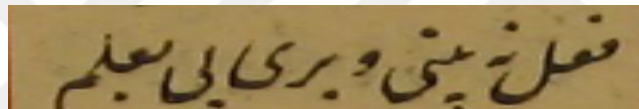
Örn:



(کرد سوآلش که چرا این خوش است \ این همه شکرت کدامین خوش است)¹⁴²

16. Bazı yerlerde fiilin başına getirilen olumsuzluk eki fiilden ayrı «نه» şeklinde yazılmıştır.

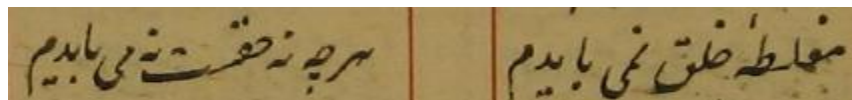
Örn:



(فعل نبینی و بری پی به علم)¹⁴³

17. Sürekli şimdiki zamanda olumsuzluk eki « نه », süreki olan « می » ye bazen bitişik bazen ise ayrı şekilde yazılmıştır.

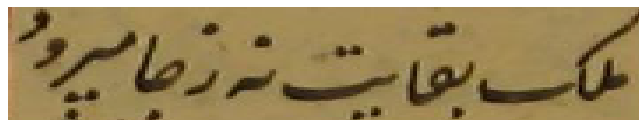
Örn:



(مغلطه خلق نمی بایدیم \ هر چه نه حق است نمی بایدیم)¹⁴⁴

18. Bazen olumsuzluk eki ile fiil arasında isim gelmiştir.

Örn:



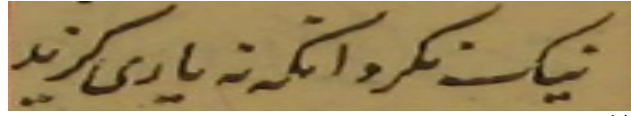
(ملک بقایت نه ز جا می رود)¹⁴⁵

¹⁴² Metin, be. 2199.

¹⁴³ Metin, be. 117.

¹⁴⁴ Metin, be. 1908.

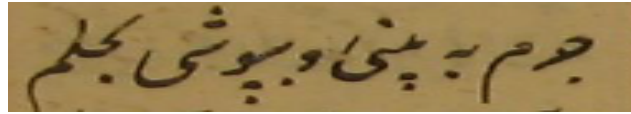
¹⁴⁵ Metin, be. 1146.



¹⁴⁶(نیک نکرد آنکه نه یاری گزید)

19. Bazı yerlerde şimdiki zaman fiili başına «ب» eki getirilerek yazılmıştır.

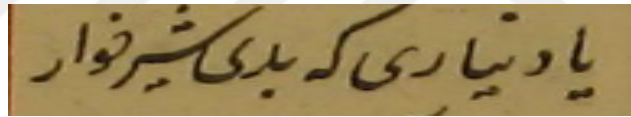
Örn:



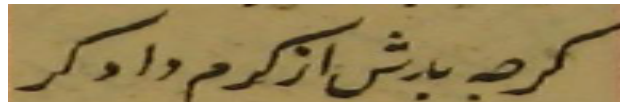
¹⁴⁷(جرم ببینی و بپوشی به حلم)

20. Bazı yerlerde «بودن» fiilinin mazi çekiminde «و» harfî hazf edilmiş ve «بد» şeklinde kullanılmıştır.

Örn:



¹⁴⁸(یاد نیاری که بدی شیرخوار)



¹⁴⁹(گرچه بدش از کرم دادگر)

21. Nüshanın bazı yerlerinde süreklilik eki olarak fiilin sonuna «ی» getirilmiştir.

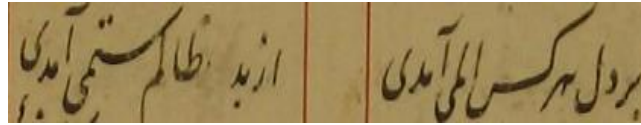
Örn:

¹⁴⁶ Metin, be. 1359.

¹⁴⁷ Metin, be. 117.

¹⁴⁸ Metin, be. 1080.

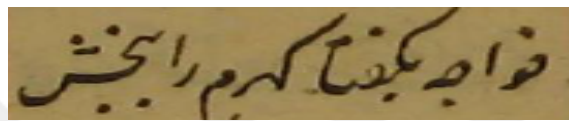
¹⁴⁹ Metin, be. 1705.



(بر دل هر کس المی آمدی \ از بد ظالم ستمی آمدی)¹⁵⁰

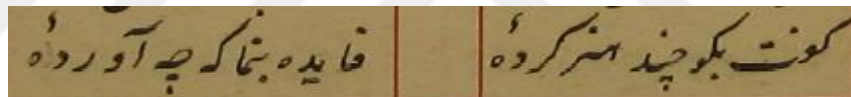
22. Geçmiş zaman fiillerinin başına çoğu zaman «ب» eki getirilmiştir.

Örn:



(خواجه بگفتا کهرم را ببخش)¹⁵¹

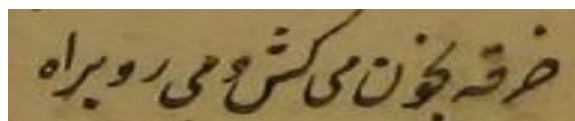
23. Yakın geçmiş zaman ikinci tekil şahıs çekimi hemze «ء» ile yapılmıştır. Sunulan metinde hemze yerine «ای» getirilmiştir.



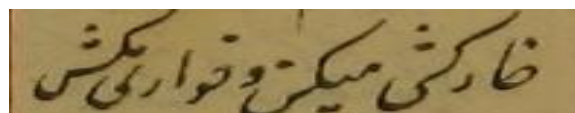
(گفت بگو چند هنر کرده ای \ فایده بنما که چه آورده ای)¹⁵²

24. Bazı yerlerde emir kipine vurgu ve süreklilik katmak amacıyla başına «می» eki getirilerek kullanılmıştır.

Örn:



(خرقه به خون می کش و می رو به راه)¹⁵³



¹⁵⁰ Metin, be. 914.

¹⁵¹ Metin, be. 2060.

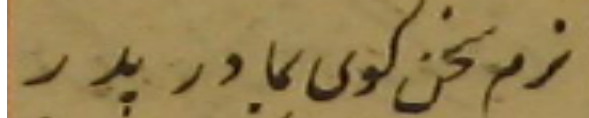
¹⁵² Metin, be. 647.

¹⁵³ Metin, be. 974.

(خارکشی می کن و خاری مکش)¹⁵⁴

25. Nüshanın çeşitli yerlerinde emir kipinin ön eksiz ve sade şekilde yazıldığı gözlemlenmiştir.

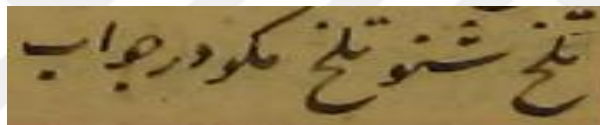
Örn:



(نرم سخن گوی به مادر پدر)¹⁵⁵

26. Emir kipi olumsuz hali fiilin başına «م» eki getirilerek kullanılmıştır.

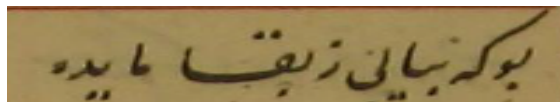
Örn:



(تلخ شنو تلخ مگو در جواب)¹⁵⁶

27. Bazı yerlerde «باشد که» anlamında «بو که» kullanılmıştır.

Örn:



(بوکه بیایی ز بقا مایده)¹⁵⁷

28. Bazı yerlerde «شدن» fiili, gitmek manasına gelen «رفتن» anlamında kullanılmıştır.

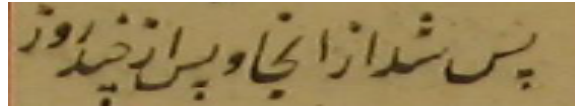
Örn:

¹⁵⁴ Metin, be. 1674.

¹⁵⁵ Metin, be. 2116.

¹⁵⁶ Metin, be. 1156.

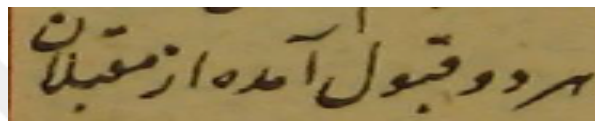
¹⁵⁷ Metin, be. 1503.



(پس شد از آنجا و پس از چند روز)¹⁵⁸

29. Bazı yerlerde «شدن» fiili «آمدن» anlamında kullanılmıştır.

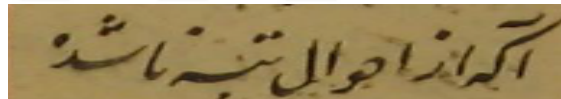
Örn:



(هر دو قبول آمده از مقبلان)¹⁵⁹

30. Yalnızca bir defa olmak suretiyle vezin gereği olumsuz fiilin başında ön ek olarak «ن» eki kullanılmıştır.

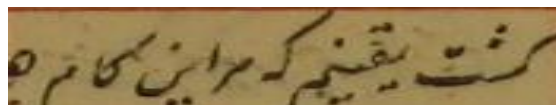
Örn:



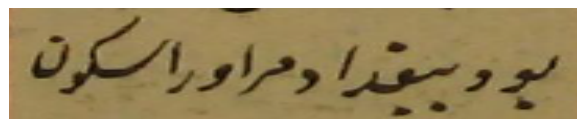
(آگه از احوال تبه نمانده)¹⁶⁰

31. Birkaç yerde zâid olan «مر» eki kullanılmıştır.

Örn:



(گشت یقینم که مر این کام چو)¹⁶¹



(بود به بغداد مرا و را سکون)¹⁶²

¹⁵⁸ Metin, be. 2215.

¹⁵⁹ Metin, be. 1380.

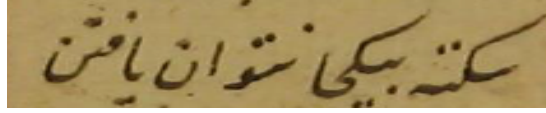
¹⁶⁰ Metin, be. 1012.

¹⁶¹ Metin, be. 1816.

¹⁶² Metin, be. 447.

32. Bir yerde yeterlilik kipi «توانستن» fiilinin çekiminden sonra fiil mastar halinde kullanılmıştır.

Örn:



(سکتہ به یک جا نتوان یافتن)¹⁶³

Sunulan metnin imla özellikleri:

Metnin yazımında günümüz imla kuralları dikkate alınmıştır.

1. Metinde izafetler kesre ile gösterilmiştir.
2. Vezin zaruretinin bulunduğu yerler haricinde «است» fiili bitişik oldukları kelimelerden ayrı olarak yazılmıştır.
3. Nüshada bazı yerlerde fiilden ayrı olarak yazılmış olan «نه» olumsuzluk eki fiile bitişik şekilde yazılmıştır.
4. «به» edatı bitişik yazıldıkları kelimelerden ayrı olarak yazılmıştır.
5. Fiillere bitişik şekilde yazılan «می» süreklilik eki ayrı fakat fiile yakın şekilde yazılmıştır.

¹⁶³ Metin, be. 2236.

6. Birleşik şekilde yazılan «بی» eki sunulan metinde ayrı olarak yazılmıştır.
7. Hay-ı gayr-i melfûz ile biten kelimelerin sonuna getirilen çokluk eki «ها» ayrı fakat yakın şekilde yazılmıştır.
8. Hay-ı gayr-i melfûz ile biten kelimelerin sonunda hemze «ء» ile gösterilmiş olan yâ-yı vahdetler «ای» şeklinde yazılmıştır.
9. Medsiz yazılan «ا» harfleri gerekli görülen yerlerde medli şekilde «آ» yazılmıştır.
10. Metinde geçen ayetler tırnak işareti içerisine alınarak sure adlarıyla birlikte dipnotta gösterilmiştir.
11. Nüshada yer almayan ve tarafımızca eklenen ibareler köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir.
12. Nüshada yazım hataları tarafımızca düzeltilmiş ve bu düzeltmeler dipnotlarda gösterilmiştir.

2.3. ESERİN MUHTEVASI

[Birinci Manzume]

Manzar-i ebrâr “**Besmele manzumesi**” ile başlar. 26 beyitlik bu manzumenin bir başlığı bulunmamaktadır. Besmele manzumesi, besmelenin her işin anahtarı

olduğunu ve işine besmele ile başlayanın işini tamam etmeye nail olduğunu; besmele ile başlamayanın da işinin sonsuza kadar yarım bir şekilde kaldığını ifade ederek başlar. Şemsî besmelenin dört kelimededen ve yüz bin mânâ hazinesinin aşikâr olduğu on dokuz harften meydana geldiğini söyleyerek besmeleyi önce kelimelere ve daha sonra harflere ayırmak suretiyle vasıflandırmaktadır. Bu manzume 26 beyitten müteşekkildir.

[İkinci manzume]

“Güzel Kokulu Fâtiha’nın Övülmüş Vasıfları Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu bölüme Fâtiha sûresinin Allah’ın sırlar mahzeni ve Kelamullah’ın ilk sûresi olduğu söylemekle başlar. Eserinin bu bölümünde Fâtiha’nın on ismi ile yer aldığına değinerek bu isimleri sıralandırır. Bu manzumede geçen Fâtiha sûresinin isimleri sırasıyla şu şekilde gelmektedir: El-hamd (الحمد) , Fâtiha (فاتحه) , Salât (صلات) , Ümmü’l Kur’an (مادر قرآن) , Kur’an’ı azîm (قرآن عظیم) , Şâfi (شافى) , Vâfi (وافى) , Ümmü’l kitap (ام الكتاب) , Kâfi (كافى) , Seb’ul-mesânî (سبع مثنائى). Şemsî ayrıca bu manzumede Fâtiha sûresinin bazı ayetlerinden iktibas yapmıştır. “Sözün kilidini Besmele ile açıp, sonunu Fâtiha ile bitir”¹⁶⁴ diye tavsiyede bulunmaktadır. Bu manzume 30 beyittir.

[Üçüncü manzûme]

“Baki Olan Allah’ın Kudretinin İzleri ve Her şeyden Vazgeçip Yalnız Onunla Meşgul Olup, Gönül Gözlerini Parlatarak Allah’ın İndinde Özel Olanların Müşahedesi Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu manzumede iki âlemde bulunan her şeyin Âdemoğlunun yanında olduğunu, fakat bunun bazı şartları olduğunu söyleyerek bu şartları sıralandırır. Bu şartlardan bazıları şöyledir: Bezm-i elest’te Allah’a verdiği sözü hatırlamak ve O’nu bilmek; kim olduğunun ve bu

¹⁶⁴ Metin, be. 55.

dünyaya ne amaçla geldiğinin farkında olmak, âlemin ve insanın kimin rızası için yaratıldığı, rüzgârı kimin estirip, karı kimin yağdırdığını bilmek. Bazen geceyi gündüzden bazen gündüzü geceden uzun kılanın, bazen gökyüzüne kargaşa, yeryüzüne zelzele gönderinin kim olduğu ve perde ardında tüm bunlardan daha fazlasının olduğunu bilmek ve elbette âlemdeki tüm yaratılmışların bir yaratıcı olduğunun farkında olmak. Bu manzume 37 beyittir.

[Birinci münacat]

“Varlıklar O’nun Kereminin Nurundandır ve Mahlûkat O’nun Keremi Sebebiyle Yaratılmış ve Rızıklandırılmıştır” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu bölümde Allah’tan başka bir yaratıcının olmadığı, kâinattaki her şeyde onun yansıması olduğu, anne karnındaki ceninin, insan hayvan ayrımı yapmadan tüm yaratılmışların rızkını verenin Allah olduğunu söyler. Yaratılan hiçbir suretin birbirine benzer olmadığını ve onun zâtının büyüklük; küçüklük ve benzerlikten arî olduğunu belirtip ondan başka mülkiyet davası güdecek hiç bir şey olmadığına vurgu yapar. Ayrıca Şemsî bu bölümde İbrahim, Yûnus, Sâlih ve Mûsa peygamberlerin kıssalarına telmihte bulunmaktadır. Bu münacat 29 beyitten müteşekkildir.

[İkinci münacat]

“Yaratılanların Onun Kudretli Kaleminin Neticesi Oluşu, Herkesle Her Zaman Yüz yüze Oluşu ve Kâinatın Tüm Zerrelerinin Onu Tespih Ve Tehlîl Edişi Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu münacatta Allah’ın kâinatta ki her şeyde izi olduğundan, sırrının aşikâr fakat kendisinin nazarlardan gizli olduğundan bahseder. Tüm varlığın ona kendi diliyle hamd ve şükürde bulunduğunu ve onun başlangıcı ve sonu olmayan bir yaratıcı olduğunu söyleyip, onun övgüsünde dillerin yetersiz kaldığını belirtir. Bu münacat 28 beyittir.

[Üçüncü münacat]

“İhtiyaçsız Olan Allah’ın Dergâhında, Acziyet; İnkisar ve Günahlardan Kurtulma İsteği” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu bölümde Allah’tan kendisi için bağışlanma talep etmektedir. Selamete çıkmak için kendisine rehberlik etmesi ve günahlarını affetmesi için yalvarmaktadır. Bu münacat 28 beyittir.

[Dördüncü münacat]

“Canların Yaratıcısı Olan Allah’tan Şairlik ve Söz Rütbesini En Üst Seviyeye Çıkarmak İçin Yardım İstemek Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu münacatta Sa’dî, Nizâmî, Husrev-i Dihlevî ve Câmî gibi şairlerden bahsederek, onların yolundan gitme hevesine kapıldığını belirtip, Allah’tan bu dört şairin bir zerresi olabilme talebinde bulunur. Bu münacat 36 beyitten meydana gelmektedir.

[Birinci naat]

“Ruhanî Varlığı Dolayısıyla Peygamberin Diğer Tüm Varlıklara Üstünlüğünün Beyanı Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu naatta Peygamberin diğer varlıklara olan üstünlüğüne güzelleme yapmakta ve onu “yaratıcının sözlerinin ilk satırı”¹⁶⁵, “zahirde son olsa da peygamberler kfilesinin önderi”¹⁶⁶ şeklinde vasıflandırmaktadır. “Levlâk” hadisine işaret ederek âlemlerin yaratılış maksadı olarak onu göstermektedir. Bu naat 23 beyittir.

[İkinci naat]

“Miraç Hadisesinin Beyanı ve Onun Yükselişi ile Gökyüzünü Tek Mertebe Yapan Rütbesi ve Arş-ı âlânın Onun Mertebesinin Ziyneti ile Süslenişi

¹⁶⁵ Metin, be. 218.

¹⁶⁶ Metin, be. 229.

Hakkındaki İkinci Naat” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu naatta peygamberin miraç gecesi hadisesinden bahseder. Bu gecenin Kadir gecesinden daha kıymetli olduğunu söyleyerek, dokuz feleğin Hz. Muhammed için süslendiğini belirtir ve yıldızların bu gece için nasıl hazırlandığını anlatır. Peygamberin bineği Burak’tan da uzun uzadıya bahseder. O gece Hz. Muhammed’in daha önce kimseden işitip görmediklerini nimetlerin kaynağı olan Allah’tan gördüğünü ve işittiğini söyler ve o gece tevhid hazinesinin hazinedarlığına erdiğini belirtir.¹⁶⁷ Şemsî bu yolculuğun zahirde oldukça kısa olduğuna da vurgu yapmak için döndüğünde yatağının hala sıcak olduğunu¹⁶⁸ da söyler. Bu naat 60 beyitten meydana gelmektedir.

[Üçüncü naat]

“Dilin Anlatmakta Aciz ve Eksik Kaldığı, Peygamberin Bazı Mucizeleri Hakkında Üçüncü Naat” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu naatta peygamberin şakku’l-kamer mucizesine, hicret esnasında saklandığı mağaranın kapısına örümceğin ağ örüp; güvercinin yumurta bırakması ve onun doğduğu gece kisra sarayının sütunlarının yıkılması hadiselerine değinmektedir. Bu naat 25 beyitten müteşekkildir.

[Dördüncü naat]

“Peygamberin Mübarek Adımlarının Değdiği Yerler ve Onun Gittiği Her Yere Şeref Bahşetmesi Hakkında Dördüncü Naat” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde peygambere “Ey Arapların parlayan ayı”¹⁶⁹ şeklinde seslenen Şemsî onun Arapların sırrını Acem halkına aşikâr ettiğini ve iki halkıda kendine çektiğini¹⁷⁰ söylemektedir. Yesrib ve Bathâ’nın peygamberin varlığından dolayı İrem misali süslendiğini ve Merve’nin onun sayesinde Safa’lara erdiğini belirtmiş ve saçının halkasına mecâzi olarak habl-ül metin benzetmesi yapmıştır. Bu naat 16 beyittir.

¹⁶⁷ Metin, be. 288-289.

¹⁶⁸ Metin, be. 295.

¹⁶⁹ Metin, be. 322.

¹⁷⁰ Metin, be. 327.

[Beşinci naat]

“Peygamberin Eşiğini Öpmeye Nail Olma ve Onun Yolunun Tozunu Gönül Gözüne Sürme Yapmak Hakkında Beşinci Naat” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu naatta hacca gitme arzusunu dile getirerek peygambere lütuf gösterip kendisini yanına çağırması için dua etmektedir. Şemsî ayrıca bu bölümde dört halifenin de adını anmıştır.

[Sebeb-i Telif]

“Batın Âleminde Değerli Üstat Şeyh Nizâmî’ye Bağlanma; Mazhzenü’l Esrâr’ın İzinden Gitme ve Manzar-i ebrâr’a Başlama İzni” başlığını taşımaktadır. Eserin sebeb-i te’lif bölümü olan bu bölümde Şemsî yazmak istediği eseri ile ilgili düşüncelere daldığı bir gece, rüyasında Husrev-i Dihlevî, Câmî ve Nizâmî’nin hazır bulunduğu bir meclis gördüğünü belirtmektedir. Kadehlerin boşalıp sohbetin tamam olduğu anda Nizâmî’ye hitaben konuşmaya başlayan Şemsî, onu diğer şairlerle karşılaştırır ve herkesten daha üstün olduğunu; onun yolundan giden herkesin onun kanatları ile yükseldiğini, onun kadehinden bir yudum içen kişinin coştüğünü ve kendisinin de bu bâdenin teşnesi olduğunu söyleyerek kendisine bu yolda himmet etmesini diler. Nizâmî kadehindeki tortuyu Şemsî’nin kadehine boşaltır ve Şemsî’ye bu kadehi işaret eder. Şemsî bunun üzerine mana kapılarının kendisine açıldığını ve dilinin şeker saçmaya başladığını; Nizâmî’nin yardımı ile Manzar-i ebrâr’ını yazmaya başladığını söylemektedir. Bu bölüm 45 beyitten meydana gelmektedir.

Bundan sonra art arda gelen ve sena adı verilen üç bölüm dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman adına kaleme alınmıştır.

[Birinci Sema]

“Âlemler Padişahı Sultan Süleyman’ın Övgüsüne ve Senasına Başlangıç” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu bölümde Kanûnî Sultan Süleyman’a övgülerde

bulunarak ona “Komutanlar komutanı ve cihan padişahlarına padişahlık öğreten”,¹⁷¹ “İslam’ın hamisi ve devrin Süleyman’ı”¹⁷² şeklinde seslenmektedir. Şemsî ayrıca bu bölümde Kanûnî döneminin önemli tarihi olaylardan biri olan Irakeyn seferine değinmiştir. Hicri 939 (1532-1533) yılında Kanûnî’nin Bağdat’ı hakimiyeti altına aldığını¹⁷³ belirtmektedir. Bağdat’ın Kanûnî tarafından fethedilmesinden evvelki halinden uzunca bahseden Şemsî şehrin harap bir halde olduğundan, mescitlerin meyhane yapıldığından, şeriat duvarında delikler açıldığından ve zulümden dolayı vilayette tek bir evliyanın bile kalmadığından bahseder ve Kanûnî’nin hazineler sarf ederek şehri yeniden yapılandırıp âbâd ettiğini söyler. Vatanlarını terk edenlerin birer birer geri döndüğünü ve ondan sonra kimsenin burnunun dahi kanamadığını belirtir.

“İkinci Sena”

Eserde bu iki bölüm arasında, başlık için boşluk bırakılmamış, zikredilen başlık iki sütun arasındaki boşluğa yazılmıştır.¹⁷⁴ Şemsî bu bölümde Kanûnî’ye dualar etmiş ve onun adaletinden bahsederek onu “İman ordusunun komutanı, Osmanlı imparatorluğunun iftihar”¹⁷⁵ diye tanımlamıştır. Memleketten zulmü defetmek için diyar-ı Rum’dan Acem’e yöneldiğini¹⁷⁶ söyleyerek Acem mülkünü adalet ile abâd ettiğini¹⁷⁷ belirtmiştir. Bu sena 51 beyittir.

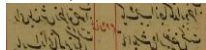
[Üçüncü Sena]

Üçüncü sena “Âdemoğlunun Yardımcısı Âlemler Padişahı” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu bölümde Kanûnî’ye “senin aslın hakkaniyet ve adalet ilkesinden gelir”¹⁷⁸ diye seslenip “halk senin kereminden iyilikler buldu, Allah senden

¹⁷¹ Metin, be. 423.

¹⁷² Metin, be. 424 .

¹⁷³ Metin, be. 427.

¹⁷⁴ 

¹⁷⁵ Metin, be. 471.

¹⁷⁶ Metin, be. 479.

¹⁷⁷ Metin, be. 486 .

¹⁷⁸ Metin, be. 490.

razı, halk senden hoşnut”¹⁷⁹ diye övgüde bulunmuştur. Aynı zamanda çeşitli mukayeselerde de bulunan Şemsî, Kanûnî’ye hitaben “senin taç giydiğin mülkte Kaysere sarayın hizmetçiliği verilir”¹⁸⁰ ve “Hakanlar senin sofranın yelpazecisidir”¹⁸¹ demektedir. Şemsî üçüncü ve son senasının son mısralarında kaleminin onu methetmek ve eserinin de onun ismi ile şeref bulduğunu, ay ve güneş gökyüzünde kaldığı sürece adının bu eserde ölümsüz olacağını¹⁸² söylemektedir. Bu sena 27 beyitten meydana gelmektedir.

“Birinci makale”

“İmanın İlk Rükününün Beyanı Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu ilk makalesinde imanın ve İslam’ın şartlarından bahsetmektedir. İlk olarak kelime-i tevhid’in önemini dile getiren şair bu kelimenin uyanık gönüllerin zikri olduğunu söylemekte, şirkten ve nehyedilen şeylerden uzak durmayı ve hâneye benzettiği îmanı kuvvetlendirmeyi öğütlemektedir. “Bu beşten gafil olmaz ve onlardan birine halel getirmezsen cehennem ateşinden zarar görmezsin”¹⁸³ diyerek İslam’ın geri kalan dört şartını sıralamaktadır.¹⁸⁴ Bu makale 32 beyitten müteşekkildir.

[Birinci]

“Hikâye.” İslam ile her zaman savaş halinde olan Frenk diyarının padişahı bir gece rüyasında içerisinde padişahların bulunduğu, mutriblerinin Zühre yıldızı; sakilerinin huriler olduğu bir cennet bahçesi görür. Kendisi de bu bahçeye girmek istediğinde gaipten peyda olan bir kişi ona engel olarak buraya girmeye layık olmadığını söyler. Bu sıkıntı ile rüyasından uyanan padişah hemen rüyasını tabir etmeleri için ehil olan birilerini çağırır. Tabir ehli olanlardan biri onların iman ehli Müslüman padişahlar olduğunu, adaletleri sayesinde dünyadaki hatıralarının

¹⁷⁹ Metin, be. 497.

¹⁸⁰ Metin, be. 499.

¹⁸¹ Metin, be. 502 .

¹⁸² Metin, be. 511-512.

¹⁸³ Metin, be. 535-536.

¹⁸⁴ Metin, be. 538-541.

silinmediği ve iman ile göçüp cennete gittiklerini söyler. Şemsî burada tabircinin sözlerine “iman ehlinden başka bir hikâye beyan edeyim”¹⁸⁵ diye devam ettiğini söyleyerek hikâye içinde başka bir hikâye anlatmaya başlar. Niksar beldesinde elinden şarap kadehi düşmeyen bir sarhoş günün birinde vefat eder. Cenazesini gelişi güzel kaldırır ve kimse cenaze namazını kılmaya fazla ilgi göstermez. Toprağa verildikten sonra da herkes kendi işinin başına döner. Münker ve Nekir melekleri ellerinde gürzleri ile onu sorgulamaya geldiklerinde, onun kabrinin Allah’ın rahmetiyle ve aydınlık kalbinin ise İman ile dolu olduğunu görüp bu bedene zulmetmek haramdır diyerek bu sorguya ihtiyaç olmadığına karar verip oradan uzaklaşırlar. Rüya tabircisinin anlattığı bu hikâyeyi de dinleyen Frenk padişahı o güne değin yaptıklarına pişman olup şehadet getirerek Müslüman olur. Bu hikaye 44 beyittir.

“İkinci makale”

“Müminlere Armağan Edilmiş ve İmanın İkinci Rüknu Olan Namaz Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalede namazın müminin boynunun borcu olduğundan ve o borcu ödemenin de farz olduğundan bahsederek “eğer birine bir dirhem borç versen ve üzerinden bir müddet geçse o borcu geri istemek için bin yol arasın, peki sen neden kendini bu borçtan kurtarmıyorsun?”¹⁸⁶ diye sormaktadır. Namazın dünyada mümin ve kâfiri birbirinden ayırt eden yegâne şey olduğunu söylemekte ve namaz kılmayan insan için “kuyruksuz eşek”¹⁸⁷ benzetmesi yapmaktadır. Beş vakit namazın altın; gümüş, mal ve mülkten çok daha üstün olduğunu söyleyen Şemsî Kur’an’ı hazine; duayı onun kilidi, imanı saray ve namazı da o sarayın sütunları olarak değerlendirmektedir. Daha sonra beş vakit namazı sıralayarak, eğer kişi ibadetlerini yerine getirirse Allah ona karşılığını verir demekte ve sıradaki hikâyeyi sözlerine şahit olarak göstermektedir. Bu makale 33 beyittir.

¹⁸⁵ Metin, be. 568.

¹⁸⁶ Metin, be. 601-602-603.

¹⁸⁷ Metin, be. 598.

[İkinci]

“**Hikâye.**” Şiraz’da yaşayan ve gecesini gündüzünü ibadetle geçirip, çok nadir dışarı çıkarak az çok rızkını getiren salih bir kimse vardı. Bir gece karısı daha ne kadar nasibini ayağına bekleyeceksin, sen de başkaları gibi bir meslek edin de eve bir kazanç getir diye sitem etti. Ertesi gün dışarı çıkan adam elinde bir mesleği olmadığı için bir iş bulamadı. Yol üzerinde rastladığı bir mescide girerek akşama kadar ibadet etti. Akşam eve döndüğünde kendisinden o günkü kazancını beklemekte olan karısına iki günlük ücretin yarın verileceğini söyleyerek onu oyaladı. İkinci günde aynı şeyleri yapıp aynı bahane ile eve dönünce karısı isyan ederek çocukların bir günlük ekmeğinin kaldığı söyledi. Üçüncü gün yine akşama kadar mescitte ibadetle meşgul olan ve artık karısına söyleyecek bir bahanesi kalmayan adam eve dönerken ne diyeceğini düşünerek Allah’tan yardım diledi. Kendisinden önce evin kapısına giden Hızır karısına eşinin üç günlük yevmiyesi olduğunu söyleyerek altınla dolu bir kese vermişti. Eve döndüğünde ise karısı sevinçle olup biteni kendisine anlattı. Bu hikaye 37 beyitten müteşekkildir.

“Üçüncü makale”

“**Oruç Tutmanın Fazileti, Gönlü ve Gözü İyi ve Kötü Şeylerden Uzak Tutmak Hakkında**” başlığını taşır. Şemsî bu makalesine az yeme öğütleri ile başlamaktadır. Yemek yemenin ibadet edebilme kudreti için gerekli olduğunu ve bunun haricindeki şeyler için yemenin fuzuli olduğunu söylemektedir. Yılın günlerinin üç yüz altmış olduğunu ve üç yüz otuz gün boyunca yemenin helal olduğunu söyleyen Şemsî hilal ufukta belirlediği vakit otuz gün boyunca yemenin haram olduğunu söyler. Ayrıca oruç tutmanın bedeni aç bırakmaktan ibaret olmadığını söyleyerek, kimsenin hakkında kötü konuşmama, görülmemesi gereken şeyleri görmeme ve duyulmaması gereken şeyleri dinlememenin de orucun gereklerinden olduğunu belirtir. Bu makale 33 beyitten oluşmaktadır.

[Üçüncü]

“**Hikâye.**” İsfahan’da bir sene yağmur yağmamasından dolayı kuraklık olmuştu. Kurtlar, kuşlar tüm hayvanlar aç kalmış sahra da tek bir yeşil ot bile kalmamıştı. Allah sanki kullarının yüzüne kapıları kapatmıştı ve kimsenin duasına icabet etmiyordu. Orada yaşayan inzivaya çekilmiş ve duası bugüne kadar geri çevrilmemiş olan mübarek bir kişi vardı. Halk ona giderek çeşitli hediyeler sundu ve bu konuda ondan dua istediler. O kişi yanına gelen halka, amellerindeki gevşekliğinden dolayı ramazan orucuna da hâlel getirmiş olan uğursuz birinin geçen yıl onların memleketine geldiğini söyledi. Bu kişi nereye gitse oraya kendi uğursuzluğunu da götürür ve beraberinde türlü felaketler getirirdi. Küfrünün ateşi kuru yaş demeden her şeyi ateşe veren bu uğursuz adamın yakında memleketlerinden gideceğini söyledi. O uğursuzun gitmesi ile halk üç gün oruç tuttu. Üçüncü gün hava bulutlarla doldu ve yağmur yağmaya başladı. Bu hikaye 27 beyitten müteşekkildir.

“Dördüncü makale”

“**Mala Bereket Veren ve Ömrün Uzamasına Vesile Olan Zekâtın Fazileti Hakkında**” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesine parası, altın ve gümüşü belirlenmiş bir meblağa ulaşanların hazinenin düğümünü çözmesi gerektiğini söyleyen sözleri ile başlamaktadır. Ayetlerden iktibas yaparak Allah’ın Kur’an’da kullarına “Namazı kılın” dediği her yerde peşi sıra “zekâtı verin” diye emrettiğini, zekât vermekle malın eksilmeyeceği aksine artacağını söylemektedir. Bu sözlerine de delil olarak bahçıvan tarafından budanan üzüm bağı ve hurma ağacının bir sonraki yıl daha fazla ürün vermesini örnek göstermektedir. Şemsî sözlerine karşıdaki kişinin buna değer olup olmadığına bakılmaksızın ve iyi kötü ayrımı yapılmaksızın zekâtın verilmesi ve eğer zekât verilecek bir kimse bulunamazsa zekâtın bir kenara ayrılarak zamanı gelinceye kadar orada bekletilmesi öğütleri ile son verir. Bu makale 34 beyitten müteşekkildir.

[Dördüncü]

“**Hikâye.**” Halife Harûn Reşit zamanında Bağdat halkı zenginlik içinde yüzmekteydi. Bir gün halktan bir grup zekât vazifelerini eda etmek istediler. Zekât vermeye uygun kimseyi bulamayınca da halifenin kapısına gidip dertlerini anlattılar. Halifenin bu zekâtları almasını ve layık kişiler bularak onlara vermesini istediler. Halife bir müddet düşündükten sonra zekâtların emanet olarak hazineye koyulmasını ve sahibi geldiğinde teslim edilmesini önerdi. Aralarından altın getirmiş olan biri diğerlerinden farklı olarak bu öneriyi kabul etmeyip “ben bu altınları sahibine teslim etmek için yerinden dışarı çıkardım, şimdi onu tekrar kapalı bir yere koymak reva değildir” diye itiraz etti ve getirdiklerini geri götürdü. Şehir kapısından dışarı çıktığında haramilerin saldırısına uğramış perişan bir gruba rastladı. Hepsine altın, elbise ve sarıklar verdi. Halife o gece rüyasında, adamın cennette altından nehirler akan bir saraya sahip olduğunu, önünde cennet bahçelerinin açıldığını ve türlü nimetlere nail olduğunu gördü. Bu hikaye 37 beyitten müteşekkildir.

“Beşinci makale”

“**Haccın Fazileti Hakkında**” başlığını taşımaktadır. Bu makalede Şemsî hac farzasının yeterli miktarda parası olan kişinin üzerine farz-ı ayn olduğunu, o kişinin de bu durumda hemen yolculuğa hazırlanması gerektiğini söyler. Bu yolculuğun kişinin imanını kaim kılacağını eğer mal hırsı ile bu farzı terke ederse de kıyamet gününde hesabının sorulacağını belirtir. Yolculuk esnasında gerçekleşebilecek olan şeyler hakkında da bir takım tavsiyelerde bulunan Şemsî, eğer kişi deve sırtında gidiyorsa yaya yürümekte olanlara bakmasını ve onlardan dermansız kalmış bazılarını devesine bindirmesini, azığı olmayanlarla kendi azığını paylaşmasını tavsiye etmektedir. Yaya olarak gidiliyorsa da Râbia Adeviyye’yi örnek göstererek “bu yolda bir kadından daha eksik olma”¹⁸⁸ diye öğütte bulunur. Daha sonra ise hac esnasında yerine getirilmesi gereken bazı menâsikleri sıralar. Bu makale 44 beyittir.

¹⁸⁸ Metin, be. 825.

[Beşinci]

“**Hikâye.**” Acem mülkünde bir melik vardı ve bir gün hacca gitmeye niyetlendi. Bilge vezirleri öne çıkarak kendisine yolun tehlikeli olduğunu, eğer az asker ile yola çıkarsa hırsızların saldırısına uğrayabileceğini, askerlerin hepsini götürürse de mülkün sayısız düşmana karşı savunmasız kalacağını söylediler. Vezirlerin sözleri üzerine gönlü hac hasreti ile yanan melik ah çekip bu derde nasıl çare bulacağını sordu. Vezirleri dağın eteklerinde yaşayan ve her sene hacca giden, yetmiş nafîle hac sahibi yaşlı bir adam olduğunu ücret karşılığı ondan bir hac satın alabileceğini söylediler. Melik, yaşlı adamın yanına varıp “ey gönlü harem ile süslenmiş kişi bunca hac sevabından birini ücret karşılığı bana sat” dedi. Yaşlı adam şart koşarak “eğer alırsan hepsini satayım” diye cevap verdi. Melik ücreti sorunca da “benim hac yolunda attığım bir adımım iki cihan değerinde, eğer karşılayabilirsen buyur” dedi. Yaşlı adamın cevabını duyan melik “benim tüm varımı yoğumu bir araya getirsek bile yine de senin bir adımını karşılamaz” dedi. Yaşlı adam bu işin melik için çok kolay olduğunu söyleyince melik kendisine bunun nasıl olacağını sordu. Yaşlı adam melikten adalet ile hükmettiği bir olayın sevabını kendisine vermesini, karşılığında da tüm hac sevaplarını almasını teklif etti. “Zira bir mazlumun gönlünü feraha çıkarmak yüz senelik hacdan daha hayırlıdır” dedi. Bu hikaye 33 beyittir.

“Altıncı makale”

“**Padişahların Adaleti, Allah Kullarını Gözetmeleri, Zulümden Pişmanlık ve Ahiret ve Kıyamet Endişesi**” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesinin ilk beytinde Yunan filozof Aristo’nun ismini zikrederek “İskender’e ilk öğüdü bundan başka bir şey değildi”¹⁸⁹ diye söze başlar. Padişaha öğütler ile devam eden makalede, “hükmü altında olan herkesi korumak padişahın boynunun borcudur”¹⁹⁰ ve “kıyamet

¹⁸⁹ Metin, be. 881.

¹⁹⁰ Metin, be. 883.

günü terazinin kefesine koyulacak olan herkesin kendi yaptığı olacaktır”¹⁹¹ der. Dünyada adalet ile hükmeden padişaha her nefesinde arştan bir aferin geleceğini, eğer halkına zulmederse de taç ve tahtın kendisine haram edileceğini dile getirir. Her şeyin yerli yerince yapılması gerektiğinden de bahseden Şemsî padişahın cezalandırma lazım geldiğinde yumuşak gönüllü davranmaması konusunda da uyarıda bulunur.

[Altıncı]

“**Hikâye.**” Adaleti ile tanınan Nûşirevan sarayın bahçesine ucuna küçük ziller takılmış olan bir zincir yaptırmıştı. Her kimin bir derdi olur yahut bir haksızlığa uğrarsa gelip o zili çalarak adalet talep ederdi. Bir gün Şah tahtında otururken zilin acı acı çaldığını işitti. Bahçeye gittiklerinde yolda haramilerin saldırısına uğramış olan bir kabile olduğunu gördüler. Kabile Şah’a Hicaz’dan onun topraklarına doğru gelmekte oldukları sırada saldırıya uğradıklarını ve sayıları az olsa da mertçe savaştıklarını, kabileden bazılarının ölüp bazılarının ise yaralandığını, sonunda da neleri var neleri yoksa haramiler tarafından çalındığını anlattılar. Duyduğu bu sözler üzerine düşüncelere dalan Şah bir zaman sonra vezirlerine hazineyi açarak kabilenin tüm zararının kendi helal malından tazmin edilmesini emretti. Daha sonra “yollarda haramilerin hırsızlık yaptığı bir yerde benim tahtta oturmam doğru değil, onlardan intikam alana dek taç ve taht bana haramdır” dedi. Ordusu silahlanıp dört bir yana dağılarak haramilerin peşine düştüler. Nihayetinde onları yakalayıp Şah’ın huzuruna getirdiklerinde Nûşirevan onların şiddetli bir azap içinde katledilmelerini emretti. Tacını tekrar başına takarak tahtına oturdu. Bu hikaye 39 beyitten müteşekkildir.

“Yedinci Makale”

“**Muhabbet Vadisi Âşıklarının Halleri, Mihnete Tahammül ve Olabildiğince Kaza ve Kadere Teslim Olmak Hakkında**” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalede sözlerine Secde sûresi 9. ayetin anlamına işaret eden “O ki sana ruh, beden ve akıl verdi; seni kulak, göz ve gönülle donatıp kendi pak nefesinden

¹⁹¹ Metin, be. 894.

üfledi”¹⁹² sözleriyle başlamaktadır. İnsanın yeryüzü ve gökyüzünün ziyneti olduğu her ne tasavvur ederse ondan da daha üstün olduğunu dile getirmektedir. Sonrasında öğütlerle sözlerine devam edip, riyadan uzak durulması; dervişlik hırkası giyilecekse halk tarafından kabul görmek için değil Allah için giyilmesi, Tevhit badesi ile sarhoş olup mest bir halde mescide gidilmesi şeklinde tavsiyelerde bulunur. Şemsî kimseyi incitmemek gerektiğini ise olabildiğince naif bir şekilde şu minvalde bir beyit ile dile getirmektedir “menzile giden yolda öyle bir yürü ki kimsenin gönlüne senden dolayı bir toz tanesi konmasın.”¹⁹³ Dünyada ne yaparsan karşılığında onu göreceğini, bir fitne çıkardığında birinin kanını dökmüş sayılacağını söyleyerek bir sonraki hikâyeyi işaret etmektedir. Bu makale 50 beyitten müteşekkildir.

[Yedinci Hikâye]

“Behlûl-i Dîvâne’nin Hikâyesi.” Behlûl-i Dânâ bir gün Bağdat’tan Basra’ya giden bir kâfile ile yola çıktı. Birkaç gün yol gittikten sonra kâfileden ayrıлып bir şehirden içeri girdi. Akşam olmak üzereydi bir mescit bulup oraya sığındı. Mescitte yerde uyumakta olan birini gördü feleğin kendisine hazırladığı oyundan habersiz hırkasını yanına serip oracığa uzandı. Karanlıkta fark etmemişti ama yanına uzandığı adam biri tarafından daha önce katledilmişti. Cemaat akşam namazı için mescide geldiğinde başı gövdesinden ayrılmış bir cesedin yanında uzanmış uyuyan Belül’ü gördüler ve adamı onun öldürdüğüne karar verip Sultan’ın yanına götürdüler. Cemaatten hikâyeyi dinleyen Sultan onun katline karar verdi. Behlûl’ü çekiştirerek darağacına götürdüler ve cellat hazırlığını yapmaya başladı. Behlûl o esnada Allah’a yönelerek “Ey Allahım senden gelen her şeye razıyım” diye niyazda bulundu. Oradan geçmekte olan vezir Behlûl’ü tanıyarak hemen Sultan’ın yanına koştu ve “boynuna kement doladığınız bu kişi size hep bahsettiğim Hazreti Belül’dür. O kimseyi incitmez” dedi. Sultan vezirin uyarısı ile kararından vazgeçtikten hemen sonra olayın faili ortaya çıkarak her şeyi itiraf etti. Bu hikaye 50 beyitten müteşekkildir.

¹⁹² Metin, be. 950-951.

¹⁹³ Metin, be. 980.

“Sekizinci makale”

“İnsanlara Lütufta Bulunmak ve Değer Vermek, Keremi Sebebiyle İyi Ünvanını Sonsuza Değin Yaşatmak ve İyilik Tohumları Ekmek Hakkında”

başlığını taşımaktadır. Şemsî bu bölümde ağırlıklı olarak kerem sahibi olmanın önemine vurgu yapmaktadır. Lütuf ve keremin insanı iki cihanda da aziz kıldığından hatta cebi amber kokutup, ayıpları örttüğünden dem vurur. Mülkün Allah’a ait olduğunu ve kişiye diğerlerine lütufta bulunması için servet bahşedildiğini söyler. “Topladığın dünya nimetleri tek başına yemen için değil” diye hatırlatan Şemsî dolu midenin ruhu kararttığını söyler.¹⁹⁴ Bahar bulutları gibi kerem sahibi ol ki zaman sana yüksek bir merteye bahşetsin diye tavsiye de bulunur. Bu makale 35 beyitten oluşur.

[Sekizinci]

“Hikâye.” Kerem sahibi kişiliği ile bilinen Hâtim et-Taî vefat etti. Kabilesinin bu ölümünden haberi olmaması için Hâtim’e çok benzeyen kardeşi onun yerine geçti. Kardeşler zahirde bir elmanın iki yarısı gibi birbirlerine benziyor olsalar da özleri birbirlerinden çok farklıydı. Hâtim kerem sahibi olmasıyla bilinirken diğer kardeş tam aksine hasis, kıskanç ve çok yiyen biriydi. Hâtim’in kıyafetlerini giyip onun tavırlarını taklit ederek yerine geçti. Onun çadırına oturdu ve kimi zaman bir yetime deve, kimi zaman da bir diğerine at bağışladı. Günler böyle geçip gitmekteyken bir gün Hâtim’in kırk pencereli makamına oturdu. O pencerelerden birinden seslenerek yardım talebinde bulunan bir dilenciye acıyıp yardım etti. Dilenci bir diğer pencereden tekrar gelince sinirlendi ve daha kaç kere gelip yiyecek dileneceksin diye çıkıştı. Dilenci bunun üzerine onun Hâtim olmadığını anlayarak ağıtlar yakmaya başladı, çünkü kaç pencereden yardım isterse istesin Hâtim sorgusuz sualsiz ona yardım ederdi. Böylece Hâtim’in öldüğü anlaşıldı. Haberi duyan süt anneleri feryat ederek haris kardeşe hitaben “şu an toprak altında yatan kardeşin Allah’ın pak hikmetinin bir eseri idi. O diğer memeden de bir çocuk emmedikçe süt emmek istemezdi, sen ise bir memeden

¹⁹⁴ Metin, be. 1066-1067.

süt emerken diğeri elinle kapatırdın. Bu hikâyeyi sana yüzlerce kez anlattım. Kardeşinde olan bu mertebe Allah vergisiydi, seninki gibi zorla alınmış değildi” dedi. Bu hikaye 43 beyitten oluşmaktadır.

“Dokuzuncu makale”

“Riyadan Uzak ve Allah’a Yakın Olan Dervişler Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesine özünde ve gönlünde dervişlik olmayıp insanlara hoş görünmek amacıyla hırka giymiş olanları eleştirerek başlar. Sonrasında derviş hırkası giyenlerde olması gereken hasletlerle ilgili öğütlerde bulunmaya başlar. Dervişin huyunun da yüzü gibi güzel olması gerektiğini, iyi huyun peygamber ahlakı olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda dervişin kendisi incinse de başkalarını incitmeyen ve kin tutmayan bir yapıya sahip olması gerektiğinden bahseder. Bir belaya müptela olmuş olan dervişe Eyûb peygamber gibi sabretmesini öneren Şemsî belanın acısının şikâyet etmekten çok daha iyi olduğunu söyler. Bu makale 32 beyitten müteşekkildir.

[Dokuzuncu]

“Hikâye.” Irak şahırlarından iyi ahlak, ilim ve kerem sahibi oluşu ile bilinen Mûsa b. Câfer b. Bâkır’ın bir evladı vardı. Bir kölesini ona bakması için görevlendirmişti. Köle ansızın bir Yahudi kızına âşık oldu. Kızın annesi köleyi sen benim kızım olamazsın diye kovunca köle kendisine altın ve gümüş vermeyi teklif etti. Kızın annesi kabul etmeyip, Mûsa b. Câfer’in evladının başını gövdesinden ayırması şartını koştu. Eğer bu söylediğini yaparsa muradına erebilecekti. Köle, kadının söylediğini yaptı. Mûsa b. Câfer b. Bâkır olayı öğrendi fakat bu olanlara rağmen gönlü intikam almaya elvermedi ve köleyi bağışlayarak azat etti. Öfkesini yutanlardan olduğu içinde felek ona Kâzîmin el-gayz lakabını verdi.

“Onuncu makale”

“Âşıkların Nefesiyle Beka Buldukları Aşkın Beyanı Hakkında” başlığını taşımaktadır. Aşk konusunu eden bu bölümde hem Tasavvufî anlamdaki aşktan hem de bedensel aşktan söz edilmektedir. İşte aşkın ne olduğunu ve nelere sebep olduğunu tanımlayarak başlayan Şemsî insanın gönlünün aşk ile hayatta kaldığını onun nefesi olmadan bir dem bile yaşayamayacağını söyler. Aşkın, insanın bakır olan cevherini altına çevireceğini ve aşktan uzak olan insanın da içinde cevheri olmayan sedefe benzediğini ifade eder. Daha sonrasında aşkın türlerini de zikreden Şemsî, “biri Allah’a âşık oldu, diğeri yaratılmış olanın aşkına talip;¹⁹⁵ biri hak yoluna gidip sarhoş oldu, diğeri heva ve hevesinin peşine”¹⁹⁶ der. Son olarak Allah’a olan dışındaki her türlü aşkı put olarak nitelendirip tüm putların fani yalnızca onun baki olduğunu dile getirir. Bu makale 42 beyitten müteşekkildir.

[Onuncu] “Hikâye.” Tebriz’de güzelliği çiçekleri bile kıskandıran bir kız vardı. Öyle ki yoluna çıkıp onu bir kez gören hemen âşık olurdu. Bir gün biri onu görüp âşık oldu. Kimi zaman feryat figan kapısına gidip, kimi zaman yollarına çıktı. Onu bir gün bile görmese gönlünün ateşi âlemleri yakacak kadar alevlenirdi. Cahil, bilgin herkes bu aşktan haberdar oldu ve kulaklar bu efsane ile doldu. Bir zaman sonra kız ölünce adamın hali ölümlerden bile daha beter oldu. Kızın mezarının başından ayrılamadı ve gece gündüz feryat etmekten başka bir çaresi de kalmadı. Mecazi aşkını kaybeden adamın gönlündeki huzur kayboldu ve yerine gam kaldı, yârini kaybetti yarsız kaldı.

“On birinci makale”

“Rızık İçin Onun Kapısından Başka Kapıya Gitmeyen Ve Koşturmayan Rıza ve Teslim Dergâhının Mütevekkillerinin Sıfatları Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesine rızık insana Allah’tan geldiğini ve kişinin rızık

¹⁹⁵ Metin, be. 1217.

¹⁹⁶ Metin, be. 1219.

peşinde koşarak kendini derbeder etmemesi gerektiğini söyleyerek başlar. Gelen rızka tevekkül gösterme konusunda tavsiyede bulunarak “Yarım ekmek gelse de üzülme! Kısmetinde ne varsa o kadarı gelir”¹⁹⁷ demektir. Misafire hürmet konusuna da değinen Şemsî, misafirin hoş tutulması, ev sahibinin bir gecelik yiyeceği kalmış bile olsa misafire ikram etmesi ve asla yüzünü asmaması gerektiği gibi öğütlerde bulunarak “Misafir senin sofrandan yiyor olsa da rızkını kendi sofrasından getirir”¹⁹⁸ demektir. Bakara sûresinden iktibas ettiği bir ayetle de “Halk senin kereminden hoşnut olunca, bir tahıl tanen yedi başaklı olur”¹⁹⁹ diyerek rızkın paylaşıldıkça bereketlendiğine işaret etmektedir. Bu makale 35 beyitten müteşekkildir.

[On birinci]

“**Hikâye.**” Ava çıkmış olan bir Sultan ansızın askerlerinden ayrı düşer. Gece olup karanlık çökünce de zorunlu olarak bir köylünün evine misafir olur. Köylü misafirini hakkıyla ağırlayabilmek için ailesinin tek geçim kaynağı olan devesini kesip kebab yaparak ikram eder. Sabaha kadar etrafında bir pervane misali dönerek hizmette bulunur. Sabah Sultan köylünün evinden ayrılırken onun misafirperverliğini telafi etmek için sarayına davet eder ve kendisine altın bahşedeceğini vadeder. Köylü ertesi gün saraya vardığında Sultanı namaz kılarken görür. Namaz sonunda Sultanın ellerini açıp ağlayarak Allah’a niyazda bulunduğuna şahit olan köylü, bunca acizlik nedir ve beklenti kimdendir diye düşünürken gaipten gelen bir ses mülkün sahibinin Allah olduğunu ve her şeyin ondan geldiğini söyler. Yanlış yaptığını anlayan köylü “kendisi de başkasından talepte bulunan kişiden bir şey talep etmek neden?” diyerek eli boş bir şekilde evine döner. Dönüş yolunda bir hazine bularak zengin olur. Bu hikaye 35 beyittir.

“On ikinci makale”

¹⁹⁷ Metin, be.1277.

¹⁹⁸ Metin, be. 1293.

¹⁹⁹ Metin, be. 1297.

“Sohbetin Fazileti ve Dostluğun Şartı Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesine sohbetin önemine vurgu yaparak başlar ve âlimlerin sohbetinin insana feyz ve yücelik bahşettiğini, sohbetin tesiri ile mertebenin yükseleceğini söyler. Sonrasında ise sohbet ehli olan kişilerle bir araya gelindiğinde nasıl davranılması gerektiğine dair öğütlerde bulunur ve “sana söz söyleme izni verilmeden ağzını açma”²⁰⁰, “sofraya ondan önce elinin uzatma, ekmeğin ucunu ondan önce bölme”²⁰¹ gibi tavsiyelerde bulunur. Bu makale 35 beyitten müteşekkildir.

[On ikinci]

“Hikâye.” Herat’ta temiz yaradılışlı iki genç vardı. İkisi de birbirine sağlam bir dostluk ile bağlıydılar. Bu dostların mana ve kemal açısından birbirinden hiç eksiği yoktu ve bir kabuğun içindeki iki badem gibiydiler. Bir zaman sonra ikisi de evlenip çocuk sahibi oldu. Geçimlerini sağlamak için ikisi birlikte toprağa ekin ektiler. Hasat zamanı geldiğinde buğdayları kurumuştur. Allah ne veriyse aralarında pay ettiler. Biri abdest almak için oradan ayrılınca arkadaşı dostunu düşünerek “onun ekmek bekleyeni benimkinden daha fazla” dedi ve kendi hakkından onunkine ekledi. Diğeri dönüp o uzaklaştığında ise arkadaşı “onun gideri benden daha fazla” diyerek kendi payından onunkine ekledi. Bu iki iyi niyet dolayısıyla her ikisinin payı da bereketlenip haneleri buğday ile doldu. Bu hikaye 23 beyittir.

“On üçüncü makale”

“Az Uyumanın Fazileti, Feyz İle Dolu Bir Kalbin Sefası ve Bilinçli Olmak Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesine “Ey tüm gece uyuyan kişi, gün kafilenin peşine düşüp gitti sen tembellikten çölde kaldın”²⁰² diyerek başlar. Uyumak ve ölmeyi iki kardeş gibi değerlendirir ve uyku ile harcanan vakte yazık olduğunu söyler. Bedenini yemek ile besleyenin yaşamının şerefinden habersiz olduğunu belirtir. Günün yirmi dört saat olduğunu söyleyen şair hiç değilse üçte ikisini

²⁰⁰ Metin, be. 1350.

²⁰¹ Metin, be. 1355.

²⁰² Metin, be. 1402-1402.

uyanık geçirmeyi tavsiye eder. Makalesine başladığı gibi yine muhataba hitap şeklinde son veren Şemsî “Mezara koyulduğunda kaçınılmaz olarak uyuyacak ve kıyamete kadar başını kaldıramayacaksın” der.²⁰³ Bu makale 37 beyitten müteşekkildir.

[On üçüncü]

“**Hikâye.**” Yemeyi içmeyi kesmiş hakikat yolunda yürüyen ve geceleri her canlının uykuda olduğu vakitleri uyanık geçiren bir zat vardı. Bu kişi ümmetin ışığını yakmış ve âlemlerin başına taç olmuştu. Onun güvenirliliği herkesin dilinde dolaşmaktaydı. Bir gün zamanın salih kişilerinden biri bu zatın yanına gelerek “Hünerin dillerden dillere dolaşıyor sendeki bu ilmin sırrı nedir ve nereden gelmektedir?” diye sordu. Bu âlim zat şöyle cevap verdi “ümmetin bir rehberine ihtiyacı vardı, vahyin mucizelerini ve ayetlerin anlamını kavrayamıyorlardı. Bir gün zengini fakiri bir olup yanıma geldiler ve ‘bize yardım et, rehberlik et ki biz de maksadımıza ulaşalım’ dediler. Onlardan bu sözleri işitince uykularım kaçtı. Bir gece sabah kadar gözümü yummadım, yemeden içmeden kesilip kendimi ibadete verdim. Kırk yıldır bu haldeyim. Onların mutluluğu için kendime rahatı haram ettim” dedi. Bu hikaye 26 beyittir.

“On dördüncü makale”

“**Felsefe Ehline Reddiye**” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesine karşısında felsefe ehlinde bir muhatap varmış gibi başlar ve “Daha ne kadar vesvese edeceksin ve ne zamana kadar bozguncu düşüncelerine devam edeceksin?”²⁰⁴ diye sorar. Makale boyunca sanki karşısındaki muhatabına Allah’ın varlığı ve kudretini ispat etmeye çalışırcasına bir takım deliller sunmaktadır. Meydana gelen her işin nasıl bir faili olması gerekiyor ise senin gördüğün şeyler de kendi kendine hâsıl olmuş değildir demektir. “O her şeyi yoktan var etmişken senin onun kudreti hakkındaki bu zannın ne için?”²⁰⁵ diye soran Şemsî yaratıcı istemediği takdirde ağaçtan yaprak

²⁰³ Metin, be. 1437.

²⁰⁴ Metin, be. 1467.

²⁰⁵ Metin, be. 1479.

bile düşmeyeceğini söyler. Şah da olsan dilenci de olsan sonunun toprak olduğunu, devrin Hipokrat'ı da (Sokrat'ı) olsan zamanın bir gün sana da zehrini içireceğini söyler.²⁰⁶ Bu makale 39 beyitten müteşekkildir.

[On dördüncü]

“Hikâye.” Hz. İsa zamanında bilgin ve akıllı bir bilge vardı. Öyle ki insanlar uzak yakın demeden ondan faydalanmak için yanına gelirdi. Hz. İsa ona bir mektup yollayarak kendisine tâbi olmaya davet etti. İsa'ya cevaben bir mektup kaleme alan bilge onu hafife alarak “sen akıllı noksan olanların kemali için gelmişsin, Kim kusurlu ve noksan ise sana gelsin” dedi. Cevabı okuyunca üzülen İsa Allah'a “Ey Allah'ım ben peygamberim ama onun hüneri benden daha fazladır ve inanları da benimkilerden fazla” diye niyazda bulundu. O anda Allah kendisine hitapta bulunarak onun sözlerinden incinmemesini ve bir mektup daha yazarak nefesi ile yüz yıllık ölüleri diriltebildiğini, Allah'ın izni ile çamurdan kuşlara can verip, körleri ve cüzzamlıları iyi edebildiğini söylemesini emretti. İsa'nın Allah'ın bu sözlerini içeren ikinci mektubunu da okuyan bilge hemen onun yanına koşarak “Ey kemal sahibi bizim aklımızı kuvvetlendir ve noksanlarımızı tamamla” diyerek kendisine tâbi olmayı kabul etti. Bu hikaye 32 beyittir.

“On beşinci makale”

“Şükretmenin Fazileti ve Hamd'ın Türleri Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesinde insanın kendisi için yaratılmış olan her şeye şükretmesi gerektiğini vurgulamak için birçok örnekler sunmaktadır. Bedenin uzuvlarından örnekler verirken de Hüsn-i ta'lîl sanatından yararlanarak her birinin birer şükür vesilesi olduğunu dile getirmektedir. Dilin yaratılış maksadını şükürün beyanına; kulağın yaratılış maksadını hadis ve kelam dinlemeye, iki elin yaratılış maksadını

²⁰⁶ Metin, be. 1491-1492.

namaz için abdest alırken sağına sola, soluna sağa yardım etmesine, bağlamaktadır. Bu makale 31 beyitten müteşekkildir.

[On beşinci]

“Hikâye.” Hemedan’da zalim bir padişah vardı. Bu padişahın dünyada fesattan başka bir işi ve aklında zulümden başka bir şey yoktu. Zulmü o dereceye ulaşmıştı ki insanların ciğeri onun zulmünün ateşinden kebab misali olmuştu. Bu zalim padişahın sarayının bahçesinde su ile dolu bir havuz vardı. Bir gün bahçede gezinirken ayağı kaydı ve havuza düştü. Bahçenin yaşlı bahçıvanı koşarak yanına geldi elini uzatıp onu dışarı çıkardı ve kendisine kuru elbiseler verdi. Zalim padişah ise bu iyiliğin karşılığında celladına yaşlı bahçıvanın başının vurulması emrini verdi. Yaşlı adam feryat ederek “ben sizi ölüm kuyusundan çekip çıkardım iyiliğimin karşılığı öldürülmek olamaz” dedi. Padişah ise “sen benim zalimliğimin farkında değil misin? Neden bırakmadın havuzda boğulayım? Bıraksaydın da halk benim zulmümden kurtulsaydı” dedi. Yaşlı adam padişahın sözlerine şöyle cevap verdi “sana yardım etmemde hayırlı bir amaç vardı. Ben aslanın ölüp meydanın balınaya kalmasından korktum. Sen gidersen yerine daha kötü biri gelir. Gelen gün giden günden daha iyi olmaz”. Padişah yaşlı adamın bu sözlerini işitince kini geçti ve onu affetti. Bu hikaye 26 beyittir.

“On altıncı makale”

“İyi Yaradılışlı Kişilerin Eğitimi İçin Çabalamanın Faydasız Olmadığı ve İyi İnsanlar İçin Nimet Oluşu Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makale başlığı altında söyleyeceklerini hikâye şeklinde anlatmaktadır. Makalenin başında makam sahibi bir kişi çocuğunun öğretmenine giderek sitemde bulunur ve öğretmenin kendi çocuğuna diğer çocuklara gösterdiği ihtimamı göstermediği söyler. Çocuğunda hiçbir gelişme göremediğini ve aksine gün be gün daha da kötüye gittiğini iddia eder. Bundan sonra Şemsî makale konusu ile ilgili söylemek istediklerini öğretmenin ağzından aktarmaya başlar. Öğretmen tüm çocuklara aynı eğitimi verdiğini fakat

bazılarının zekâsının daha az olduğunu söyleyerek sözlerine bahar yağmurlarını örnek gösterir “bahar yağmurları her yere eşit yağar fakat bazı yerlerde gül biterken bazı yerlerde diken biter” der.²⁰⁷ Öğretmen örneklendirmelerine devam ederek özü iyi olan çocuğun öğretmenin ağzından söz çıkmadan kavradığını, yeteneksiz çocuk için ise dayanın da kar etmeyeceğini söyler. Muallimin sözünün işe yaraması için çocuğa anlayış, babasına ise sabır gerektiğini, feyz alacak kabiliyet yoksa salih amel lazım geldiğini, eğer her ikisi de yoksa öğretmenin terbiyesinin kar etmeyeceğini söyler. Bu makale 33 beyitten müteşekkildir.

[On altıncı]

“**Hikâye.**” Irak-ı Acem’in dört yanını adalet ile âbad etmiş olan Ahmed b. Şeyh Üveys akıllı insanların yetiştirmek üzere bir arayış içindeydi. Şehrin Yahudilerinden zeki bir genç vardı. Onu yetiştirmek üzere yanına aldı. Ailesine teselli için altın ve gümüş verdi. Çocuğu yetiştirmeleri için şehrin âlimlerine teslim etti. Eğitimini tamamladıktan sonra önce mutfak kâtibi olan genç işinde başarılı olunca Ahmed b. Şeyh Üveys mertebesini yükselterek onu kendisine vezir yaptı. Padişahın biri Müslüman biri Yahudi iki veziri vardı artık. Bir sene yanında bu iki veziri ve binlerce insanla birlikte Hz. Ali’nin mezarının bulunduğu Necef’e ziyarete gitti. Necef’e vardıklarında Müslüman vezir ve Şah birlikte içeri girdiler, Yahudi genç ise dışarıda kaldı. İçeri girmeye istekli idi fakat kendisine bir yol göstereni yoktu. Bahçede üzerinde Kur’an bulunan bir kürsü gördü. Kendi kendine içeri girip girmeme konusunda düşünceliydi. Bu esnada bir nida işitti ki bu Allah’ın Mûsa peygambere nidası idi. “Ayakkabılarını çıkar! Çünkü kutsal vadi Tuva’dasın.” Bu nidayı işiten Yahudi vezir ayakkabıları çıkarttı ve şehadet getirip Müslüman oldu. Bu hikaye 29 beyitten müteşekkildir.

²⁰⁷ Metin, be. 1605.

“On yedinci makale”

“Meslek Edinmenin Fazileti ve Türleri Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesinde evrende var olan her şeyin bir görevi olduğundan bahsederek insanın atıl bir şekilde durmasının kabul edilebilir olmadığını söyler. Bu konuda öğütlerde de bulunan şair, kişinin izzetini korumasını; gerekirse sırtında diken yükü taşımasını ama kimseye minnet etmemesini tavsiye eder. Meslek sahibi olmanın helal kazanca sebep olduğunu ve kişiyi Allah’ın sevgili bir kulu kıldığını söyler. Sa’dî’nin bir beytinden²⁰⁸ tazmin yaparak memleketinden ayrı düşen kişi eğer kunduracı olsa mihnet çekmez ama padişah olsa aç uyur²⁰⁹ diyerek meslek edinmenin önemine vurgu yapar. İnsanın meslek sahibi olup para kazanınca başkalarına da faydalı olabileceğini ise “çalış ki senin hünerin sayesinde yanında yüz kişi daha ekmek yesin”²¹⁰ beyti ile vurgular. Bu makale 42 beyitten müteşekkildir.

[On yedinci]

“Hikâye.” Bir gün Hz. Muhammed etrafında ashabıyla birlikte oturmaktaydı. Ashaptan bazıları onun için çeşitli yiyecekler getirmişlerdi. Peygamber onlara getirdikleri yiyeceklerin kaynağını sordu. Biri “bu benim bostanımdan yeni geldi” dedi, diğeri satın aldığını söyledi, tohum getirmiş olan bir diğeri ise “bu adaktır” dedi. Diğer tarafta bir sepetin içinde bir kaç taze hurma görüldü. Bunlar getirilmiş olan hediyelerin en küçüğü idi. Peygamber onları sorunca Selmân-ı Fârisî cevap verdi “bunlar benim alnımın teri, elimin emeğidir. Ellerimle ördüğüm iki hasır sepetim vardı. Sabah bahçeye gidip bunları tanesi üç dirhemden sattım ve karşılığında bu hurmaları aldım.” Peygamber hediyeler arasından Selmân’ın hediyesini seçti ve o hurmalardan birkaç tane yedi. Tatları ona şeker gibi geldi. Peygamber Selmân’ı methederek “o ehli beyttendir” dedi. Bir zaman sonra Selmân’ın kazancı deniz misali

²⁰⁸ Sa’dî Şirâzî, **Gülüstan-ı Sa’dî**, haz. Khalil Khatib, Tahran, İntişarat-ı Safi Alishah, 1376, s. 290.

²⁰⁹ Metin, be. 1686-1687.

²¹⁰ Metin, be. 1679.

bereketlendi talihi döndü. Araplar Acem mülkünü alınca Selmân Medâin’e vali tayin edildi. Halka adalet ile hükmetti öldüğünde kefen parası yine ördüğü o hasır sepetler ile karşılandı. Bu hikaye 39 beyitten müteşekkildir.

“On sekizinci makale”

“Belagatin Fazileti Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesinde şiirin önemi ve şairin nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler vermektedir. “Varlık deryasının cevheri, sözün onuru”²¹¹ diye nitelendirdiği şiirin gaipten gelen bir hediye olduğunu söylemektedir. Daha sonra şaire öğütlerde bulunmaya başlayarak “sözün doğru noktaya isabet edince dönme ve hoş a gitmeye çalışma”²¹² demektedir. Devamında ise kötü söyleyen, tamahkâr ve gereksiz yere övgüde bulunan şairleri eleştirmeye başlar. Tamahkâr şaire hitaben “Kim daha fazla dirhem veriyorsa, ilk onu nimet bahşedici diye isimlendiriyorsun”²¹³, “caize vermeyeni de hicvediyorsun”²¹⁴ der. Son olarak yersiz methiyede bulunan şairi de “pehlivanlar ile oturamayacak kişileri Rüstem diye isimlendiriyorsun”²¹⁵ diyerek eleştirir. Bu makale 37 beyitten müteşekkildir.

[On sekizinci]

“Hikâye.” Belh şehrinde açgözlülüğü yüzünden herkesi metheden ve karşılığında aldığı caizelerle de mal mülk sahibi olmuş bir şair vardı. Bu şair bir gece bir Allah dostunu övmeye başladı. Kâh ona şahlar misali akıl bahşetti, kâh göklere çıkarttı. Onun gönlü ve elinin cömertliği karşısında maden ve deryaların kendilerinden utandıklarını söyledi. Sabah olunca methiyesinin karşılığını almak için hevesle Allah dostunun kapısında beklemeye başladı. Kapıdan çıkan şeyh bir mektubu öpüp kendisine uzattı. Mektupta “tüm bu varlığına rağmen şükretmeyen senin gibilerin

²¹¹ Metin, be. 1737.

²¹² Metin, be. 1750.

²¹³ Metin, be. 1763.

²¹⁴ Metin, be. 1764.

²¹⁵ Metin, be. 1769.

gözünü ancak toprak doyurur. Senin açlığını ölüm doyurmuyorsa benim vereceğim şey de doyuramaz” yazıyordu. Bu duruma sinirlenen şair dönüp gitti ve bundan sonra ayıbına ayıp ekleyerek ve eskisinden daha beter şeyler söyleyerek methetmek yerine zem etmeyi kendine yol edindi. Bu hikaye 24 beyittir.

[On dokuzuncu]

“**Onun Aksine Bir Hikâye.**” Birbirleri ile yol arkadaşı olan Acem mülkünden birkaç zat, düşman saldırısından kurtardıkları her şeyi yolda haramilere kaptırmış ve perişan bir halde Arabistan’da bir şehrin kapısından içeri girmişlerdi. O zatlardan biri şiir söylemekte oldukça usta idi, öyle ki sözleri şahların kulaklarına yaraşır cinstendi. Marifetini gösterip Arap Emirlerinden birini methetmeye başladı. Emir caize olarak onun kucağını dirhemle doldurdu. Emirın vezirlerinden biri kendisinden izin alarak “Ey şahım siz bu Acem’in sözlerinden ne anladınız ki bu kadar dirhemi bağışladınız?” diye sordu. Emir vezirine “Ben tüm bu sözlerden hiçbir şey anlamadım. Fakat emin oldum ki bu zat bana ümit bağlamış ve benim hüner ehli olduğumu düşünmüş. Benim onun iyiliği ya da kötülüğü ile bir işim yok, yalnızca talebine karşı lütufta bulundum. Ona kötülük etmek ve kapımdan kovmak bana yakışmazdı” diye cevap verdi. Bu hikaye 23 beyittir.

“On dokuzuncu makale”

“**Bozorgmihr’in Padişaha Nasihati**” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesinde bilgin vezir Bozorgmihr’in ağzından padişaha öğütlerde bulunmaktadır. Padişaha adaletli olması çağrısında bulunan Bozorgmihr “zulüm dalı acı meyve verir, “eğer zulümden el çekmezsen din de dünya da elinden gider”²¹⁶ diye uyarıda bulunur. Padişaha zulüm konusunda askerlerini de zapt etmesi gerektiğini söyleyen bilgin vezir askerler padişah adına zulüm yaptığı takdirde kendisinin adının lekeleneyeceğini ve günaha ortak olacağını söylemektedir. “Eğer bir fakir bir gadre uğrarsa mahşerde

²¹⁶ Metin, be. 1838.

senden sorarlar başkasından değil”²¹⁷ diyen Bozorgmihr padişahın uykusunun mazlumların ahını duyabilecek kadar hafif olması gerektiğini de söyler. Bu makale 33 beyitten müteşekkildir.

[Yirminci]

“**Hikâye.**” Bağdat’ta zulmünden halkın inim inim inlediği zalim bir vali vardı. Askerleri de kendisi gibi zalimdi ve kötülük dışında bir şey için bir yere uğradıkları görülmemişti. Bir gün o zalimlerden biri bir köylüye vurmuş ve dişlerini kırmıştı. Ağzı yüzü kan içinde kalan zavallı adam avucunda kırık iki dişi ile ava gitmekte olan valinin yoluna çıkıp adalet talep etti. Adalet yerine köylüye vaatte bulunan vali kendisini sonra çağıracağını söyledi. Köylü beklediği adaleti bulamayınca ağlayarak yola oturup valinin avdan dönüşünü bekledi. Avdan dönen valinin atının eyerini tutarak “senden başka adalet verecek kimse yok bana yardım et” deyince vali sinirlendi ve “ey hayâsız adam sanki bir yerin mi koptu? dedi ve sonra onu döverek birdaha buraya gelme dediler. Zavallı köylü çaresiz hüznü bir şekilde evine geri döndü. Ailesi ile birlikte valiye nefretle beddua ettiler. Bir zaman sonra sel oldu ve Dicle nehri kana bulandı. Aynı yıl Osmanlı askerleri gelip onu ve askerlerini defettiler. Zalim vali canının korkusu ile tüm servetini bırakarak kaçmak zorunda kaldı. Bu hikaye 35 beyitten müteşekkildir.

“Yirminci makale”

“**Osmanlı Padişahlarının Adaleti Hakkında**” başlığını taşımaktadır. Şemsî bu makalesine yeryüzünde padişahlık geleneği ve din Osmanlı sultanlarına emanetti diyerek başlamaktadır. Osmanlı topraklarında her şehrin hâkiminin Nûşirevan gibi adalette nam salmış olduğunu ve emanete hıyanetten beri olduklarını söylemektedir. Şemsî ayrıca Osmanlıda bir yere bir kâtip atanmazdan evvel kendisine önce nasihatle bulunulduğunu belirterek; hesapta karışıklığa sebep olacak şeylerden kaçınması ve hesap defterini temiz tutması, her işini adalet ile yapması ve kimseden haksız yere bir

²¹⁷ Metin, be. 1845-1846.

kuruş dahi almaması için uyarılırdı diye anlatmaktadır. Yazı ile işi olmayanlara ise yanlış doğrudan ayırabilmeleri için “bizim her şeyin farkında olduğumuzu bil ve şahın gazabından sakın”²¹⁸, “eğer şahın gazabından çekinmezsen Allah’ın gazabından kork ve iki meleğin amellerini kaydetmekte olduğunu bil”²¹⁹ diye öğütler verildiğini söylemektedir. Bu makale 29 beyitten müteşekkildir.

[Yirmi birinci]

“**Hikâye.**” Osmanlı’nın dürüst vezirlerinden biri düşmanlarının iftirası ile suçsuz yere zindana düştü. Zindanda kaldığı süre boyunca efkârlı fakat kadere teslim olmuş vaziyette idi. Onun başına gelen bu durum etrafa yayılınca düşman devletlerden birinin hafiyesi kendisine ulaşp gizlice bir mektup verdi. Mektupta onun gibi bilge bir vezirin kıymetinin bilinmediği ve eğer kendilerine katılırsa onu vezir yapacakları yazıyordu. Vezir hemen mektubun arkasına bir cevap yazıp elçiye teslim etti. Elçi çıkarken yakalandı ve sır ortaya çıktı. Mektubu padişaha götürüp onu bu durumdan haberdar ettiler. Haksız yere zindana atılmış olan vezir mektubun arkasına şöyle yazmıştı: “Elçi ile bize gönderdiğiniz teklifin kabulü imkânsızdır. Akıllı kişiler için veli nimetlerini terk etmek vefaya sığmaz. Bu zindan köşesinde olmak başka bir bağda gezinmekten yeğdir. Ölene kadar vefasızlık etmeyeceğim zira burada ölmek orada yaşamaktan daha iyidir.” Padişah onun yazdıklarını okuyunca onu zindandan dışarı çıkartıp mertebesini yükseltti ve kendisine hil’at verildi. Bu hikaye 29 beyittir.

[Yirmi ikinci Hikaye]

“**Timurhan’ın Bağdat’ı Harap Etme Hikâyesi.**” Şemsî hikâye olarak adlandırdığı bu bölümde tarihi bir olaya yer vermekte ve Timurhan’ın 795/1393 yılında Bağdat’ı ele geçirmesi ve şehre verdiği zararları anlatmaktadır.

Timurhan Bağdat’ı ele geçirdiğinde sağlamlığı Bîsutun (Behistun) ile eş değerde olan yüzlerce yapı bulmuştu. Askerlerine emir vererek ellerine balyoz almalarını ve

²¹⁸ Metin, be. 1910.

²¹⁹ Metin, be. 1913-1914.

her yeri yerle bir etmelerini istedi. Yüz gün boyunca durmaksızın her yeri harap eden askerlerin artık yorgunluktan canları burunlarına geldi. Timur vezirlerine bu her yeri viran etme çılgınlığının iki sebebi olduğunu söylüyordu. Biri harabeler altından hazine bulup askerlere bahşetmek diğeri ise her şeyi yıkıp yerine onlar kadar görkemli yapılar inşa etmek. Böylece Timurhan geldi her şeyi yıktı ve yerine daha iyilerini yaptı dedirtebilmek. Filozof olan vezirlerinden biri ona “eğer arzun adının baki kalması ise bunun yolu bir yerde harap olmuş bir parça varsa onun yerine yenisini koymaktır. Eğer hazine bulmak istiyorsan da askere eziyet etme ben sana nerede hazine olduğunu söyleyeceğim” dedi. Gizemli bir yapı bulup orayı işaret etti. Timurhan diğer tarafları bırakıp orayı kazmaya başladı fakat artık iş işten geçmiş yapıların yarından fazlası harap olmuştu. Sonra kendisi gitti ve ardında harap bir memlekette bıraktı. Ondan sonra gelenlerin hiç biriside düzeltmeye talip olmadılar. Aradan iki yüz yıl geçtikten sonra İskender ışıklı Süleyman geldi ve her şeyi yeniden inşa etti. Kiliseler eskisi gibi kalabalık, medreseler müderrislerle; camiler zikir sesleri ile doldu. Kısa sürede her şey eskisinden daha iyi oldu. Devleti daim, gönlü şad olsun, memleket onun varlığı ile yeniden âbad oldu. Bu hikaye 50 beyitten müteşekkildir.

[Yirmi üçüncü]

“**Hikaye.**” Bir gün Hindistan’dan bir elçi Nûşirevan’a satranç tahtası getirip “bu bizim bir oyunumuz Hint ve Sind bölgesi bu oyunun ilmini bilenlerle dolu. Eğer bu ilmin sırrını çözebilirseniz adınız bizden daha meşhur olur. Padişah bu sırrı çözene kim olursa olsun en yüksek mertebeyi vereceğini vadetti fakat ne kadar düşünürlerse düşünsünler kimse bu sırra vakıf olamadı ve bu oyunu anlamadı. Padişah biraz daha sorup soruşturdu birisi ona Bozorgmihr’in bu oyundan haberdar olduğunu söyledi. Âlimler hep birden itiraz ettiler ve “görenler bile anlamıyorken gözleri görmeyen biri bu sırrı nasıl çözebilir?” dediler. Padişahın askerlerinden biri oyunu gözleri görmeyen vezire götürdü. Bozorgmihr oyun üzerine bir hayli düşünüp fikir yürüttükten sora sırrını çözdü ve onu getiren elçiye “gel benimle oyna” dedi. Elçi rakibinin âmâ olması dolayısıyla onu hafife aldı ve “sen taşların rengini nasıl ayırt edeceksin ve nasıl benimle baş edeceksin?” diye sordu. Bozorgmihr birini kendisine vekil tayin edeceğini belirtti.

Böylelikle oyun başladı. İki hasmın arasında geçen çetin bir mücadelenin ardından oyunu getirmiş olan Hindistanlı elçi iki kez mağlup oldu. Padişah elçiye bu oyunun ödülünün ne olduğunu sordu. Elçi kendi adetlerine göre satranç tahtasının ilk karesine bir buğday tanesi, ikincisine iki buğday tanesi ve üçüncüsüne dört buğday tanesi ve ta ki sona varıncaya dek her kareye iki misli olacak şekilde buğday tanesi koymasını söyledi. Öfkelenen padişah “ben yeryüzü şâhı Kubad’ın oğluyum benden cevher isteyeceğine dilencilik mi talep ediyorsun?” dedi. Elçi ise padişaha “mülkündeki tüm buğdayları bir araya getirsen bu ödülü karşılayamazsın böyle bir şey mümkün değil” deyince latife olduğu anlaşıldı. Padişah daha sonra Bozorgmihr’e dönerek ona ne istediğini sordu. Vezir ondan görme yeteneğini geri istedi. Padişah bunun mümkün olmadığını, mil çekilen gözün artık göremeyeceğini söyleyince Bozorgmihr ağlayarak “Ey ümit ve korkudan habersiz olan Şah! Fermanınla alabildiğin şeyi keşke geri verebilmek de elinde olsaydı. Geri veremeyeceğin şeyi almamak en iyisi” dedi. Bu hikaye 67 beyitten müteşekkildir.

[Manzume]

“**Mürşide Hizmet ve Ondan Fayda Görme**” Şemsî bu bölümde tâbi olduğu şeyhi ve ondan aldığı eğitim hakkında bir takım bilgiler vermektedir. Gençken mana ve beyan ehli bir şeyhi olduğunu ve şeyhinin kendisi gibi binlercesine rehberlik ettiğini söyleyerek başlamaktadır. Ayrıca şeyhinin peygamber soyundan gelen bir seyit olduğunu, adının Hasan olduğunu ve kendi çağdaşı olan herkesin onun fazileti ile aydınlandığını haber vermektedir. Daha sonra aldığı eğitimlere de değinen Şemsî ilk önce sarf ilmi ve nahiv ilmi ile işe başladığını daha sonra nûcum ilmini kendisine öğrettiğini ve sonrada aruz, kafiye ve şiir eğitimi verdiğini belirtmektedir. Tüm bu eğitimlerden sonrada mürşidinin kendisini şimdi git ve şiir yaz diye yönlendirdiğini söylemektedir. Manzumenin sonlarına doğru şeyhinden kendisine kereminden bir kurtuluş yolu göstermesini istemesi üzerine, şeyhinin verdiği öğütleri sıralamaktadır. Bu öğütler vefalı olmaktan; anne babaya nazik davranılması gerektiğine, kimseyi hakir görmemekten; gıybet etmemek gerektiğine ve daha birçok kulluk görevlerini kapsayan davranışlara uzanmaktadır. Bu manzume 98 beyitten müteşekkildir.

[Manzume]

“Mürşit ile İkinci Sohbet ve Gönül Levhasına Vahdet Nakşını İşleme.”

Şemsî bu manzumede bir gece şeyhine değerinin bilinmemesinden şikâyet etmekte ve şeyhi de kendisine bu dünyanın âdetinin böyle olduğunu söyleyerek Cüneyd-i Bağdâdî’den örnek verip ona da düşmanlık edildiğini hatırlatmaktadır. “Bu dünyanın toprağını elem kalburuyla elemiş, su yerine kan dökmüşlerdir”²²⁰ diyen şeyhi, Şemsî’ye tarikat yolunda incinme diye bir şey olmadığını söyleyip, şikâyet edersen diğerlerinden ne farkın olur?” diyerek uyarmaktadır. Bu manzume 34 beyitten müteşekkildir.

[Manzume]

“Değerli Babamdan Bir Hikaye.” Şemsî bu bölümde babasından duyduğu bir

hikâyeyi aktarmaktadır. “Merhum babam bir gece bana çok tuhaf bir hikâye anlattı” diyerek başlayıp babasının ağzından devam etmektedir. “Bir seferinde hac yolculuğu esnasında bir yol arkadaşımınla birlikte yürürken Mekke ve Medine arasında karşımıza yaşlılıktan beli bükülmüş bir kadın çıktı. Bize yaklaşarak yardım talebinde bulundu. Arkadaşım kendi yol azığından iki avuç alarak kadının başörtüsünün ucuna koydu. Kadıncağız utancından kızardı ve “Allah zalimin şerrini senden beri kılın” diye hayır duası etti. İyilikte bulunmuş olan arkadaşım kendisinin de sürekli zalimin şerrinden korunmak için dua ettiğini fakat her ne kadar ağlayıp inlese de yine de zulmün gelip onu bulduğunu söyledi. Arkadaşımın bu sözleri üzerine kadın onun verdiği yiyecekleri geri verip “eğer ettiğin duaya Allah icabet etmiyorsa, senin verdiğin bu azık da benim işime yaramaz. Sözünün tesiri olmayan kişinin ölmesi yaşamasından daha iyidir” diyerek yanımdan uzaklaştı, diye” anlatmaktadır. Bu manzume 24 beyitten oluşmaktadır.

²²⁰ Metin, be. 2156.

[Yirmi dördüncü]

“**Hikaye.**” Mûsa peygamber bir gün Allah ile konuşması sırasında ona; ömür verdiklerin arasında benden daha iyi biri var mı? diye sordu. Yaratıcı evet filan yerde benim zikrimi dilinden bırakmayan biri var diye cevap verdi. Mûsa onu görme isteği ile hemen yanına koştu. Bulunduğu yere vardığında elleri ve ayakları olmayan, gözleri görmeyen yaşlı bir adamın bir taş üzerinde oturduğunu ve sürekli şükrettiğini gördü. Mûsa yaşlı adama “başkaları gibi mal mülk sahibi değilsin; elin ayağın yok, gözlerin görmüyor bunca şükrün sebebi nedir? diye sordu. Yaşlı adam “böyle bir çölde ve bu halde hayatta kalabiliyorum. Yırtıcı hayvanlar bana saldırmıyor, güneş tenimi yakmıyor. Allah bana bir meleği yardımcı kıldı günde üç öğün rızkım geliyor neden şükretmeyeyim?” diye cevap verdi. Mûsa şahit olduğu bu manzara karşısında yaşlı adama binlerce kez aferin diyerek oradan uzaklaşmaya yeltendi. Adam ona kim olduğunu ve nereye gitmekte olduğunu sorunca “Ben nuru arayan Mûsayım ve münacat için Tûr dağına gidiyorum” diye cevap verdi. Bu sözleri duyan yaşlı adam Mûsa peygamberden bir yudum su istedi ve peygamber de ona su ikram etti. Mûsa birkaç gün sonra tekrar oradan geçtiğinde adamın yırtıcı hayvanlar tarafından saldırıya uğradığını ve kendisinden geriye yalnızca kemiklerinin kaldığını gördü. Tûr dağına geri dönüp yaratıcıya bunun sebebini sorunca Allah; “Bu zamana kadar her şeyi benden talep ediyordu ne zaman ki benden başkasına iltica etti ve senden su istedi, artık onu yaşatmaya değer görmedim” diye cevap verdi. Bu hikaye 31 beyitten müteşekkildir.

[Hâtime-i Kitab]

“**Kitabın Sonu**” Şemsî bu son bölüme kitap tamamı erdiği için Allah’a şükrederek başlamaktadır. Eseri kaleme alırken yaşadığı korkulara da değinen şair Allah’ın rehberliği ile işi maksada erdirebildiğini söylemektedir. Şemsî sonrasında şiirini övmeye başlar ve şiirlerinin tadının şeker misali olduğunu, hastalara şifa

kaynağı olduğunu, ayet ve hadisler içermesi sebebiyle öğütlerinin duyanlar tarafından kabul edilebilir olduğunu belirtir. Ayrıca şiirinin vezni ve kafiyesinin kusursuz olduğunu, hiçbir yerde bir sekteye rastlanamayacağını dile getirmektedir. Eserinin sahlılığına de değinen Şemsî zihinde meçhul olarak kalacak iki mısraa bile rastlanamayacağını söylemektedir. Sonrasında Nizamî'nin hamsesinin ilk sırasında yer alan hazineye yani Mahzenü'l Esrâr'ın sırrına erebildiğini söyleyip, Allah'tan diğer dört hazineye de ulaşabilmeyi dileyerek kendisinin de hamse sahibi olmak niyetinde olduğunu dile getirir. Mana âleminde bir mecliste Nizâmî'nin kendisinden eserinin bir benzerini yazmasını istediğini ve meclisin önde gelenleri tarafından bu esere Manzar-i ebrâr isminin koyulduğunu söylemektedir. Eserinin bitiş tarihi olarak 954 (1547/1548) yılını işaret eden şair sözlerine dua ile son vermektedir.

2.4. ESERDE KULLANILAN EDEBÎ SANATLAR

Şemsî Bağdâdî eserinde birçok lafzî ve mânevî sanata yer vermiştir. Aşağıda bu sanatlara dair birkaç örneğe değinilmektedir.

1. Cinas (جناس) : İmla ve telaffuz bakımından birbirine tam olarak yahut

kısmen benzer fakat mânâ yönünden farklı kelimelerin bir ibarede bulunmasıdır.²²¹ Çeşitli türlere ayrılmaktadır.

a) Cinâs-ı tât (جناس تام) : Kelimelerin yazılış ve telaffuzlarının birebir

aynı fakat anlamlarının farklı olduğu cinas türüdür.²²²

²²¹ Veyis Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2014, s. 68.

²²² Hümayî, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, s. 44.

Aşağıdaki beyitte adalet anlamındaki « داد » kelimesi ile « دادن » fiilinin üçüncü tekil şahıs çekimi olan « داد » arasında cinâs-ı tâm vardır.

خان به جوابش چو دهان بر گشاد در عوضِ داد به او وعده داد^{۲۲۳}

“Hükümdar cevap vermek için ağzını açtığında, adalet yerine ona vaat verdi.”

b) Cinâs-ı nâkıs (جناس ناقص) : Kelimelerin harflerinin aynı fakat

telaaffuzlarının farklı olduğu cinas türüdür.²²⁴

Aşağıdaki beyitte « مُلک » ve « ملک » kelimelerinin tüm harflerinin aynı fakat telaaffuzlarının farklı olması hasebiyle aralarında cinâs-ı nâkıs vardır.

اجر تو را گر شناسد سمک گم نکند صاحبِ مُلک و مُلک^{۲۲۵}

“Balık senin ecrini bilmeseydi bile Allah’ın indinde (bu ecir) kaybolmaz.”

c) Cinâs-ı muzârî (جناس مضارع): Cinaslı olan iki kelimenin başındaki

yahut ortasındaki harfinin farklı olması hasebiyle meydana gelen cinas türüdür.²²⁶

Aşağıdaki beyitte « پیشه » ve « پیشه » kelimelerinin ilk harflerinin farklı olması dolayısıyla bu iki kelime arasında cinâs-ı muzârî vardır.

پیشه که بر اهلِ هنر شیوه است پیشه مگو پیشه پر میوه است^{۲۲۷}

²²³ Metin, be. 1866.

²²⁴ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, s. 69.

²²⁵ Metin, be. 762.

²²⁶ Hümayî, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, s. 48.

²²⁷ Metin, be. 1681.

“Hüner ehlinin mesleğine meslek deme! Çünkü o meslek değil meyve dolu bir bahçedir.”

d) Cinâs-ı zâid (جناس زاید): Cinaslı kelimelerden birinin diğerinden bir harf fazla olması durumudur.²²⁸

Aşağıdaki beyitte «شعر» ve «شعیر» kelimeleri arasında bir harf fazla olmasından dolayı cinâs-ı zâid bulunmaktadır.

آنکه مقامات نداند ز زیر شعر کدام است و کدامین شعیر²²⁹

“Değersizlikten başka makam bilmeyen kişi için, hangisi şiiirdir hangisi arpa?”

2. Aks (عکس): Bir cümleyi ters yüz etmek suretiyle başka bir cümle meydana getirme sanatıdır.²³⁰

جان به لب آمد همه را از تعب از تعب آمد همه را جان به لب²³¹

“ Hepsinin canına yorgunluk tak etti. Yorgunluk hepsinin canına tak etti.”

کس برکت بی حرکاتی نیافت بی حرکاتی برکاتی نیافت²³²

“Kimse hareketsizlikle bereket elde etmedi. Hareketsizlik bereket getirmedi.”

²²⁸ Hümayî, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî*, s. 45.

²²⁹ Metin, be. 1766.

²³⁰ Tahir Olgun, *Edebiyat Lügatı*, ed. Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994, s. 19.

²³¹ Metin, be. 1963.

²³² Metin, be. 639.

3. Reddū's-sadr ale'l- acuz (ردالصدر علی العجز): Beytin başında (sadr) gelen

bir kelimenin, beytin sonunda (acuz) tekrar edilmesiyle meydana gelen bir lafzî sanattır.²³³

دوست دهد چون خبرِ مغز و پوست پس عجب ار خواب کند چشم دوست^{۲۳۴}

“Dost her şeyi açıkça anlattığı halde, dostun gaflette olması ne tuhaf!”

4. Reddū'l- acuz ale's-sadr (ردالعجز علی الصدر): Beytin sonunda (acuz) gelmiş

olan bir kelimenin, sonraki beytin başında (sadr) tekrar edilmesiyle meydana gelen lafzî bir sanattır.²³⁵

تا برسد بهرِ نجاتت سـروش در پی آبادی این خانه کوش^{۲۳۶}
کوش درین خانه که یابی صفاش باش پی تقویتِ رکن‌هاش^{۲۳۷}

“Cebrail seni kurtarmaya gelene dek, İman haneni âbâd etmeye çabala.

Hanenin temellerini güçlendirme amacında ol. Çabala ki bu hanede sefa bulasın.”

5. Mürâât-i Nazir (مراعات نظیر) / Tenâsüb (تناسب): Anlam itibariyle birbirine

yakın ve birbirleri ile alakalı olan kelimeleri bir arada zikretmek suretiyle meydana gelen sanattır.²³⁸

Aşağıdaki beyitte “Ferhat” ve “balta” kelimeleri arasında uygunluk bulunmaktadır.

گفت به کف تیشه چو فرهادزار قطعِ نظر کرده ز هر کار و بار^{۲۳۹}

²³³ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, s. 78.

²³⁴ Metin, be. 1425.

²³⁵ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, s. 80.

²³⁶ Metin, be. 533.

²³⁷ Metin, be. 534.

²³⁸ Tahir Olgun, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994, s. 162.

²³⁹ Metin, be. 1956.

“ ‘Her türlü işinden, gücünden vazgeçmiş **Ferhat** misali elinize **balta** alın!’ dedi.”

Aşağıdaki beyitte “yıldız”, “gezegen”, “güneş” ve “ay” kelimeleri arasında uygunluk bulunmaktadır.

کارکنانند درین کارگاه ثابت و سیاره و خورشید و ماه^{۲۴۰}

“**Yıldız, gezegen; güneş** ve **ay** bu kâinata çalışan işçilerdir.”

6. Teşhis (تشخیص): İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıklara insana ait özellikler bahşederek onları kişileştirme sanatıdır.²⁴¹

Aşağıdaki beyitte goncayı betimlerken kullanılan “ağız” canlılara özgü bir uzuv ve “utanç” da yine canlılara özgü davranış biçimi olması dolayısıyla içerisinde teşhis sanatını barındırmaktadır.

لب چو گشوده ز هم از خندگی غنچه دهن بسته ز شرمندگی^{۲۴۲}

“Dudakları gülmek için aralandığında, **gonca utançtan ağzını kapatırdı.**”

Aşağıdaki beyitte yine nergis çiçeğine canlılara özgü bir uzuv olan “ağız” bahşedilmiş olması dolayısıyla teşhis sanatı bulunmaktadır.

رفته بنفشه به تب و تاب ازو دیده نرگس شده بی خواب ازو^{۲۴۳}

“Menekşe onun parlaklığı karşısında solar, **nergisin gözü** uykusuz kalırdı.”

²⁴⁰ Metin, be. 1663.

²⁴¹ M. A. Yekta Saraç, **Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları**, ed. Abdülkadir Gürer, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2019, s. 26.

²⁴² Metin, be. 1240.

²⁴³ Metin, be. 1243.

7. Tezâd / Tıbâk (تضاد \ طباق): Birbirine zıt olan kelimeleri bir arada

kullanma sanatıdır.²⁴⁴

Aşağıdaki beyitte “gül-i ra’na, sarımsak, “Ebu Cehil karpuzu” ve “bal” kelimeleri arasında tezâd bulunmaktadır.”

سیر به جای گلِ رعنا مَبوی چاشنی شهد ز حنظل مجوی^{۲۴۵}

“Gül-i ra’na yerine sarımsak koklama! Ebu cehil karpuzunda bal tadı arama!”

Aşağıdaki beyitte “övgü” ve “yergi” kelimeleri arasında tezâd bulunmaktadır.

شمسی اگر می‌زنی از نظم دم گیر کناری ز ره مدح و ذم^{۲۴۶}

“Şemsî! Eğer şiirden dem vurmak istersen, **övgü** ve **yergiden** uzak dur!”

8. Hüsn-i Ta‘lil (حسن تعلیل): Bir olayın veya durumun meydana gelmesine

kendi sebebi dışında hayâli ve lafza güzellik katacak şekilde bir sebep gösterme sanatıdır.²⁴⁷

Aşağıdaki beyitte cennet bahçesinin güzel rengi ve kokusunun sebebi Hz. Muhammed’in yüzü olarak gösterilmiştir.

باغِ جنان را ز رُخش رنگ و بوی سدره و طوبی ز قَدش سایه جوی^{۲۴۸}

²⁴⁴ Hümâyî, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî*, s. 177.

²⁴⁵ Metin, be. 1619.

²⁴⁶ Metin, be. 1797.

²⁴⁷ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, s. 50.

²⁴⁸ Metin, be. 222.

“Cennet bahçesi rengi ve kokusunu onun (Hz. Muhammed) yüzünden alır. Sidre ve Tûba onun boyunda gölgelenir.

9. Telmih (تلميح): Söz arasında bilinen bir olay, hikaye, ayet veya hadise atıfta bulunmak ona işaret etmektir.²⁴⁹

Aşağıdaki beyitte Nemrut’un sivrisineğin elinden gerçekleşen ölümüne telmih bulunmaktadır.

گناه برون آورد از لخشه‌ای مغز سرش را به یکی پشه‌ای²⁵⁰

“Bazen bir sivrisinek vesilesiyle beynini dışarı çıkartır.”

Aşağıdaki beyitte Hz. Yûsuf’un zindana düşmesine telmih bulunmaktadır.

قصید حسودان برساندش گزند بی‌گناه افتاد چو یوسف به بند²⁵¹

“Kıskançların amacı ona zarar verdi ve Yûsuf gibi suçsuz yere hapse düştü.”

Aşağıdaki beyitte Hz. Nûh’un uzun ömürlü oluşuna telmih bulunmaktadır.

یابیش ابواب تکلم فتوح عمر مَطُول رسدش همچو نوح²⁵²

“Sohbet kapılarını açık bulur ve Hz. Nûh misali uzun bir ömre erişir.”

10. Teşbih (تشبيه): İki şeyden birini diğerine benzetmektir. Birçok türe ayrılır.²⁵³

²⁴⁹ Hümâyî, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, s. 206.

²⁵⁰ Metin, be. 82.

²⁵¹ Metin, be. 1921.

²⁵² Metin, be. 319.

²⁵³ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, s. 138.

a) **Teşbîh-i ma'kul be mahsus** (تشبيه معقول به محسوس): Teşbihin bir ögesinin soyut, diğer ögesinin somut olmasıdır.²⁵⁴

Aşağıdaki beyitte soyut bir kavram olan “aşk” , meyvesi ve dalı ile somut bir varlık olan “fidan’a benzetilmektedir.

عشق نهال یست بقا کاخ او مهر و محبت ثمر شاخ او²⁵⁵

“Aşk bir fidan gibidir; bekâ onun sarayı, sevgi ve muhabbet onun dalının meyvesidir.”

b) **Teşbîh-i Hissî (mahsûs be mahsus)** (تشبيه حسی \ محسوس به محسوس):

Teşbihin her iki tarafının da somut öğelerden meydana gelmesidir.²⁵⁶

Aşağıdaki beyitte şair somut bir varlık olan “kendisini” yine somut bir varlık olan “şarap küpüne” benzetmiştir.

دَر دم ازان باد به جوش آمدم همچو خم می به خروش آمدم²⁵⁷

“O bâdeden dolayı hemen sarhoş oldum, şarap küpü gibi coştum.”

c) **Teşbîh-i vehmî** (تشبيه وهمی): Benzetilen ögenin kurgusal bir

varlık olması, yani şairin hayalinin icadı olmasıdır.²⁵⁸

Aşağıdaki beyitte silah kurgusal bir varlık olan “ejderha”ya benzetilmektedir.

بهر فنا کردنِ جادووشان هر تفکش از درِ آتش فشان²⁵⁹

“Cadı meşreplileri yok etmek için, her silahı ateş saçan ejderhadır.”

²⁵⁴ Değirmençay, a.g.e., s. 140.

²⁵⁵ Metin, be. 1198.

²⁵⁶ Değirmençay, Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî, s. 139.

²⁵⁷ Metin, be. 405.

²⁵⁸ Değirmençay, Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî, s. 140.

²⁵⁹ Metin, be. 478.

11. Kinaye (کنایه): Sözlük anlamı gizlemek / açık olmayan anlamına gelen

kinaye bir sözün gerçek anlamının dışında uzak anlamını kastederek söylemektir.²⁶⁰

رخت بستن²⁶¹

Ölmek, göç etmek anlamından kinaye oluşturmaktadır.

گفت یکی از سر شرح و بیان حاتم طی بست چو رخت از جهان²⁶²

“Biri anlatmaya başladığında, ‘Hâtim et- Tâi bu dünyadan göçtüğünde...’ dedi.”

محمل بستن²⁶³

Yolculuk yapmak anlamından kinaye oluşturmaktadır.

محمل تن بسته به صد شوق و ذوق سوی تو رانم ز بیابان شوق²⁶⁴

“Yüzlerce arzu ve zevkle yükümü tuttum ve coşku çöllerinden sana yöneldim.”

رشحات قلم²⁶⁵

Kalem ile yazılan şahsi yazılar anlamından kinaye oluşturmaktadır.

از رشحات قلم مشک بیز گشت هوای سخنم نافه ریز²⁶⁶

“Misk saçan kalemimin güzel kokusundan dolayı sözlerim güzel kokular yaydı.”

²⁶⁰ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, s. 28.

²⁶¹ Rahim Afifi, *Ferhengnâme-i Şi'rî*, C. 2, Tahran, Surûş, 1391hş., s. 1138.

²⁶² Metin, be. 1086.

²⁶³ Rahim Afifi, *Ferhengnâme-i Şi'rî*, C. 3, Tahran, Surûş, 1391hş, s. 2314.

²⁶⁴ Metin, be. 345.

²⁶⁵ Alî Ekber Dihhudâ, *Lügatnâme*, C. 8, Tahran, Müesse-i intişarat ve Çâp-i Daneşgâh-ı Tehran, 1377 hş, s. 12083.

²⁶⁶ Metin, be. 2221.

Dünya anlamından kinaye oluşturmaktadır.

مست برفتند ز دیر خراب جام و سبو ماند تهی از شراب²⁶⁸

“ Bu **dünyadan** sarhoş göçtüler, testi ve kadeh şarapsız kaldı.”

12. **Îham** (یهام): Uzak ve yakın anlamlı iki kelimenin yakın anlamı ile

birlikte uzak anlamı kastedilecek şekilde kullanılmasıdır.²⁶⁹

Aşağıdaki beytin ilk mısraındaki (جام) kelimesi hem kadeh anlamına gelmesi, hem de bir yer ismi olması itibariyle iham sanatını oluşturmaktadır.

وین دگر از جام شده جرعه کش داده به مستان سخن صیت خوش²⁷⁰

“O diğeri **Câm**’dan yudumlayan oldu, söz sarhoşlarına iyi bir şöret bıraktı.”

Aşağıdaki beytin ikinci mısraındaki el ve hazine anlamlarına gelen (پنجه و گنجینه) kelimeleri aynı zamanda Nîzâmî’nin hamsesine (پنچ گنج) işaret etmesi sebebiyle iham sanatını oluşturmaktadır.

آن دگر از گنجـه زده زینـه ای پنجه فروبرده به گنجینه ای²⁷¹

“O diğeri Gence’den dayayıp merdiveni, elini bir hazineye daldırdı.”

²⁶⁷ Afîfî, **Ferhengnâme-i Şi’rî**, C. 2, s. 1095.

²⁶⁸ Metin, be. 191.

²⁶⁹ Hümâyî, **Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî**, s. 174.

²⁷⁰ Metin, be. 195.

²⁷¹ Metin, be. 193.

Aşağıdaki beytin İkinci mısraındaki (گلستان) kelimesi hem gül bahçesi anlamına gelmesi, hem de Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistan eserini kastetmesi itibarıyla iham sanatını oluşturmaktadır.

آن یکی از خطّه شیراز پاک کرده گلستان همه اقلیم خاک^{۲۷۲}

“O biri, pirüpak Şîraz diyarından tüm dünyayı **Gülistana** çevirdi”

13. Tazmin (تضمین): Bir şairin kendi şiiri içerisinde başka bir şairin mısraını yahut bir beytini kullanmasıdır.²⁷³

سعدی شیراز بگفت این ز پیش
گر به غریبی فتد از ملک خویش
گرسنه خفتد ملک نیمروز
سختی و محنت نبرد پینه دوز^{۲۷۴}

“Bundan önce Sa'dî Şîrâzî şöyle demişti: ‘Eğer ki bir kişi kendi vatanından ayrı düşse, kunduracı olsa zahmet çekmez ama Nîmrûz padişahı olsa aç uyur.’”

Yukarıdaki beyitlerin tırnak işareti içerisine alınmış olan mısraları Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistan adlı eserinden tazmin edilmiş olup orijinali aşağıda verilmiştir.

گر به غریبی رود از شهر خویش
ور به خرابی فتد از مملکت
سختی و محنت نبرد پینه دوز
گرسنه خفتد ملک نیمروز^{۲۷۵}

“Eğer ki bir kişi kendi vatanından ayrı düşse, kunduracı olsa zahmet çekmez.

Eğer memleketi harap olsa, Nimrûz padişahı aç uyur.”

²⁷² Metin, be. 192.

²⁷³ Değirmençay, **Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî**, s. 115.

²⁷⁴ Metin, be. 1685-1686.

²⁷⁵ Sa'dî Şîrâzî, **Gülistan- ı Sa'dî**, hz. Khalil Khatib, Tahran, İntişarat-ı Safi Alishah, 1376, s. 290.

"هست درین دایره لاجورد مرتبه مرد به مقدار مرد"²⁷⁶

“Bu dünyada kişinin mertebesi onun kudreti kadardır.”

Yukarıdaki beyit Nizâmî'nin Mahzenü'l esrâr'ından tazmin edilmiş olup beytin orijinali aşağıda verilmiştir.

هست درین دایره لاجورد مرتبه مرد به مقدار مرد²⁷⁷

“Bu dünyada kişinin mertebesi onun kudreti kadardır.”

"صانع بی چون که جهان آفید" قدرت او کون و مکان آفید²⁷⁸

“Cihanın benzersiz olan yaratıcısı kudreti ile kâinatı ve içindekileri yarattı.”

Yukarıdaki beytin ilk mısraı Abdurrahmân-ı Câmî'nin Selâmân ü Ebsâl Adlı mesnevisinden tazmin edilmiş olup beytin orijinali aşağıda verilmiştir.

صانع بی چون چو جهان آفید عقل اول را مقدم آفید²⁷⁹

“Cihanın benzersiz yaratıcısı âlemi yaratırken ilk olarak akli yarattı”

²⁷⁶ Metin, be. 1695.

²⁷⁷ Nizâmî Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, thk. Vâhid Destgirdî, 3. bs, Tahran, Ketabfurûşî-i İbni Sîna, 1344, s. 88.

²⁷⁸ Metin, be. 1659.

²⁷⁹ Câmî, **Selâmân ü Ebsâl**, s. 163.

14. İştikak (اشتقاق): Aynı kökten türemiş olan sözcüklerin aynı beyit

içerisinde yer alması ile meydana gelen edebî sanattır.²⁸¹

Aşağıdaki beytin ikinci mısraında geçen « ناطقه », « نطق » ve « منطق » kelimeleri Arapça « نطق » kökünden türemiştir.

فهم دلایل به مطابق رسید ناطقه از نطق به منطق رسید²⁸²

“Mürşidin delili uyumlu hale geldi ve konuşma nutuktan mantığa geçti.”

Aşağıdaki beytin ilk mısraında bulunan « ابداع » ve « مبدع » kelimeleri Arapça « بَدَعَ » kökünden ve ikinci mısraında bulunan « صنع » ve « صانع » kelimeleri de « صَنَعَ » kökünden türemiştir.

زین همه ابداع به مبدع رسند از اثر صنع به صانع رسند²⁸³

“Tüm bu yaratılmışlardan yaratıcıya ulaşırlar, yaratılmışın izinden yaratıcıya ulaşırlar.”

15. İrsâl-i Mesel (ارسال مثل) : Söylenmiş olan sözü ispat etmek yahut sözün

anlamını kuvvetlendirmek amacıyla atasözü veya hikmetli bir sözü delil olarak getirmektir.²⁸⁴

نیکی کن و به رود انداز که روزی بر دهد²⁸⁵

İyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlık bilir²⁸⁶

²⁸¹ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, s. 67.

²⁸² Metin, be. 2082.

²⁸³ Metin, be. 71.

²⁸⁴ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, s. 87.

²⁸⁵ Naci Tokmak, *Telaffuzlu Türkçe- Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, Simurg, 2021, s. 134.

²⁸⁶ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 2, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2007, s. 153.

نیست سزاوار مگو در تمیز
 نیت احسان کن و در شط بریز^{۲۸۷}
 اجر تو را گر شناسد سمک
 گم نکند صاحب ملک و ملک^{۲۸۸}

“Layık değildir deme! İyilik yap ve nehre at. Ecrini balık bilmese bile Allah’ın
 indinde kaybolmaz.”

هر چه کاشتی همان بدروی^{۲۸۹}

Ne ekersen onu biçersin^{۲۹۰}

این بود اسلوب چه پنداشتی
 می دروی آنچه ازل کاشتی^{۲۹۱}

“Kanun böyledir ne sandın? Ne ekersen onu biçersin.”

چراغ به پای خود روشنایی ندهد^{۲۹۲}

Mum (çıra) dibine ışık vermez.^{۲۹۳}

ساکن این خانه بود بی متاع
 تیره بود پای چراغ از شعاع^{۲۹۴}

“Bu evin sahibi yoksuldur, kandil dibini aydınlatmaz.”

^{۲۸۷} Metin, be. 761.

^{۲۸۸} Metin, be. 762.

^{۲۸۹} Tokmak, *Telauffuzlu Türkçe- Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, s. 175.

^{۲۹۰} Tokmak, a.y.

^{۲۹۱} Metin, be. 1046.

^{۲۹۲} Yûsuf Cemşîdî pûr, *Ferheng-i Emsal-i Fârsî*, thk. Khalil Khatib, Tahran, Ketabfurûşî-i Furûğî, 1347, s. 103.

^{۲۹۳} Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 2, s. 178.

^{۲۹۴} Metin, be. 2147.

16. Manzar-i ebrâr'da kullanılan Redif türleri:

Redif: Kafiye den sonra mısra sonlarında tekrarlanan görevleri aynı olan ekler yahut anlamları aynı olan kelimelerdir.²⁹⁵

Ek ile yapılan redifler (ردیف حرفی) :

Görevleri aynı olan eklerin mısra sonlarında tekrarlanmasıdır.

Aşağıdaki beytin mısralarının sonunda tekrarlanan «مرا» eki rediftir:

رفتہ ام از کار کہ سازد مرا گر ننوازی کہ نواز د مرا^{۲۹۶}

“Eğer ben harap olursam kim düzeltir beni? Eğer sen okşamazsan kim okşar beni?”

Aşağıdaki beytin mısralarının sonunda tekrarlanan «را» eki rediftir:

یـاور و یـاری نکنـد دور را راه بدین سوی دھد جور را^{۲۹۷}

Fiil ile yapılan redifler (ردیف فعلی) :

Aşağıdaki beytin her iki mısraının sonunda tekrarlanan «است» redif-i fi'lîdir:

مدتِ دنیا کہ یکی ساعت است خلقتِ او خاصہ پی طاعت است^{۲۹۸}

“Dünyanın süresi bir saat kadar kısadır ki onun yaratılış amacı da ibadet içindir.”

²⁹⁵ Tahir, Olgun, **Edebiyat Lügatı**, İstanbul, 1994, s. 122.

²⁹⁶ Metin, be. 161.

²⁹⁷ Metin, be. 51.

²⁹⁸ Metin, be. 607.

Aşağıdaki beytin her iki mısraının sonunda tekrarlanan «کن» redif-i fi'lîdir:

کار کن و جبّه و دستار کن منتِ مردم مکش و کار کن

“Çalış ve cübbe ve sarık giy! Başkalarının minnet etme çalış!”

İsim ile yapılan redifler (ردیف اسمی) :

Aşağıdaki beytin her iki mısraının sonunda tekrarlanan «همسایگان» redif-i ismîdir:

سایه مگیر از سرِ همسایگان خیر طلب بر درِ همسایگان^{۲۹۹}

“Komşulardan lütfunu esirgeme, onlar için iyilik talebinde bulun.”

17. Tetâbu-i İzâfet (تتابع اضافات): Birbiri ardınca gelen zincirleme tamlamadır.³⁰⁰

در ره دین چون بشوی ره نورد گردد در کعبه دلها بگرد^{۳۰۱}

“Eğer din yolunda yürümek istersen gönüller Kâbe’sinin kapısının tozu ol.”

آنکه نهان است کنون زیر خاک از اثرِ حکمتِ یزدان پاک^{۳۰۲}

²⁹⁹ Metin, be. 2128.

³⁰⁰ Hümayî, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî*, s. 26.

³⁰¹ Metin, be. 880.

³⁰² Metin, be. 1122.

“Pak olan yaratıcının hikmetinin tesiriyle şu anda toprağın altında olan o kişi, ...”

18. Manzar-i ebrâr’da sayılar:

Eser üzerinde yaptığımız incelemeler sırasında Şemsî-yi Bağdâdî’nin sayılara karşı özel bir ilgisi olduğu ve Manzar-i ebrâr’ da yer alan şiirlerinde bazı sayıları özellikle çok kez zikrettiğini farkettilik. Aşağıda en çok kullandığı rakamlardan en az kullandığı rakamlara doğru giden bir tablo yer almaktadır.

2 (دو)	68 kez
1 (یک)	43 kez
100 (صد)	33 kez
7 (هفت)	14 kez
3 (سه)	10 kez
4 (چار چهار)	9 kez
1000 (هزار)	8 kez
5 (پنج)	6 kez
8 (هشت)	4 kez
100 bin (صد هزار)	4 kez
200 (دویست)	2 kez
9 (نه)	1 kez
10 (ده)	1 kez

2.5. MANZAR-İ EBRÂR'DA YER ALAN ÖZEL ADLAR

Şemsî-yi Bağdâdî eserinde başta peygamberler olmak üzere halifeler; din büyükleri, filozoflar, hükümdarlar ve bazı tarihi şahsiyetler ile bazı coğrafi bölgelerin adlarını anmaktadır. Aşağıda bu isimlerin geçtiği beyitlerden örnekler verilmiştir.

2.5.1. Kişi Adları

1. Hz. Muhammed (Mustafa ve Ahmed Muhtar isimleri ile de anılmıştır.)

ماه شب چارده اصفافا بدر دجا سيدنا المصطافا³⁰³

“Ayn on dördüncü gecesi gibi seçkin, karanlık gecenin ayı Mustafa Efendimiz.”

روی کن از کعبه چو بردی صفا روی به سوی حرم مصطافا³⁰⁴

“Kâbe’den feyzini aldığı vakit, yüzünü harem-i **Mustafa**’ya yönelt.”

روزی از ایام نبئی انام احمد مختار علیه السلام³⁰⁵

“Günlerden bir gün (tüm) yaratılmışların peygamberi olan **Ahmed-i Muhtar** aleyhisselam...”

³⁰³ Metin, be. 215.

³⁰⁴ Metin, be. 836.

³⁰⁵ Metin, be. 1701.

2. Hz. Ebû Bekir

حضرتِ بوبکر نخستین‌شان حق شنو و حق رو حق بین‌شان^{۳۰۶}

“Hakka kulak veren, hakkı gözeten ve hak yol üzere yürüyen **Ebû Bekr**, onların (dört halifenin) birincisidir.”

3. Hz. Ömer

ببرده عُمَر در دوم ارشاد ازو منبر و محراب شد آباد ازو^{۳۰۷}

“İkinci olarak **Ömer** ondan önderliği aldı, mihrab ve minber onunla âbad oldu.”

4. Hz. Osman

یافته عثمان ز سیم فضل جای کاتب قرآن و امین خدای^{۳۰۸}

“Fazileti ile üçüncü olan Osman, Kur’an’ın kâtibi ve Allah’ın güvenilir bir kuludur.”

5. Hz. Ali

هست چهارم علی نامدار حیدر صفدر شه دلدل سوار^{۳۰۹}

“Onların (dört halifenin) dördüncüsü Düldül’e binenlerin şahı, Haydar-ı Safdar lakaplı **Ali**’dir.”

³⁰⁶ Metin, be. 360.

³⁰⁷ Metin, be. 361.

³⁰⁸ Metin, be. 362.

³⁰⁹ Metin, be. 363.

6. Hz. Âdem

آنچه درین عالم و آن عالم است جمله طفیل پسر آدم است^{۳۱۰}

“O âlemde ve bu âlemde her ne var ise cümlesi Âdemoğlunun varlığına bağlıdır.”

7. Hz. Îsâ

بوکه بیابای ز بقا مایده از دم عیسی نفسان فایده^{۳۱۱}

“Ola ki bekâ’dan bir sofrâ ve Îsâ nefeslilerden fayda bulmak istersen.”

8. Hz. Mûsâ

موسیٰ عمران سخن آرای طور آنکه شدش مقتبس از نار نور^{۳۱۲}

“Tûr dağının hatibi Musa b. Ümran nurunu nâr’dan aldı.”

گفت که موسایم و جویای نور رو به خدایم به مناجات طور^{۳۱۳}

“‘Mûsa’yım ve nuru arıyorum, Allah’a münacat için Tûr’a gidiyorum’ dedi.”

9. Hz. Süleyman

Şemsî-yi Bağdâdî Kanûnî Sultan Süleyman’a sena bölümünde ona “Asrın Süleyman’ı” benzetmesinde bulunmak suretiyle Süleyman Peygamberi anmaktadır.

³¹⁰ Metin, be. 57.

³¹¹ Metin, be. 1503.

³¹² Metin, be. 2189.

³¹³ Metin, be. 2212.

حامی اسلام سلیمان عصر^{۳۱۴}

داور دین اعدل شاهان عصر

“İslamın hamisi, asrın **Süleyman**’ı; dinin koruyucusu, şahların en adili.”

10. Hz. Eyyûb

صبر چو ایوب بکن در بلا^{۳۱۵}

چون به بلایی بشوی مبتلا

“Bir belaya duçar olunca, **Eyyûb**’un sabrettiği gibi sabret”

11. Hz. Nûh

عمر مطول رسدش همچو نوح^{۳۱۶}

یابددش ابواب تکلم فتوح

“Sohbet kapılarını açık bulur ve Hz. Nûh misali uzun bir ömre erişir.”

12. Hz. Yûsuf

داد ز کف یوسف و دنیا خرید^{۳۱۷}

نیک نکرد آنکه نه یاری گزید

“Dostluğu tercih etmeyen kişi iyi bir iş yapmadı (zira) **Yûsuf**’u kaybetti dünyayı satın aldı.”

بی گناه افتاد چو یوسف به بند^{۳۱۸}

قصده حسودان برساندش گزند

“Kıskançların kötü niyetinden zarar gördü ve **Yûsuf** gibi suçsuz yere hapse düştü.”

³¹⁴Metin, be. 424.

³¹⁵Metin, be. 1154.

³¹⁶Metin, be. 319.

³¹⁷Metin, be. 1359.

³¹⁸Metin, be. 1921.

13. Hz. Yûnus

Nûshada Yûnus peygamber Kur'an'da Enbiya suresi 87. ayette³¹⁹ geçen ve balık sahibi anlamına gelen Zünnun (ذُو النُّون) sıfatı ile anılmaktadır.

روى به نون كن به نكوتر صفات وز دمشان بخش به ذوالنون نجات^{۳۲۰}

“Üstün sıfatlar ile Nûn’a (Balık / İman kelimesinin son harfı) yönel ki onların nefesi ile **Zünnûn’a** kurtuluş bahşet.

14. Hz. İbrahim

هر که به کوی تونهد سر به خشت آتش سوزان شودش چون بهشت^{۳۲۱}

“Her kim senin yoluna baş koyarsa, yakıcı ateş dahi ona cennet gibi olur”

15. Hz. Salih

وان که کند در ره مهـرت درنگ ناقه برون آورد از صلب سنگ^{۳۲۲}

“Senin rahmet yolunda duran o kişi, sert kayadan bile deve çıkarır.”

16. Hızır

لطف کن و جام شرابم بده خـزیر ره من شو و آبم بده^{۳۲۳}

“ Lûtfet ve bana bir şarap kadehi ver. Yolumun **Hızır**’ı ol ve bana âb-ı hayat ver.”

« وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ »³¹⁹

³²⁰ Metin, be. 545.

³²¹ Metin, be. 111.

³²² Metin, be. 112.

³²³ Metin, be. 395.

17. Şeyh Gîlan (Abdülkâdir Geylânî) (ö. 561/1165-66)³²⁴

قطبِ جهان شیخ که گیلان ازو یافت چو فردوس برین رنگ و بو³²⁵

“Dünyanın kutbu (önderi) olan o Şeyh ki, Gîlan cennet gibi rengi ve kokusunu ondan almıştır.”

18. İmam Mûsa el- Kâzım (ö. 183 / 799)³²⁶

خواننده خدا از گهر طاهرش موسی بن جعفر بن باقرش³²⁷

“Allah Mûsa b. Ca’fer b. Bâkır’ı pak bir cevherden yarattı.”

19. Hârûnürreşîd (ö. 193 / 809)³²⁸

دور خلافت چو به هارون رسید بود خلائق ز غنا مستفید³²⁹

“Halifelik sırası Hârûn’a geldiğinde halk zenginliğin nimetlerinden faydalanır olmuştı.”

20. Hasan-ı Basrî (ö. 110 / 728)³³⁰

³²⁴ Süleyman Uludağ, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Abdülkâdir-i Geylânî**, C. 1, İstanbul, 1988, s. 234.

³²⁵ Metin, be. 446.

³²⁶ Mustafa Öz, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Mûsâ el- Kâzım**, C. 31, İstanbul, 2006, s. 219.

³²⁷ Metin, be. 1166.

³²⁸ Nahide Bozkurt, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hârûnürreşîd**, C. 16, İstanbul, t.y., s. 258.

³²⁹ Metin, be. 772.

³³⁰ Süleyman Uludağ, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hasan-ı Basrî**, C. 16, 1997, s. 291.

نام حسن داشت ولی که نبود از حسن بصری اگر به نبود^{۳۳۱}

“İsmi Hasan’dı, **Hasan-ı Basrî**’den üstün değilse de ondan noksan bir yanı da yoktu.”

21. Ma’rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16 [?])

کرد روایت بر ارباب عقل کرخه‌ای از حضرت معروف نقل^{۳۳۲}

“Bu hikâyeyi Hz. Ma’rûf-i Kerhî akıl sahipleri için nakletmiştir.”

22. Selmân-ı Fârisî (36 / 656 [?])³³³

حضرت ازان نیز چو بگشود باب از لب سلمان به درآمد جواب^{۳۳۴}

“Hazret o konuyu da açtığı vakit, **Selmân**’ın dudaklarından cevap döküldü.”

چون ز احادیث فرو ریخت زیت گفت که سلمان بود از اهل بیت^{۳۳۵}

“(O Hazretin) Ağzından sözler dökülünce: ‘**Selman** ehl-i Beyt’tendir’ dedi.”

23. Hâtım et- Tâî (ö. 578 [?])³³⁶

بود یکی منظرِ عالی نه پست حاتم طی گاه درو می نشست^{۳۳۷}

“Alçak olmayan yüksek bir yer vardı ve **Hâtım et- Tâî** bazen orada otururdu.”

³³¹ Metin, be. 2075.

³³² Metin, be. 1129.

³³³ İbrahim Hatiboğlu, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Selmân-ı Fârisî**, C. 36, İstanbul, 2009, s. 441.

³³⁴ Metin, be. 1716.

³³⁵ Metin, b. 1727.

³³⁶ Süleyman Tülücü, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hâtım et- Tâî**, C. 16, İstanbul, 1997, s. 472.

³³⁷ Metin, b. 1100.

24. Râbia el-Adeviyye (ö. 185 / 801 [?])³³⁸

Şemsî-yi Bağdâdî “Haccın Fazileti” hakkındaki manzumesinde İham yolu ile Kadın sûfî Râbia el-Adeviyye’ yi anmaktadır.

باز گشا با صـره و سامعه باز مگیر این هنر از رابعه
روی به حق کن ز طریق عمیق کم نتوان شد ز زنی در طریق^{۳۳۹}

“Gözünü ve kulağını iyi aç! Bu hüneri Rabiâ’ dan alma!
Dikkatli bir şekilde Hakk’a yönel ve bu yolda bir kadından daha eksik olma.”

25. Behlûl-i Dâna (ö. 183 / 799 [?])³⁴⁰

نکته سرایی به یکی انجمن کرد ز بهلول حکایت به من^{۳۴۱}

“Nüktedanın biri bir mecliste bana **Behlûl**’den bir hikâye anlattı.”

این بود آنکس که گهر سفت حضرت بهلول که می گفتمت^{۳۴۲}

“Sana hakkında güzel sözler söylediğim o kişi **Hazreti Behlûl**’dür.”

26. Hipokrat (m. ö. 460 [?]-375 [?])³⁴³

دور بخورد تو دهد زهر را گر همه بقراط شوی دهر را^{۳۴۴}

³³⁸ Hülya Küçük, Semih Ceyhan, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Râbia el- Adeviyye**, C. 34, İstanbul, 2007, s. 380.

³³⁹ Metin, be. 824-825.

³⁴⁰ Süleyman Uludağ, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Behlûl-i Dâna**, C. 5, İstanbul, 1992, s. 352.

³⁴¹ Metin, be. 1000.

³⁴² Metin, be. 1037.

³⁴³ Esin Kahya, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hipokrat**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 119.

³⁴⁴ Metin, be. 1492.

“Her ne kadar devrin **Hipokrat**’ı bile olsan, zaman sana da (bir gün) zehrini yedirir.”

27. Lokman

ور نشود صحت تن پایدار لقمه لقمان نشود سازگار^{۳۴۵}

“Eğer ki vücudun sıhhati yerinde değil ise, **Lokman Hekim**’in lokması dahi fayda vermez.”

28. İbn Sînâ (ö. 428 / 1037)³⁴⁶

هر که به قانون نفسی شدیلی کی رسدش مرتبه بو علی^{۳۴۷}

“Kanûn’la bir anda yiğit olan kişi, nasıl ulaşır **Ebû Alî (Sîna)** nın mertebesine?”

29. Eflatun (Platon) (m. ö. 427-347)³⁴⁸

آنکه به حکمت ننشیند به قصر می نهیش نام فلاطون عصر^{۳۴۹}

“Sarayda bilgeliğinden dolayı oturmayan o kişiyi asrın **Eflatun**’u diye adlandırırsın.”

30. Aristo (m. ö. 384-322)³⁵⁰

در خبر است اینکه نبود اولین پند ارسطو به سکندر جزین^{۳۵۱}

“Denir ki: **Aristo**’nun İskender’e ilk öğüdü (şundan) başka bir şey değildi.”

31. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297 / 909)³⁵²

³⁴⁵ Metin, be. 1498.

³⁴⁶ Ömer Mahir Alper, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **İbn Sîna**, C. 20, İstanbul, 1999, s. 319.

³⁴⁷ Metin, be. 1618.

³⁴⁸ Fahrettin Olguner, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Eflatun**, C. 10, İstanbul, 1994, s. 469.

³⁴⁹ Metin, be. 1768.

³⁵⁰ Mahmut Kaya, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Aristo**, C. 3, İstanbul, 1991, s. 375.

³⁵¹ Metin, be. 881.

³⁵² Süleyman Ateş, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Cüneyd-i Bağdâdî**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 119.

روشنی برج ولایت جنید^{۳۵۳}

نور سوادِ نظرِ عمرو و زید

“Cümle âlemin bilgisinin nuru, velayet burcunun aydınlığı **Cüneyd**”

32. Nizâmî-yi Gencevî (ö. 611 / 1214 [?])³⁵⁴

این گهر از مخزنِ اسرارِ اوست^{۳۵۵}

شیخ نظامی که هنر کارِ اوست

“Bu söz, işi sanat olan Şeyh **Nizâmî**’nin Mahzen-i Esrâr’ındandır.”

بهرِ نظامی به نظامی شدم^{۳۵۶}

رو به سوی شیخ نظامی شدم

“Yüzümü Şeyh **Nizâmî**’ye döndüm ve bir şiir için ona yöneldim.”

33. Sa’dî-i Şîrâzî (ö. 691 / 1292)³⁵⁷

گر به غریبی فتد از ملکِ خویش^{۳۵۸}

سعدی شیراز بگفت این ز پیش

“**Sa’dî Şîrâzî** bunu daha önce söylemişti: ‘Eğer bir kimse kendi yurdundan gurbete düşerse...’ ”

34. Abdurrahman Câmi (ö. 898 / 1492)³⁵⁹

رفته به شاگردی شاگردِ تو^{۳۶۰}

کیست که جامی ندود گردِ تو

³⁵³ Metin, be. 1307.

³⁵⁴ Mehmet Kanar, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Nizâmî-i Gencevî**, C. 33, İstanbul, 2007, s. 183.

³⁵⁵ Metin, be. 1694.

³⁵⁶ Metin, be. 382.

³⁵⁷ Mustafa Çiçekler, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Sa’dî-i Şîrâzî**, C. 35, İstanbul, 2008, s. 405.

³⁵⁸ Metin, be. 1686.

³⁵⁹ Ömer Okumuş, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Abdurrahman Câmi**, C. 7, İstanbul, 1993, s. 94.

³⁶⁰ Metin, be. 388.

“**Câmî** kim ki senin etrafında dönmesin (seni takip etmesin)! O senin öğrencinin öğrencisi olmaya gitmiş.”

35. Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725 / 1325)³⁶¹

پرتو نظم تو پرتو کند بندگیت خسرو دهلو کند^{۳۶۲}

“Senin (Nizâmî) şiirinin ışığı parlıyor ve **Hüsrev-i Dihlevî** sana kölelik ediyor.”

36. Kubâd (488-531)³⁶³

پور قبّادم شه روی زمین می طلبی این مگر از خوشه چین^{۳۶۴}

“Kubâd’ın oğluyum ve yeryüzünün şâhı,bunu ancak başak toplayıcıdan talep edersin.”

37. Nûşîrevan (ö. 579)³⁶⁵

Nûshada hükümdar Nûşîrevan, başka bir beyitte Hüsrev ismi ile de anılmaktadır.

وقتی از اوقات به حکم روان شاه فلک مرتبه نوشیروان^{۳۶۶}

“Zamanlardan bir zaman, mertebesi göğe ulaşmış olan şah **Nûşîrevan**...”

تانسد بد به تو از جور و کین در کنف خسرو عادل نشین^{۳۶۷}

³⁶¹ Rıza Kurtuluş, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Emîr Hüsrev-i Dihlevî**, C. 11, İstanbul, 1995, s. 135.

³⁶² Metin, be. 387.

³⁶³ Esko Naskali, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Sâsânîler**, C. 36, İstanbul, 2009, s. 175.

³⁶⁴ Metin, be. 2052.

³⁶⁵ Ahmed Tefazzülü, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Enûşîrvân**, C. 11, İstanbul, 1995, s. 255.

³⁶⁶ Metin, be. 911.

³⁶⁷ Metin, be. 949.

“Sana zulümden ve düşmanlıktan bir zarar gelmemesi için **Husrev-i âdil**’in (Nûşîrevan) himayesinde kal.”

38. Bozorgmihr (ö. VI. yy)³⁶⁸

Eserde Bozorgmihr’in adı “Ebûzorcmihr” (ابوزرجمهر) ve “Bûzorcmihr” (بوزرجمهر) şeklinde geçmektedir. Bu kullanım İslam sonrası Arapça ve Farsça kaynaklarda görülmektedir.³⁶⁹

Ayrıca eserde 19. makale “Bozorgmihr’in padişaha nasihat etmesi” adını taşımaktadır.³⁷⁰ Buna ilaveten aşağıda beytini vermiş olduğumuz Nûşîrevan ile ilgili bir hikâyede de adı geçmektedir.

گفت کس این قصه ز آیین مهر کرد ادا پیش ابوزرجمهر³⁷¹

“Bir kimse Mihr dininden bu hikâyeyi **Bozorgmihr**’in huzurunda anlattı.”

39. Rüstem

صد یل میدانش به هر مقدمی هر یل میدان و غا رستمی³⁷²

“Adım attığı her yerde yüz savaşçısı ve onların her biri bir **Rüstem** misalidir.”

40. Cemşîd (Cem)

در عجمستان ز پی دفع غم جرعه‌ای از جام تو نوشید جم³⁷³

“Acemistan’dan kederi def etmek için **Cem** senin kadehinden bir yudum aldı”

³⁶⁸ <https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D8%B2%D8%B1%DA%AF%D9%85%D9%87%D8%B1>

³⁶⁹ Osman Aslanoğlu, **Ruhâyî Dîvan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Sonçağ Akademi, 2020, s. 87.

³⁷⁰ Metin, be. 1823- 1855.

³⁷¹ Metin, be. 2013.

³⁷² Metin, be. 477.

³⁷³ Metin, be. 501.

41. Ferhad

گفت به کف تیشه چو فرهاد زار قطع نظر کرده ز هر کار و بار^{۳۷۴}

“(Timur askerlerine) Her türlü işinden gücünden vazgeçmiş **Ferhad** gibi, ellerine balta almalarını emretti.”

42. Yelan

Bijen tarafından öldürülen Turanlı bir savaşçı.³⁷⁵

مرد بگفتش تو که هستی ضریر چون بتوانی به یلان داروگیر^{۳۷۶}

“Adam ona; ‘sen ki âmâsın, **Yelan** ile nasıl savaşabilirsin?’ dedi.”

43. Hasan el-Müsenna (Hasan b. Hasan b. Ali) (ö. 97 / 715-16)

گاه بخوانی حسن ثانی گاه دهی رجحت خاقانیش^{۳۷۷}

“Bir vakit gelir (ona) **Hasan’ı Sâni** dersin, bir vakit gelir hakanlığa tercih edersin.”

44. Ahmed b. Şeyh Üveys (ö. 803/ 1410)

Celayirliler devleti hükümdarlarındandır. Celayirlilerin kurucusu Hasan’ı Bozorg’un torunu ve Sultan Üveys’in oğludur.³⁷⁸

احمد بن شیخ اویس آنکه بخت راهبرش گشت به اکیل و تخت^{۳۷۹}

³⁷⁴ Metin, be. 1956.

³⁷⁵ Aliakbar Dehkhodâ, **Lügatname**, C. 15, ed. Muhammed Mo’in, Ja’fer Shahidi, Tahran, Müesse-i intişarat ve Çâp-i Daneşgâh-i Tehran, 1377, s. 23844.

³⁷⁶ Metin, be. 2024.

³⁷⁷ Metin, be. 1767.

³⁷⁸ Faruk Sümer, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Ahmed Celâyir**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 53.

³⁷⁹ Metin, be. 1629.

“Ahmed b. Şeyh Üveys’in bahtının tacına ve tahtına rehberlik ettiği kişidir.”

45. Timurhan (ö. 807/1405)³⁸⁰

فتح تمرخان چو شد از بغداد کشور آباد به دستش فتاد³⁸¹

“Timur Han Bağdat’ı fethedince mamur olan ülke onun eline geçti.”

46. Tekeli Mehmed Han

I. Şah Tahmasb zamanında Bağdat’a vali sıfatıyla atanmış kişi.³⁸²

از سر بیاد سر آمد شده خانش لقب نام محمد شده³⁸³

“Adaletsizlikte parmakla gösterilir olmuş. Adı Muhammed lakabı Han’dır.”

47. Hülâgû (ö. 663/ 1265)³⁸⁴

İlhanlı devletinin kurucusu ve ilk hükümdarıdır.

بزمِ هلاگوه بود و رهلو گر نه طلبکار شونت مرو³⁸⁵

“Hüâgû hân’ın sofrası yahut bir şeftali bile olsa, eğer seni davet etmedilerse gitme.”

³⁸⁰ İsmail Aka, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Timur**, C. 41, İstanbul, 2012, s. 173.

³⁸¹ Metin, be. 1950.

³⁸² Yusuf Halaçoğlu, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Bağdat**, C. 4, İstanbul, 1991, s. 433; Karaçelebizâde, Abdülaziz, **Süleymannâme**, Kahire, 1248, Bulak Matbaası, s.118.

³⁸³ Metin, be. 1859.

³⁸⁴ Abdülkadir Yuvalı, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hülâgû**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 473.

³⁸⁵ Metin, be. 2103.

2.5.2. Yer Adları

1. Acemistan

در عجمستان ز پی دفع غم جرعه‌ای از جام تو نوشیدم^{۳۸۶}

“Acemistan”dan kederi def etmek için, Cem senin kadehinden bir yudum içti.”

2. Arabistan

در عربستان در شهری زدند از درِ دروازه درون آمدند^{۳۸۷}

“Arabistan”da bir şehrin kapısına vardılar, şehrin giriş kapısından içeri girdiler.”

3. Arafat

در عرفاتش شنو ای دردناک نعره لبیک ز لبهای پاک^{۳۸۸}

“Ey dertli kişi! Arafat’ta o temiz dudaklardan dökülen ‘lebbeyk’ sesine kulak ver.”

4. Bağdat

سنگدلی حاکم بغداد بود کز ستمش خلق به فریاد بود^{۳۸۹}

“Merhametsizin biri Bağdat”da valiydi ve onun zulmünden halk feryat etmekteydi.”

³⁸⁶ Metin, be. 501.

³⁸⁷ Metin, be. 1803.

³⁸⁸ Metin, be. 832.

³⁸⁹ Metin, be. 1856.

5. Basra

قافله‌ای گفت به صدهای و هوی کرد ز بغداد سوی بصره روی^{۳۹۰}

“(Hikâye anlatıcısı) Yüzlerce hayhuy içerisinde, Bağdat’tan **Basra**’ya yönelmiş olan bir kafileden bahsetti.”

6. Bathâ (Ebtah)

Mekke ile Mina arasında bir yer ve Mekke şehrinin diğer adıdır.³⁹¹

یشرب و بطحاء ارم آرا ز تو مروه رسید به صفاها ز تو^{۳۹۲}

“Yesrib ve **Bathâ** senden dolayı cennet (İrem) misali süslenmiş, Merve senin sayende Safa’lara ermiştir.”

7. Bedehşan

لعل بدخشان نشود هر حجر هر قصبی بار نیارد شکر^{۳۹۳}

“Her taş **Bedehşan** lâl’i olmadığı gibi, her kamyş da şeker yüklü değildir.”

8. Belh

شاعری از ناحیه شهر بلخ از طمعش کام کسان گشته تلخ^{۳۹۴}

³⁹⁰ Metin, be. 1001.

³⁹¹ Salim Öğüt, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Bathâ**, C. 10, İstanbul, 1994, s. 82.

³⁹² Metin, be. 324.

³⁹³ Metin, be. 1615.

³⁹⁴ Metin, be. 1774.

“Belh şehri civarında bir şair vardı, onun açgözlülüğünden hayat diğerlerine zehir oldu.”

9. Bîsutun (Behistun)

هر یک ازان سخت بنا در فنون محکمیش سخت تر از بیستون^{۳۹۵}

“Uсталıkla yapılan o sağlam binaların her biri ilimde **Bîsutun**’dan daha sağlamdı.”

10. Câm (Türbet Câm)

وین دگر از جام شده جرعه کش داده به مستان سخن صیت خوش^{۳۹۶}

“O diğeri **Câm**’dan yudumlayan oldu, sarhoşlara iyi bir şöhret bıraktı.”

11. Çin

آهوی هر جا ننهد بر زمین نافه، مگر آهوی صحرای چین^{۳۹۷}

“Her yerin ceylanı yere nafe (misk kesesi) bırakmaz eğer ki Çin sahrası ceylanı değilse.”

12. Dicle

پیش مینداز درین دجله شست غیر نصیب تو نیاید به دست^{۳۹۸}

“Bu Dicle’ye ağ atma, nasibinden başkası eline geçmez.”

³⁹⁵ Metin, be. 1954.

³⁹⁶ Metin, be. 195.

³⁹⁷ Metin, be. 1617.

³⁹⁸ Metin, be. 1278.

13. Frenk

پادشاهی بود کلان در فرنگ داشت همه سال به اسلام جنگ^{۳۹۹}

“**Frenk**’te büyük bir padişah vardı, her zaman İslam’la savaş halinde idi.”

14. Gence

آن دگر از گنجـه زده زینـه‌ای پنجه فروبرده به گنجینه‌ای^{۴۰۰}

“O diğeri **Gence**’den bir merdiven dayadı ve bir hazineye daldırdı elini.”

15. Gılan

قطب جهان شیخ که گیلان ازو یافت چو فردوس برین رنگ و بو^{۴۰۱}

“Dünyanın kutbu (önderi) olan o Şeyh ki, Gılan cennet gibi rengi ve kokusunu ondan almıştır.”

16. Hemedan

در همدان بود یکی شهریار تیره ز دود ستمش روزگار^{۴۰۲}

“**Hemedan**’da bir hükümdar vardı, onun zulmünden devir kapkara olmuştu.”

17. Herat

بود دو پاکیزه جوان در هرات هر دو به هم یار به عهد ثبات^{۴۰۳}

³⁹⁹ Metin, be. 548.

⁴⁰⁰ Metin, be. 193.

⁴⁰¹ Metin, be. 446.

⁴⁰² Metin, be. 1569.

⁴⁰³ Metin, be. 1377.

“**Herat**’da temiz yaradılışlı iki genç vardı, ikisi de birbirine sağlam bir ahd ile bağlıydılar.”

18. Hicaz

گفت که یکبار به راه **حجاز** بود مرا همراهی در جـواز^{۴۰۴}

“(Merhum pederim) ‘Bir keresinde Hicaz’a giderken bir yol arkadaşım vardı’ diye anlattı.”

19. Hindistan

Bazı beyitlerde Hindistan yerine **Hint** ismi de kullanılmaktadır.

عرصه شطرنج ز **هندوستان** قاصدی آورد به نوشین روان^{۴۰۵}

“Bir elçi **Hindistan**’dan Nûşirevân’a satranç tahtası getirdi.”

وان دگر از **هند** شده افسری خسرو اقلیم سخن پروری^{۴۰۶}

“O diğeri **Hint** diyarından çıkarak şairlik ikliminin şâhı oldu.”

20. Horasan

از تو رعیت که هراسان شوند گر تو به مصری به خراسان شوند^{۴۰۷}

“Eğer ki halk senden korkar ise, sen Mısır ‘da olsan onlar **Horasan**’a kaçır.”

⁴⁰⁴ Metin, be. 2167.

⁴⁰⁵ Metin, be. 2001.

⁴⁰⁶ Metin, be. 194.

⁴⁰⁷ Metin, be. 1841.

21. Hoten

Doğu Türkistan'ın güneyinde yer alan, Türk ve İran edebiyatlarında sıkça anılan misk'i ile meşhur bir bölge⁴⁰⁸

مشکِ خُتن شـیفتـه موی او نکهـتِ گـل از عـرقِ روی او⁴⁰⁹

“Gül hoş kokusunu onun yüzünün terinden almıştır, **Hoten** miski onun saçının hayranıdır.”

22. Irak

گفت ز شاهانِ عراقِ عرب بود یکی سیدِ عالی نسب⁴¹⁰

“(Siyer anlatıcısı): ‘**Irak**’ı Arap’ın şahlarından yüce soylu bir seyit vardı’ diye anlattı.”

23. İsfahan

یک سـنـه در مملکتِ اصفهان گشت ز خشکیِ هوا قحطِ نان⁴¹¹

“Bir sene **İsfahan**’da kuraklık sebebi ile ekmek kıtlığı oldu.”

24. Kâbe

باز از آنجا به جـوازِ نکـوی کرد به سوی حرمِ کعبه روی⁴¹²

“Oradan güzel bir izin ile **Kâbe**’ye doğru yöneldi.”

⁴⁰⁸ Ahmet Taşağıl, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hoten**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 251.

⁴⁰⁹ Metin, be. 232.

⁴¹⁰ Metin, be. 1162.

⁴¹¹ Metin, be. 701.

⁴¹² Metin, be. 291.

25. Medain

Sasanilerin başkenti. Bugünkü Bağdat'ın otuz km kadar güneydoğusunda kalan bölge.⁴¹³

بَـادِ قَبـولش زِ مَدینـه و زیـد نکهتِ او تا به مـداین رسید⁴¹⁴

“Onun kabul rüzgârı Medine’den esti, hoş kokusu **Medain**’e kadar ulaştı.”

26. Mescid-i Aksâ

از حـرم اول به شـکوه بلند راه سـوی مـسجدِ اقصـی فکند⁴¹⁵

“Mescidi-i Harâm’dan büyük bir görkem ile ilk olarak **Mescid-i Aksâ**’ya yöneldi.”

27. Mısır

از تو رعیت که هراسان شوند گر تو به مصری به خراسان شوند⁴¹⁶

“Eğer ki halk senden korkar ise, sen **Mısır** ‘da olsan onlar Horasan’a kaçar.”

28. Niksar

Tokat ilinin sınırları içinde bulunan bir ilçe.

دُرد کشی در بلدِ نیکسار رو به عدم کرد سفر اختیار⁴¹⁷

⁴¹³ Casim Avcı, “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Medâin**, C. 28, Ankara, 2003, s. 289.

⁴¹⁴ Metin, be. 1726.

⁴¹⁵ Metin, be. 279.

⁴¹⁶ Metin, be. 1841.

⁴¹⁷ Metin, be. 569.

“**Niksar** şehrinde bir ayyaş, bu dünyadan öte dünyaya göç etti.”

29. Nil

خـصـم تـو سـازـی بـه عـصـای ذـلـیل خـیـل عـدو غـرقـه درـیـای نـیل^{۴۱۸}

“Düşmanını bir asa ile zelil eder, düşman ordusunu **Nil** nehrine gark edersin.”

30. Nîmrûz

Günümüz itibariyle bir bölümü Afganistan bir bölümü İran’da kalmış olan ve eski metinlerde Nîmrûz adı ile anılan bölge.

گـرسـنـه خـفـتـد مـلـک نـیم رـوز سـخـتـی و مـحـنـت نـبـرد پـنـه دـوز^{۴۱۹}

“Kunduracı olsa zahmet çekmez lakin Nîmrûz padişahı aç uyur”

31. Rum Ülkesi

رـفـع کـنـد تـا ز مـمـالـک ظـلـوم رـو بـه عـجـم کـردـه ز اـقـلـیم رـوم^{۴۲۰}

“Memleketten zulmü def etmek için Rum diyarından Acem’e yöneldi.”

32. Merve

یـثـر بـ و بـطـحـاء اـرم آـرا ز تـو مـرـوه رـسـیـده بـه صـفـاها ز تـو^{۴۲۱}

“Yesrib ve Bathâ senden dolayı cennet (İrem) misali süslenmiş, **Merve** senin sayende Safâlara erişmiştir.”

⁴¹⁸ Metin, be. 113.

⁴¹⁹ Metin, be. 1687.

⁴²⁰ Metin, be. 479.

⁴²¹ Metin, be. 324.

33. Sind

Hindistan’ın alt kıtasında kalan ve bugün Pakistan’ın dört eyaletinden biri olan bölgenin adıdır.⁴²²

گفت که هست این هنر اهل هند گشت پر از دانش او هند و سند⁴²³

“Bunun (satranç) Hindistan halkının sanatı olduğunu, Hint ve Sind’in bu sanatla dolu olduğunu söyledi.”

34. Şîraz

آن یکی از خطّه شیراز پاک کرده گلستان همه اقلیم خاک⁴²⁴

“O biri pirüpak Şîraz diyarından tüm dünyayı Gülistana çevirdi”

35. Tebriz

بود به تبریز پری زاده‌ای داشت چو آینه رخ ساده‌ای⁴²⁵

“Tebriz’de bir peri kızı yaşırdı, ayna gibi saf bir yüzü vardı.”

36. Tûr

گفت که موسایم و جویای نور رو به خدایم به مناجات طور⁴²⁶

“Ben Mûsa’yım ve nûru arıyorum, Allah’a münacat için Tûr’a gidiyorum’ dedi.”

⁴²² Azmi Özcan, “TDV İslam Ansiklopedisi”, Sind, C. 37, İstanbul, 2009, s. 242.

⁴²³ Metin, be. 2002.

⁴²⁴ Metin, be. 192.

⁴²⁵ Metin, be. 1233.

⁴²⁶ Metin, be. 2212.

37. Tuva Vadisi (Kur'an'da Ta-ha sûresi 12 ve Nazi'at sûresi 16. ayette geçen kutsal vadi)

«فَخَلِّعْ نَعْلَيْكَ» رسیدش ندا «أَنْتَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى»^{۴۲۷}

“ ‘Ayakkabılarını çıkar! Çünkü kutsal vadi Tuva’dasın’ nidası geldi.”

38. Vakfiye-yi Mercan Ağa

Celayirlilerin kurucusu Hasan-ı Bozorg’un Oğlu Sultan Üveys’in Komutanı olduğu düşünülen Mercan isimli biri tarafından Bağdat’da yaptırılan, medrese ve şifahanesi de bulunan vakfiye.⁴²⁸

هست یکی زان همه فرخ بنا وقفیه حضرت مرجان آغا^{۴۲۹}

“Onların (mescitlerin) arasında, **Mercan Ağa** vakfiyesi olan güzel bir bina vardır.”

39. Yemen

بود جوانی به دیار یمن داده خدا از کرم خود به من^{۴۳۰}

“**Yemen**’de bir genç vardı, Allah kendi kereminden onu bana bahsetti.”

40. Yesrib

یثرب و بطحاء ارم آرا ز تو مروه رسیده به صفها ز تو^{۴۳۱}

⁴²⁷ Metin, be. 1653.

⁴²⁸ Halaçoğlu, “TDV İslam Ansiklopedisi”, s. 432.

⁴²⁹ Metin, be. 459.

⁴³⁰ Metin, be. 1041.

⁴³¹ Metin, be. 324.

“**Yesrib** ve Bathâ senden dolayı cennet (İrem) misali süslenmiş, Merve senin sayende Safâlara erişmiştir.”

2.6. KUR’AN AYETLERİ VE HADİSLERDEN İKTİBASLAR

Şemsî-yi Bağdâdî eserinde Kur’an ayetlerinden sıkça iktibas yapmıştır. İktibas edilen ibareler bazen orijinal hali ile bazen ise ayetteki ibarelere ekler yapılmak suretiyle kullanılmıştır. Bu bölümde iktibas yapılan ayetlerin mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından çıkmış olan Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin’in hazırladığı Kur’an’ı Kerim Mealine⁴³² başvurulmuştur.

2.6.1. İbarenin olduğu şekilde kullanılması:

«فَخَلَعَ نَعْلَيْكَ» رسيدش ندا «أَنْتَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى»⁴³³

“ ‘Ayakkabılarını çıkar! Çünkü kutsal vadi Tuva’dasın’ nidası geldi.”

[Tâhâ sûresi ayet 12]

« إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى »

“Şüphe yok ki ben senin rabbim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen kutsal vadi Tuva’dasın.”

«سَبِّحْ مِثْلَهُ» ست دهم اسم او⁴³⁴ «كَافِي أَوْ هَسْتِ نَهْمِ قَسَمِ أَوْ

⁴³² Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin (hz.), **Kur’an-ı Kerim Meali**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı yay, 2011.

⁴³³ Metin, be. 1653.

⁴³⁴ Metin, be. 33.

“Fatiha’nın dokuzuncu ismi “Kâfi”, onuncu ismi “Seb’u’l-Mesânî”dir.

[Hicr sûresi ayet 87]

« وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمُنَاقِبِ وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ »

“Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur’an’ı verdik”

کیست بجز تو که ندا در دهد از «لَمَنِ الْمُلْكُ» صدا در دهد^{۴۳۵}

“Senden başka ‘mülkün sahibiyim’ diyecek olan kim var?”

[Mü’min sûresi ayet 16]

« يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ »

“ O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah’a gizli kalmaz. Bugün mülk kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah’ındır.”

گفت به هر جا که «أَقِمْوُ الصَّلَاةَ» در عقبش گفت «وَأَتُوا الزَّكَاةَ»^{۴۳۶}

“ ‘Namazı kılın’ dediği her yerde ardından ‘zekâtı verin’ dedi.”

« وَأَقِمْوُ الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ » İbaresini Kur’an’da **Bakara suresi:** 53-83-110-177, **Nîsa suresi:** 77-162, **Mâide suresi:** 12-55, **Tevbe suresi:** 18-71, **Enbiya suresi:** 73, **Hac suresi:** 41-78, **Nûr suresi:** 37-56, **Neml suresi:** 3, **Lokman suresi:** 4, **Ahzâb**

⁴³⁵ Metin, be. 108.

⁴³⁶ Metin, be. 742.

suresi: 33, Mücâdele suresi: 13, Müzzemmil suresi: 20, Beyyine suresi: 5. ayetlerde geçmektedir.

داد «سَمِعْنَا وَاطَعْنَا» جواب^{۴۳۷}

کرد چو سلطان به صوابش خطاب

“Sultan ona dürüstçe konuşunca ‘işittik ve itaat ettik’ diye cevap verdi.”

[Bakara sûresi 285]

«أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَكَاتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ»

“Peygamber, rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de iman ettiler. Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: ‘ Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.’ Şöyle de dediler: ‘ İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.”

هر يك از آن را به «أَشَدَّ الْعَذَابِ»^{۴۳۸}

کرد به قتل همه سلطان خطاب

“ Sultan onların her birinin şiddetli bir azap ile katledilmesini emretti.”

[Mü’min sûresi 46]

«النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ»

“(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, ‘Firavun ailesini en şiddetli azaba sokun’ denilecektir.”

⁴³⁷ Metin, be. 865.

⁴³⁸ Metin, be. 945.

نرم سخن گوی به مادر [و] پدر آیتِ «أَفِ لَكُمْ» را نگر ۴۳۹

“‘Uffin lekuma’ ayetini gözet ve anne, babana latif sözler söyle.”

[Ahkâf sûresi 17]

«وَالَّذِي قَالَ لَوْلَا إِلَهُي لَمَنْعُكُمْ أَلَمْ تَعِدَانِي أَنْ أَخْرَجَ وَقَدْ خَلَّتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَعْجِلَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

“Anne ve babasına, ‘Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?’ diyen kimseye, onlar Allah’a sığınarak, ‘Yazıklar olsun sana! İman et, Allah’ın vaadi gerçektir’ diyorlar, o da, ‘Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ diyordu.”

روزیشان زندگی مطلق است فرش زمین «سندس و استبرق» است ۴۴۰

“Onların rızıkı kâmil (eksiksiz) bir yaşamdır, ayak bastıkları yerin halısı yeşil ipektendir.”

[Kehf sûresi 31]

«أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَكَبِنَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا»

“İşte onlar için içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurularak altın bileziklerle süslenecekler, ince ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir. O ne güzel karşılıktır! Cennet de ne güzel bir yaslanacak yerdir!”

⁴³⁹ Metin, be. 2116.

⁴⁴⁰ Metin, be. 555.

خلق ز بذل تو كه خوشدل شود حَبَّةُ تَو «سَبْعَ سَنَابِلَ» شود^{۴۴۱}

“Halk senin kereminden hoşnut olunca, bir tahıl tanen yedi başaklı olur.”

[Bakara sûresi 261]

«مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohumun durumu gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

Nüshada «الست» ibaresinden yedi yerde iktibas yapılmıştır. Bu bölümde yalnızca örnek olarak bir beyit sunulmuş olup, metinde tüm iktibaslar dipnotlarla gösterilmiştir.

بر كفت افتاده ز فيض «الست» جنس چنين را مده ارزان ز دست^{۴۴۲}

“Elest feyzinden avucuna koyulmuş olan böyle bir mülkü ucuza verme.”

[A'râf sûresi 172]

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ»

“Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.”

⁴⁴¹ Metin, be. 1297.

⁴⁴² Metin, be. 1740.

2.6.2. Ayete ek yapılmak suretiyle yapılan iktibaslar:

از حجر اسود او گیسر رنگ «عروہ وثقاش» در آور به چنگ^{۴۴۳}

“Hacer’ül –esved’inin rengine boyan ve onun sağlam kulbunu tut.”

[Bakara sûresi 256]

«لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”

«اجْتَنِبُوا غَفْلَةً مِّنَ الظَّنِّ» حق تا بتوانی مزن از ظن نطق^{۴۴۴}

“Yapabildiğin kadar zanda bulunmadan konuş! ‘Zandan sakının dedi Hak Teâlâ’ ”

[Hucurât sûresi 12]

⁴⁴³ Metin, be. 833.

⁴⁴⁴ Metin, be. 2118.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بََعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ»

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”

خشم فروبرد و بشد منتخب کرد فلک «کاظم غیظش» لقب^{۴۴۵}

“Öfkesini yuttu ve seçilmişlerden oldu. Felek ona Kazımîn-el Gayz lakabını verdi.”

[Âl-i imrân sûresi 134]

«الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”

Şemsî-yi Bağdâdî eserinde iktibasların yanı sıra bazı beyitlerle de bir ayetin anlamına işaret etmektedir:

Örn:

از حرم اول به شکوه بلند راه سوی مسجدِ اقصی فکند^{۴۴۶}

“Mescidi-i Harâm’dan, büyük bir görkem ile ilk olarak **Mescid-i Aksâ**’ya yöneldi.”

[İsra sûresi 1]

^{۴۴۵} Metin, be. 1187.

^{۴۴۶} Metin, be. 279.

«سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ
مِنَ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”

چشم تو پوشیده و او در نظر از رگ گردن به تو نزدیکتر^{۴۴۷}

“Gözlerin kapalı ama onu görürsün çünkü o sana şahdamarından daha yakındır.”

[Kaf sûresi 16]

«وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.”

آنکه ترا جان و تن و هوش داد پا و سر و چشم و دل و گوش داد
کار ترا از همه رو کرد پیش در تو دمید از نفس پاک خویش^{۴۴۸}

“O sana can, ten ve akıl; göz, kulak ve gönül verdi. Senin işini her şeyden önce yaptı, sana kendi temiz nefesinden üfledi.”

[Secde sûresi 9]

«تُمْ سَوِّيهُ وَتَفَخَّ فِيهِ مِنْ رُّوحِهِ وَجَعَلْ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

⁴⁴⁷ Metin, be. 958.

⁴⁴⁸ Metin, be. 950-951.

“Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!”

سخت ز يك قطره آبت جسد جلوگرش كرد كمال و خرد^{۴۴۹}

“Bedeni bir damla sudan yarattı ve onda akıl ve kemali ortaya çıkarttı.”

Yukarıdaki beytin ilk mısraının anlamı “Biz insanı bir damla sudan yarattık” ayetine işaret etmektedir ve bu ayet Kur’an’ın birçok yerinde geçmektedir: **Mü’minun 13/14, Kıyamet 37, Fâtır 11, Yasin 77, Mü’min 67, Nahl 4, Abese 19, İnsan 2, Kehf 37, Hac 5, Necm 46.**

2.6.3. Hadislerden İktibaslar

الفِتْ سَينِش بـود از بهرِ ناس «مَزْعَةُ الْآخِرَةِ» را طرفه داس^{۴۵۰}

“(Bismelenin)’Sin’ harfi ile ülfet, ahiret tarlasını biçmek için insanlara bahşedilmiş bir orak gibidir.”

«الدنيا مزرعة الآخرة»

“Dünya ahiretin tarlasıdır.”⁴⁵¹

مقصودِ ایجاد ز عهدِ نخست خلعتِ «لولاك» به قدرش درست^{۴۵۲}

⁴⁴⁹ Metin, be. 1548.

⁴⁵⁰ Metin, be. 11.

⁴⁵¹ Muhammed Es’ad Erbilî, **Kenzü’l İrfan**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2019, s. 153; İsmâil b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü’l-hafâ ve ammeş-tehere mine’l ehâdis-i alâ el sineti’n-nâs**, C. 1, Beyrut, Darü’l kitabü’l-ilmiyye, s. 467.

⁴⁵² Metin, be. 226.

“Ezelde yaratılışın amacıdır, Levlâk hil’ati tam ona göredir.”

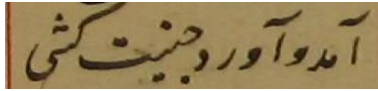
«لَوْلَاكَ لَمَّا خَلَقْتُ الْأَفْلاكَ»

“Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.”⁴⁵³

2.7. İKİ ÇALIŞMA ARASINDAKİ OKUMA FARKLARI

Giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere çalışmamızı teslim etme aşamasında iken Selçuk Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı bölümünden Mehmet Enes Temiz tarafından Manzar-i Ebrâr üzerine yapılan bir doktora tezi çalışmasının⁴⁵⁴ savunmasının yapıldığını öğrendik. Bundan dolayı tezimizi teslim etmeden önce söz konusu tezle bizim çalışmamız arasında okuma farkları olup olmadığını incelemek istedik ve tezin YÖK sisteminde yayınlanmasını bekledik. Tezin yayınlanmasının ardından yaptığımız incelemelerde iki çalışma arasında bazı okuma farkları olduğunu tespit ettik. Bu başlık altında bahsedilen okuma farklarından bir bölümü ele alınmıştır.

1. 247 numaralı beyitte bizim Osmanlı Türkçesinde “İmrahor” (Padişahların atını çeken kişi) anlamında⁴⁵⁵ «جنیت کش» olarak okuduğumuz kelime diğer çalışmada «چنین است» şeklinde okunmuştur.



آمد و آورد جنیت کشی^{۴۵۶}

مرکبِ آراسته لطیف و خوشی

⁴⁵³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve ammeş-tehere mine'l ehâdis-i alâ el sineti'n-nâs*, C. 2, s. 191.

⁴⁵⁴ Temiz, “Şemsî-yi Bağdadî ve Manzarü'l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”.

⁴⁵⁵ Ali Ekber Dehkhodâ, *Lügatnâme*, C. 5, Tahran, Müesse-i intişarat ve Çâp-i Daneşgâh-i Tehran, 1377hş, s. 7884.

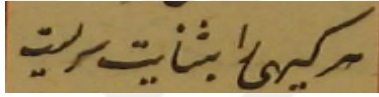
⁴⁵⁶ Şemsî-yi Bağdâdî, *Manzar-i ebrâr*, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 9^a.

“Bir imrahor geldi ve zarafet ile süslenmiş güzel bir binit getirdi.”

مرکبِ آراسته لطیف و خوشی آمد و آورد چنین است کشی

“Güzelce süslenmiş bir binit, geldi öylece götürmek için.”⁴⁵⁷

2. 134 numaralı beyitte bizim çalışmamızda «ثنايت» şeklinde okuduğumuz kelime diğer çalışmada «شأيد» şeklinde okunmuştur.



هر گیاهی را به ثنائیت سریت بهر ثنائی تو زبان آورست⁴⁵⁸

“Her bitki seni övmek için başını kaldırdı, seni övmek için dile geldi.”

هر گیاهی را به ثنائیت سریت بهر ثنائی تو زبان آورست

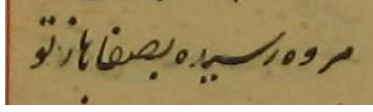
“Senin var ettiğin her bitki, seni övmek için dile gelir.”⁴⁵⁹

3. 324 numaralı beyitte bizim «مروه» (Hac esnasında arasında say yapılan iki tepeden biri) olarak okuduğumuz kelime diğer çalışmada «هر دو» şeklinde okunmuştur.

⁴⁵⁷ Temiz, “Şemsî-yi Bağdadî ve Manzarü’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 314.

⁴⁵⁸ Şemsî-yi Bağdadî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 5^b.

⁴⁵⁹ Temiz, “Şemsî-yi Bağdadî ve Manzarü’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 307.



۴۶۰ مروه رسیده به صفاها ز تو

یشرب و بطحاء ارم آرا ز تو

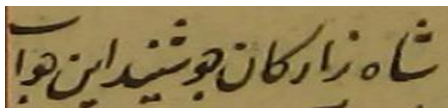
“Yesrib ve Bathâ senden dolayı cennet bahçesi misali süslenmiş, Merve senin sayende Safâ'lara erişmiştir.”

هر دو رسیده به صفاها ز تو

یشرب و بطحاء ارم آرا ز تو

“Yesrib ve Batha, seninle cennet bahçelerine dönüşmüştür, her ikisi de seninle rahata ermiştir.”⁴⁶¹

4. 855 numaralı beyitte bizim «شاه ز ارکان» olarak okuduğumuz ibare diğer çalışmada «شاهزادگان» olarak okunmuştur. Müellifin «گ» harfini serkecsiz olarak yazdığı göz önüne alındığında ibare bu şekilde de okunabilecek olsa da gerek konu bütünlüğü gerekse sonrasında gelen fiillerin tekil olması dolayısıyla «شاه ز ارکان» ibaresi tarafımızdan daha uygun görülmüştür.



۴۶۲ ذره صفت چرخ زد از اضطراب

شاه ز ارکان چو شنید این جواب

“Şah, erkândan (ileri gelenler) bu cevabı işitince, ıstıraptan zerre gibi döndü.”

⁴⁶⁰ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 11^b.

⁴⁶¹ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarü'l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 307.

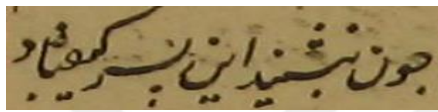
⁴⁶² Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 27^b.

ذره صفت چرخ زد از اضطراب

شاهزادگان چو شنید این جواب

“Şehzadeler bu cevabı duyunca, sıkıntıdan zerre gibi kıvrılmaya başladılar.”⁴⁶³

5. Nûşirevân’ın hikâyesinin anlatıldığı 932 numaralı beyitte bizim «پسر کيقباد» olarak okuduğumuz ibare diğer çalışmada «به سر کيقباد» olarak okunmuştur.



گشت به حالی که کسی را مباد⁴⁶⁴

چون بشنید این پسر کيقباد

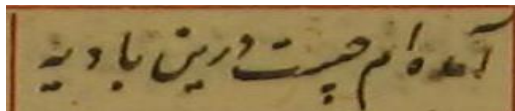
“Keykubad’ın oğlu bunu işitince öyle bir hale düştü ki kimseye olmasın!”

گشت به حالی که کسی را مباد

چون بشنید این به سر کيقباد

“Hükümdar bu sözleri duyunca, öyle bir hâle girdi ki kimseye olmasın.”⁴⁶⁵

6. 1043 numaralı beyitte bizim çalışmamızda «چست» “çabuk/hızlı” anlamında okuduğumuz kelime diğer çalışmada «چيست» şeklinde okunmuştur.



پی ز پی او به در زاویه⁴⁶⁶

آمدہ ام چست درین بادیه

⁴⁶³ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarü’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 349.

⁴⁶⁴ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 30^a

⁴⁶⁵ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarü’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 354.

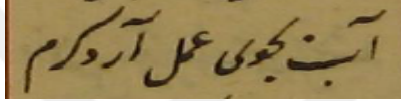
⁴⁶⁶ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 33^b

“Çabucak bu çöle geldim, onun peşi sıra bu mescidin kapısına kadar geldim.”

آمدهام چيست درين بادييه پى ز پى او به در زاويه

“Bu çölde ne var diye geldim, onun peşinden mescidin kapısına kadar geldim.”⁴⁶⁷

7. 1052 numaralı beyitte «كرم» kelimesi diğer çalışmada «سرم» şeklinde okunmuştur.



عفو گنه را به دل آرد کرم آب به جوی عمل آرد کرم⁴⁶⁸

“Kerem amel ırmağına su taşır, kerem gönle suçu bağışlamayı getirir.”

عفو گنه را به دل آرد کرم آب به جوی عمل آرد سرم

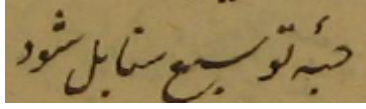
“Cömertlik günahları gönülden affettirir, cömertlik amel nehrine su taşır.”⁴⁶⁹

8. Bakara suresi 261. ayete atıf yapılan 1297 numaralı beyitte bizim «جبه» “tane” anlamında okuduğumuz kelime diğer çalışmada «جبه» şeklinde okunmuştur.

⁴⁶⁷ Tssemiz, “Şemsî-yi Bağdadî ve Manzarü'l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 360.

⁴⁶⁸ Şemsî-yi Bağdadî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 33^b.

⁴⁶⁹ Temiz, “Şemsî-yi Bağdadî ve Manzarü'l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 360.



حَبَّةُ تَو «سَبْعَ سَنَابِلِ» شُود^{۴۷۰}

خَلْقِ زِ بَذَلِ تَو کِه خوشدل شُود

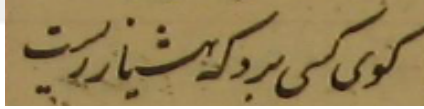
“Halk senin kereminden hoşnut olunca, bir tahıl tanen yedi başaklı olur.”

حَبَّةُ تَو سَبْعَ سَنَابِلِ شُود

خَلْقِ زِ بَذَلِ تَو کِه خوشدل شُود

“Halk senin bağışlamandan memnun olunca, senin cübben yedi sümbül olur.”⁴⁷¹

9. 1421 numaralı beyitte bizim çalışmamızda üstün gelmek/ öne geçmek anlamında okunan «گوی بردن» birleşik fiili diğer çalışmada farklı şekilde okunmuştur.



گوی کسی برد که هشیار زیست^{۴۷۲}

چشم زدن می‌گذرد این سه بیست

“Göz açıp kapayınca kadar geçer bu üç yirmi (60 dakika/bir saat), uyanık yaşayan kişi öne geçer.”

گوی کسی برد که هشیار زیست

چشم زدن می‌گذرد این سه بیست

“Göz açıp kapayınca geçer bu üç, akıllı yaşayan kişi faydalanır.”⁴⁷³

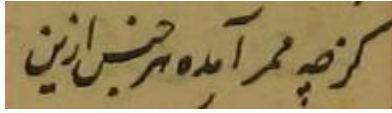
⁴⁷⁰ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 41^a.

⁴⁷¹ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarı’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 375.

⁴⁷² Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 45^a.

⁴⁷³ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarı’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 382.

10. 1709 numaralı beyitte bizim çalışmamızda «ممر» şeklinde okunan ibare diğer çalışmada «همه» şeklinde okunmuştur.



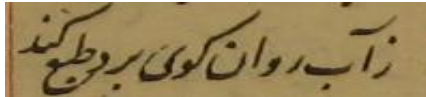
کرد تفحص شه اقلیم دین کز چه ممر آمده هر جنس ازین⁴⁷⁴

“Din ikliminin Şah’ı onların her birinin hangi yolla geldiğini araştırdı.”

کرد تفحص شه اقلیم دین کز چه همه آمده هر جنس ازین

“Din ikliminin sahibi biraz inceledi, getirilen her şeyi.”⁴⁷⁵

11. 1623 numaralı beyitte bizim çalışmamızda «گوی بردن» (üstün gelmek/öne geçmek) şeklinde okunan fiil diğer çalışmada farklı şekilde okunmuştur.



هست محال اینکه به میدان جُند ز آب روان گوی برد طبع کند⁴⁷⁶

“Er meydanında yavaş mizaçlı kişinin akarsuyun önüne geçmesi imkânsızdır.”

هست محال اینکه به میدان جُند ز آب روان گوی برد طبع کند

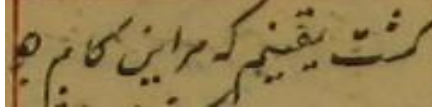
⁴⁷⁴ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 53^b.

⁴⁷⁵ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarı’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 398.

⁴⁷⁶ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 51^a.

“Er meydanında yavaş mizaçlının akarsu gibi yürümesi boştur.”⁴⁷⁷

12. 1816 numaralı beyitte bizim çalışmamızda murat arayan/ muradına ermek isteyen anlamında «کام جو» olarak okuduğumuz ibare diğer çalışmada farklı şekilde okunmuş ve «که» ibaresi de görülmemiştir.



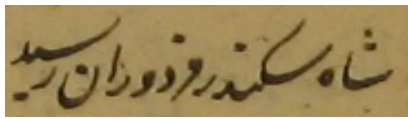
گشت یقینم که مر این کام جو گفته مرا و به من آورده رو⁴⁷⁸

“Emin oldum ki muradını arayan bu kişi, yüzünü bana dönmüş ve bana söylüyor.”

گشت یقینم مر این کام جو گفته مرا و به من آورده رو

“Şuna emin oldum çünkü benim için söylemiş ve yüzünü bana dönmüş.”⁴⁷⁹

13. 1987 numaralı beyitte bizim “ İskender ışıklı” anlamına gelen «سکندر فر» kelimesi diğer çalışmada «سکندر از» şeklinde okunmuştur.



شاه سکندر فر دوران رسید دور سلیمان فلکشان رسید⁴⁸⁰

“Devrin İskender ışıklı Şah’ı geldi, Zamanın Süleyman’ı geldi.”

⁴⁷⁷ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarü’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 393.

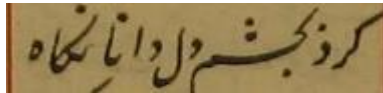
⁴⁷⁸ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 57^a.

⁴⁷⁹ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarü’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 405.

⁴⁸⁰ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 62^a.

“Şah İskender’in zamanı geldi, Şanlı Süleyman’ın zamanı geldi.”⁴⁸¹

14. 2018 numaralı beyitte bizim «چشم» şeklinde okuduğumuz kelime diğer çalışmada «خشم» şeklinde okunmuştur.



چون دو سپه دید سفید و سیاه⁴⁸²

کرد به چشم دل دانا نگاه

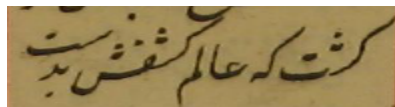
“Bilgenin gönül gözü ile baktı, beyaz ve siyah renkli iki ordu gördü.”

چون دو سپه دید سفید و سیاه

کرد به خشم دل دانا نگاه

“Sinirle bilge kişinin gönlüne baktı, beyaz ve siyah iki ordu gördü.”⁴⁸³

15. 2134 numaralı beyitte bizim «گشتگه» olarak okuduğumuz kelime diğer çalışmada «کثرت که» olarak okunmuştur.



گشتگه عالم کشفش به دست⁴⁸⁴

داده خدایش ز عطای «الست»

⁴⁸¹ Temiz, “Şemsî-yi Bağdadî ve Manzarü’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 414.

⁴⁸² Şemsî-yi Bağdadî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 63^a.

⁴⁸³ Temiz, “Şemsî-yi Bağdadî ve Manzarü’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 416.

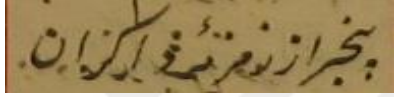
⁴⁸⁴ Şemsî-yi Bağdadî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 66^b.

“Allah Bezm-i Elest’te ona bir hediye verdi, keşif âleminin seyir yerini ona verdi.”

داده خدایش ز عطای السـت کثرت که عالم کشفش به دست

“Allah ona çok güzel bir hediye verdi, âlemin keşfini onun eline verdi.”⁴⁸⁵

16. 2151 numaralı beyitte bizim çalışmamızda «زممه» şeklinde okunan kelime diğer çalışmada «مرتبه» şeklinde okunmuştur. Kelimenin mürekkep lekeleri nedeniyle okunmasında güçlük olsa da anlamdan yola çıkarak tarafımızdan bu kanaate ulaşılmıştır.



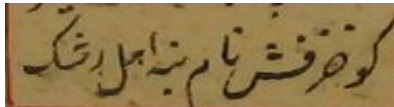
صومعه هایش ز گران تا کـران بی خبر از زمزمه ذاکـران⁴⁸⁶

“Mabetleri bir baştan bir başa, zikredenlerin terennümünden (fısıltılarından) habersizdi.”

صومعه هایش ز گران تا کـران بی خبر از مرتبه ذاکـران

“Hankahları baştan sona, onun mertebesinden habersiz bir şekilde”⁴⁸⁷

17. 2164 numaralı beyitte bizim «خزف» olarak okuduğumuz kelime diğer çalışmada «خرف» şeklinde okunmuştur.



⁴⁸⁵ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzaru’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 423.

⁴⁸⁶ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 67^a.

⁴⁸⁷ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzaru’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 424.

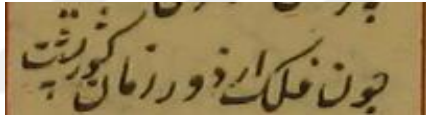
لعل تر از دیده بیفشان به اشک گو خرفش نام بنه اهل رشک^{۴۸۸}

“Sen gözünden gözyaşlarıyla yakut saç, bırak kıskançlar ona değersiz boncuk desinler.”

لعل تر از دیده بیفشان به اشک گو خرفش نام بنه اهل رشک

“Gözyaşlarıyla gözünden yakut damlat, bırak kıskançlar aptallık desin.”⁴⁸⁹

18. 2169 numaralı beyitte bizim çalışmamızda «گوژ» şeklinde okunan kelime diğer çalışmada «گوش» şeklinde okunmuştur.



نقد جوانی شده بیرون ز مشیت چون فلک از دور زمان گوژ پشت

“Gençlik nakdi elinden çıkmış, zamanın geçmesiyle felek gibi kamburlaşmış.”

نقد جوانی شده بیرون ز مشیت چون فلک از دور زمان گوش پشت^{۴۹۰}

“Gençlik nakdi avcundan çıkmış, zamanın geçmesiyle aciz bir kör olmuş.”⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 67^a.

⁴⁸⁹ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarı’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 424.

⁴⁹⁰ Şemsî-yi Bağdâdî, **Manzar-i ebrâr**, ty. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 67

⁴⁹¹ Temiz, “Şemsî-yi Bağdâdî ve Manzarı’l-Ebrâr Mesnevîsi (inceleme-Metin-Tercüme)”, s. 425.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİZÂMÎ –Yİ GENCEVÎ’NİN MAHZEN’ÜL ESRÂR’I VE ONA YAZILMIŞ NAZİRELER

Bilindiği üzere Mahzen’ül esrâr, Nizâmî-yi Gencevi olarak bilinen ve asıl adı Ebû Muhammed Cemâlüddîn İlyâs b. Yûsuf b. Zekî Müeyyed (ö. 611/1214 [?]) tarafından yazılmıştır. Nizâmî-yi Gencevî Fars edebiyatında hamse geleneğinin başlatıcısı olarak kabul edilir. Mahzenü’l esrâr’da, Nizâmî’nin Penc Genc ismiyle bilinen hamsesinin ilk mesnevîsidir. Seri’ bahrinin müfte’ilün/müfte’ilün/fâ’ilün kalıbında yazılmıştır ve yaklaşık 2400 beyitten müteşekkildir. Daha önce de belirtildiği üzere bu çalışmanın konusu olan Şemsî-yi Bağdâdî’nin Manzar-i ebrâr adlı mesnevisi Nizâmî’nin bu eserine nazire olarak kaleme alınmıştır. Çalışmanın bir bölümü de iki eserin mukayesesine ayrıldığından dolayı bu bölümde ilk olarak kısaca Mahznü’l esrâr’ın muhtevasına yer verilecek, sonrasında ise Fars edebiyatında ve Türk edebiyatında Mahzenü’l esrar’a nazire olarak kaleme alınan bazı eserlere kısaca değinilecektir.

3.1. MAHZENÜ’L ESRÂR’IN MUHTEVASI

Nizâmî eserine “**Besmele**” manzumesi ile başlar. 55 beyitlik bu manzumede oldukça süslü bir dille ve remizlerle Allah’ın rahmetinden, onun kâinatı öncesinde var eden ve sonunda da yok edecek olan varlık olduğundan, her şeyin yaratıcısı olduğundan bahseder ve ondan başka kimsenin mülk davası güdemeyeceğine vurgu yapar.⁴⁹²

⁴⁹² Nizâmî Gencevî, **Mahzenü’l Esrâr**, thk. Vâhid Destgirdî, 3. bs, Tahran, Ketabfurûşî-i İbni Sîna, 1344, s. 3.

“Allah’ın Gazabı Hakkında” başlıklı ilk münacatta zamanenin düzeninden şikâyet eden şair Allah’tan bu adaletsizlik ateşine su serpmesini, “altı köşeli kürsü” ve “dokuz ayaklı minber” diye nitelediği altı yön ve gezegenleri yok etmesini ve yeryüzünde bir kerpiç kalıbı bile bırakmamasını diler.⁴⁹³

“Allah’ın Bağışları Hakkında” başlıklı ikinci münacatta kulların Allah kapısında kulağı küpeli birer köle olduklarını⁴⁹⁴, o yüz çevirirse gidilecek başka bir kapı olmadığını⁴⁹⁵ söyleyen Nizâmî Allah’ı övmek için dillerin yetersiz olduğunu⁴⁹⁶ vurgulayarak ondan bağışlanma talebinde bulunur.

“Resûl-i ekrem’e naat hakkında” başlıklı bölüm peygamberin adında geçen harfleri tek tek anlatmak suretiyle başlar. Onun daha Âdem peygamber yaratılmadan peygamberlik sancağını ilk göğüsleyen peygamber ve nübüvvet halkasının son zinciri olduğuna⁴⁹⁷ vurgu yapar.

“Miraç Hakkında” başlıklı bölümde ise Nizâmî peygamberin miraç yolculuğunu oldukça edebî bir dil kullanarak anlatmış ve astrolojik unsurlardan ziyadesiyle yararlanmış. Peygamberin gidilebilecek en son noktaya kadar giderek Allah ile görüştüğünü ve bu görüşmenin de baş üzerinde bulunan göz ile yapılmış olabileceğini söylemektedir.⁴⁹⁸

“Naat-i evvel” başlıklı ilk naat peygamberimizin Uhud savaşında dişinin kırılması hadisesi hakkındadır.

“İkinci Naat” peygambere yapılan edebî teşbihlerle dolu bir güzelleme şeklindedir.

“Üçüncü Naat” da Nizâmî “Bir yandan dinde delik açıyorlar, diğer yandan pusu kuruyorlar. Ya şeytanın yoluna bir Ömer, ya savaş meydanına bir Ali gönder”⁴⁹⁹

⁴⁹³ Gencevî, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁹⁴ Gencevî, **a.g.e.**, s. 10.

⁴⁹⁵ Gencevî, **a.g.e.**, s. 11.

⁴⁹⁶ Gencevî, **a.y.**

⁴⁹⁷ Gencevî, **a.g.e.**, s. 12.

⁴⁹⁸ Gencevî, **a.g.e.**, s. 19.

⁴⁹⁹ Gencevî, **a.g.e.**, s. 26.

diyerek peygamberden yardım istemekte ve “Atını Arap diyarından Acem diyarına sür”⁵⁰⁰ diye seslenmektedir.

“**Dördüncü Naat**” Hz. Muhammed’in diğer bütün peygamberlere üstünlüğü hakkındadır ve onu diğer peygamberlerle kıyaslamaktadır.

“**Fahreddin Behram Şah’ın Övgüsü Hakkında**” isimli naatlardan sonra gelen bölümde Nizâmî Mengüceklilerin şahı olan Behram Şah’a övgüde bulunmuştur. Bu methiyede onun ne kadar bilgili ve cömert bir Şah olduğuna sıkça vurgu yapmıştır.

“**Huzurda Yer Öperken Söylenmiştir**” başlıklı manzume yine Behram Şah’ın övgüsü mahiyetindedir. Şair bu bölümde onun cömertliği ve kahramanlığından dem vurmakta ve ondan kendisini takdir etmesini dilemektedir.⁵⁰¹

“**Bu Kitabın Mertebesi**” adlı bölümde Nizâmî bu kitabın Behram Şah’a atfedildiğini söyler ve vefa gördüğü sultanlardan en çok kendisine bağlanmayı beğendiğini⁵⁰² belirtir.

“**Sözün Fazileti**” başlıklı bölümde “sözün kalemî kıpırdatan ilk hareket” olduğunu ve “Sözsüz âlemin sesinin çıkmayacağını”⁵⁰³ ifade eder.

“**Nazmın Nesre Üstünlüğü**” bölümünde Nizâmî şairleri “Sır perdesinin söz erenleri ve peygamberlerin gölgesi”⁵⁰⁴ olarak nitelendirmekte ve onların dilleri altında bir hazine bulunduğunu⁵⁰⁵ söylemektedir.

Sonraki bölüm “**Gecenin Tavsifi ve Gönlü Tanıma**” başlıklı bölümdür. Bu bölümden sonra sırasıyla “**Kalbin Terbiyesi ve İlk Halvet**”, “**İlk Halvetin Semeresi**”, “**Gece Sohbeti Hakkında İkinci Halvet**”, “**İkinci Halvetin Semeresi**” başlıklı bölümler gelmektedir. Nizâmî bu bölümlerde oldukça ağır edebî bir dil kullanmıştır.

⁵⁰⁰ Gencevî, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁰¹ Gencevî, **a.g.e.**, s. 35.

⁵⁰² Gencevî, **a.g.e.**, s. 37.

⁵⁰³ Gencevî, **a.g.e.**, s. 38.

⁵⁰⁴ Gencevî, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁰⁵ Gencevî, **a.g.e.**, s. 40.

Birinci Makale “Âdem’in Yaratılışı Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölümde Âdem peygamberin toprağının Allah tarafından kırk gün yoğrulduğuna ve Allah’ın ona tüm isimleri öğrettiğine vurgu yapar.⁵⁰⁶ Onun buğday tanesine tamah ederek halifeliği kaybettiği⁵⁰⁷ ve daha sonra tövbe ederek tekrar onu kazandığını⁵⁰⁸ belirten şair “Âdem’i kandıran buğday tanesine tamah etme”⁵⁰⁹ diye öğütte bulunur.

Birinci hikâye “Padişahın Ümitsizliği ve Allah Tarafından Bağışlanması” adını taşımaktadır. Nizâmî bu hikâyede adaletli bir padişahın, zalim bir padişahı rüyasında görüşünü ve onun nedamet getirerek Allah’ın affına mazhar oluşunu hikâye etmektedir. Şair bu bölümde kul hakkına girmeme ve insana sermaye olarak verilen ömrü ziyan etmeme öğütünde bulunur.

İkinci makale “Adalet ve İnsafı Gözetmek Hakkında”dır. Nizâmî bu bölümde insanoğlunun diğer tüm yaratılmışların efendisi konumunda olduğundan ve adaleti, insafı gözetmesinin gerekliliğinden bahseder. “Eğer kıyamet günü utanmaktan korkmuyorsam yetimin malını ye, güçsüzün toprağını gasp et”⁵¹⁰ demektedir.

İkinci hikâye “Nûşirevan ve Akıllı Vezirinin Hikâyesi” dir. Bu hikâyede önceleri zalim bir padişah olan Nûşirevan veziri ile birlikte çıktığı bir av esnasında iki baykuşun viran bir köy üzerine yaptıkları pazarlık konuşmasına şahit olur. Vezirinin bu konuşmayı kendisine akıllıca şerh edişi üzerine yaptıklarından nedamet getirip bundan sonra halkına adalet ile hükmetmeye başlar.

Üçüncü makale “Dünya Hadiseleri Hakkında” başlığını taşımaktadır. Şair bu makalede zamanenin gidişatından şikâyet ederek “Mârifet insanoğlundan alınmış, ortada insanoğlu da kalmamış”⁵¹¹ demekte “Kimsenin sohbetinde vefa kokusu yok”⁵¹² diye serzenişte bulunmaktadır. Tarihteki tanınmış şahsiyetlerden telmihlerde

⁵⁰⁶ Gencevî, **a.g.e.**, s. 70.

⁵⁰⁷ Gencevî, **a.g.e.**, s. 72.

⁵⁰⁸ Gencevî, **a.g.e.**, s. 73.

⁵⁰⁹ Gencevî, **a.y.**

⁵¹⁰ Gencevî, **a.g.e.**, s. 79.

⁵¹¹ Gencevî, **a.g.e.**, s. 86.

⁵¹² Gencevî, **a.y.**

bulunarak, mülke tamah etmemek gerektiğini ve insanın ölümlü olduğunu öğütleyen Nizâmî “Dünya kime vefa gösterdi ki bize göstere”⁵¹³ demektedir.

Üçüncü hikâye “Süleyman Peygamber ve Köylünün Hikâyesi” dir. Süleyman peygamber çorak bir toprakta ekin ektiğini gören bir köylüye çabasının boşuna olduğunu söyler. Köylü bunun üzerine “Benim alımın teri su, tırnaklarım da beldir. Benim senin gibi mülk davası ile işim yok bana buradan çıkan buğday yeter”⁵¹⁴ diye cevap verir.

Dördüncü makale “Tebaanın Hakkına Riayet Etme” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu makalede: Zulüm etmenin iyi bir şey olmadığını, cihana hükmetmenin şartının adaletli olmak olduğunu ve bu dünyada bir gece adaletli olan kişinin ahiretteki evini âbâd etmiş olacağını söyler.⁵¹⁵

Dördüncü hikâye “Sultan Sancar ile Yaşlı Kadının Hikâyesi” dir”. Bu hikâyede zalim bir validen eziyet gören yaşlı kadın Sultan Sancar’ın yoluna çıkıp ondan hesap sorar ve kendisine yapılan zulmün hesabının kıyamet gününde ondan sorulacağını söyler.

Beşinci makale “Yaşlılığın tavsifi hakkında” başlığını taşımaktadır. Şair burada yaşlılığın gelip çattığını artık cihanın peşinde koşmayı bir tarafa bırakmak gerektiğini söylemektedir. “Karnını doyuracak kadar ekmeğin varsa her kâseye kepçe uzatma”⁵¹⁶ diye öğütleyen Nizâmî bu bölümü cimrilere muhtaç olmamak ve kimsenin önünde el açmamak için bir meslek sahibi olmak gerektiğine vurgu yaparak tamamlamaktadır.

Beşinci hikâye “Kerpiç Yapan İhtiyarın Hikâyesi” dir. Bir genç işi kerpiç dökmek olan bir ihtiyara artık yaşlanmış olduğunu; bu zebun iş ile uğraşmamasını elbet kendisine ekmek veren birinin olacağını söyler. İhtiyarın verdiği “Ben bir gün senin gibilere muhtaç olmamak için bu mesleği edindim”⁵¹⁷ cevabı üzerine pişman olan genç ağlayarak oradan uzaklaşır.

⁵¹³ Gencevî, a.g.e., s. 84.

⁵¹⁴ Gencevî, a.g.e., s. 88.

⁵¹⁵ Gencevî, a.g.e., s. 90.

⁵¹⁶ Gencevî, a.g.e., s. 96.

⁵¹⁷ Gencevî, a.g.e., s. 98.

Altıncı makale “Varlıkların Değeri Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu makalede tenin bir avuç toprak olduğunu, asıl önemli olanın gönül olduğunu, insanın zorluklardan dolayı isyan etmemesi gerektiğini çünkü zorluktan sonra rahatlığın geleceğini söylemektedir.

Altıncı hikâye “Köpek, Avcı ve Tilkinin Hikâyesi” dir. Av konusunda oldukça mahir bir köpeği olan avcı bir gün bu köpeği kaybeder. Avcı onun üzüntüsü ile dertlenirken yanına gelen tilki, dostunu kaybettiğini bundan sonra sofrasının artık o kadar da yağlı olmayacağını söyleyerek avcı ile alay eder. Bu esnada çıkıp gelen ve tilkiyi avlayan köpek ise sahibine tilkiye bir an olsun inandığı için sitem edip rızığın Allah’tan olduğunu, bunun için dertlenmenin yersiz olduğunu söyleyip sitem eder.

Yedinci makale “İnsanın Hayvanlara Olan Üstünlüğü Hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu makalede bütün canlı yaratıkların insanın kölesi olduğu, insanın cevherinin hepsinden üstün olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı insanın yiyecek derdi ile için örümceğin ağında çırpınan sinek gibi olmaması⁵¹⁸, az yemesi, az konuşması ve zararsız olması⁵¹⁹ öğüdünde bulunmaktadır.

Yedinci hikâye “ Feridun ve Ceylanın Hikâyesi” dir. Feridun Şah bir sabah avda iken çok güzel bir ceylan görür. Onun güzelliğini hayranlıkla seyrederken elinden kaçırır ve sonrasında peşine düşüp yakalayamayınca atı ve okuna sitemde bulunur. Dile gelen ok kendisine o ceylanın kendisinin nazargâhında olduğunu ve onun nazargâhında (muhafazasında) olana ok atmanın mümkün olmadığını⁵²⁰ söyler.

Sekizinci makale “Yaratılışın Beyanı Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölüme henüz hiçbir şey yaratılmamışken ki hali tasvir etmekle başlar. Sonra Allah’ın kereminden bir damla düştüğünü ve feleklerin yaratıldığını, insanın henüz vücuda gelmeden önce daha önce yaratılmış olanların onun yokluğuna şükrettiğini⁵²¹ söyler. İnsanın yaratıldıktan sonra cihanın parlak aynasını nefesiyle kirlettiğini ve yazık ki başındaki tacın kendisinden daha kıymetli olduğunu⁵²² ifade eder.

⁵¹⁸ Gencevî, **a.g.e.**, s. 107.

⁵¹⁹ Gencevî, **a.g.e.**, s. 106.

⁵²⁰ Gencevî, **a.g.e.**, s. 109.

⁵²¹ Gencevî, **a.g.e.**, s. 111.

⁵²² Gencevî, **a.g.e.**, s. 112.

Sekizinci hikâye “Meyve Satıcısı ve Tilkinin Hikâyesi” dir. Yemen’de bir meyve satıcısının dükkanına bekçilik eden tilkiyi bir yankesici uyuma taklidi yaparak kandırır ve dükkanı soyar. Nizâmî bu hikâyede gaflet uykusuna dalmanın tehlikeli olduğunu, bu yol üzerinde uyuyanların ya başının ya külahının elden gideceğini⁵²³söyler.

Dokuzuncu makale “Dünyanın Yüklerinden Kurtulmak” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölümde Ölümün mutlak bir gerçek olduğundan, akli olan insanın ahiret için hazırlığını bugünden yapması gerektiğinden bahseder.

Dokuzuncu hikâye “Tövbesini Bozan Dervişin Hikâyesi” dir. Bir gün şeytana uyup meyhaneye giden bir zahit şarabı ağzına götürdüğü anda pişman olup ağlamaya başlar ve başına gelen bu durumdan kaderi sorumlu tutar. Orada bulunan bir nazar ehli ona işlediği kabahati kaza ve kaderin üzerine atmamasını zira o ve onun gibilerin kaza ve kaderin önünde arpa kadar değeri olmadığını söyler.

Onuncu makale “Ahir Zaman İşaretleri” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölümde öncelikle kıyamet gününü tasvir etmiş ve daha sonra insana “Daha ne kadar bir avuç toprağa tapacaksın”⁵²⁴, “Bu toprağın vefası yoktur, ona bel bağlamak da doğru bir iş değildir”⁵²⁵ diye serzenişte bulunmaktadır. İnsanın başkalarının ayıplarını araştırmaktansa kendi ayıplarının bilincinde olması gerektiği öğüdüyle de makaleyi sonlandırmaktadır.

Onuncu hikâye “İsa Peygamberin Hikâyesi” dir. Bu hikâyede Pazar yerinde bir köpek cesedinin başında toplanmış ve onu çeşitli yönlerden tenkit eden halkın arasında İsa peygamberin diğerlerinden farklı olarak köpeğin çirkin taraflarını bir yana bırakıp dişlerinin güzelliğine dikkat çekmesi ve dişlerini inciye benzetmesi konu edilmektedir.

On birinci makale “Dünyanın Vefasızlığı Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu makalede bu dünyanın fena menzili olduğunu ve huzur aramamak gerektiğini⁵²⁶ söyleyip dönülecek yere vurgu yaparak “yol uzun menzil uzak azığınızı hazırla”⁵²⁷ öğüdünde bulunmaktadır.

⁵²³ Gencevî, a.g.e., s. 115.

⁵²⁴ Gencevî, a.g.e., s. 122.

⁵²⁵ Gencevî, a.g.e., s. 125.

⁵²⁶ Gencevî, a.g.e., s. 130.

⁵²⁷ Gencevî, a.g.e., s. 128.

On birinci hikâye “Nazar Ehli Zerdüşt Rahibin Hikâyesi” dir. Bu hikâyede çiçeklerle ve güzelliklerle dolu bir bahar bahçesinden geçen rahip onların güzelliklerine hayran olur. Bir zaman sonra yolu tekrar oraya düştüğünde ise bahçeye hazan vurmuş ve o çiçeklerle dolu cennet, dikenlerle dolu bir harabeye dönmüştür. Rahip o bahçeye bakarak suretin geçici olduğunu ve topraktan gelen her şeyin sonunun yokluk olduğunu⁵²⁸ anlayarak hidayete erer.

On ikinci makale “Dünyaya Veda Etmek Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu makalede yine dünyanın geçiciliğine vurgu yapmakta ve bu dünyaya bel bağlamama öğüsünde bulunmaktadır. “Ayrılık yoluna çıkmadan evvel kendi dünyalığından ayrıl”⁵²⁹ demek ve dünyayı sel basacak bir haneye benzeterek o gün geldiğinde “kaçma fırsatın olması için onda bir delik aç”⁵³⁰ diye öğüt vermektedir.

On ikinci hikâye “İki Kavga Filozofun Hikâyesi”dir. Aynı evi paylaşan iki filozof evin kime ait olduğu konusunda aralarında anlaşmazlığa düşerler. Bu işe bir son vermek adına her ikisi de zehirli bir şerbet yapıp birbirlerine sunmak ve bu şerbeti içmek için bir karara varırlar. Biri diğerinin hazırladığı ve kendisine sunduğu zehirli şerbeti rahatlıkla içer çünkü öncesinde nûş giyah (نوش گیاه) adlı panzehir etkili bir bitki içmiş ve kendisini korumaya almıştır. Arkadaşının zehirden etkilenmediğini ve bir gül kopararak üzerine efsun yapıp kendisine sunduğunu gören diğeri ise o gülün korkusu ile hemen oracıkta can verir.

On üçüncü Makale “Dünyayı Kınama Hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu makalede dünyanın bir serap misali olduğuna vurgu yapılarak, altın (mal-mülk) toplama sevdasının boşuna olduğunu insanın ancak gelirken kendisi ile birlikte getirdiği şeylerle bu dünyadan ayrılabilceği⁵³¹ belirtilmektedir. Dağıtmak gereken altını toplamanın yersiz olduğu⁵³², Allah rızası için harcanmayan altının zırnıkla eş değer olduğu⁵³³ söylenmektedir.

⁵²⁸ Gencevî, a.g.e., s. 131.

⁵²⁹ Gencevî, a.g.e., s. 132.

⁵³⁰ Gencevî, a.g.e., s. 133.

⁵³¹ Gencevî, a.g.e., s. 138.

⁵³² Gencevî, a.g.e., s. 139.

⁵³³ Gencevî, a.g.e., s. 138.

On üçüncü hikâye “Hacı ve Sûfî’nin Hikâyesi”dir. Hacca gidecek olan bir adam bir kese altınını dönünce almak üzere güvenilir olduğunu düşündüğü bir sûfiye teslim eder. Hacı’nın verdiği altınları zevk ve sefa içince harcayan sûfî üstüne bir de muhtaç duruma düşer. Yolculuktan dönen hacının emanetini geri istemesi üzerine de nedamet getirerek af diler. “Allah’ın verdiği altın Allah’a geri döndü”⁵³⁴ diye kendisini teselli eden hacı, din halis altındır onu şeytana verme geri alamazsın⁵³⁵ diye nasihatte bulunur.

On dördüncü makale “Gafleti Kınama Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölümde insana; “Öyle mest olmuş ne uyuyorsun? Gözünü açta acziyetini gör”⁵³⁶ diye seslenmekte ve alışverişte doğruluğu tavsiye etmektedir.

On dördüncü hikâye “Doğru sözlü Adam ile Zalim Padişahın Hikâyesi” dir. Zalim bir padişaha hafiyelerinden biri kendisi hakkında kötü sözler söyleyen bir ihtiyarı bildirir. Padişah adamı hemen huzuruna getirmelerini emreder. Abdestini alıp kefenini üzerine alan ihtiyar padişahın karşısına dikilip korkusuzca onun zalimliğinden bahseder ve “ben senin iyilik ve kötülüklerini gösteren bir ayna gibiyim, ayna eğer senin nakşını doğru gösteriyorsa aynayı değil kendini kır”⁵³⁷ der. İhtiyarın dürüstlüğünden etkilenen padişah zulümden vazgeçer. Nizâmî bu hikâyede doğru sözlü olmayı öğütleyip “Doğru söz senden zafer Allah’tan”⁵³⁸ diye hikâyeyi sonlandırır.

On beşinci makale “Kıskançların Kınanması Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu makalede ihtiyarların gençleri hakir görmesini kınar ve “Yaşlılıkta insaf azalır, ihtiyarlar gençleri küçük görür”⁵³⁹ der.

On beşinci hikâye “Genç Şehzade ile Yaşlı Düşmanlarının Hikâyesi”dir. Bu, halkın kendisini çok sevdiği ve tahta oturmasını istediği, devlet içindeki yaşlılarında kendisine haset ettiği bir şehzadenin hikâyesidir. Şehzade bir gece rüyasında bir pir

⁵³⁴ Gencevî, **a.g.e.**, s. 141.

⁵³⁵ Gencevî, **a.g.e.**, s. 142.

⁵³⁶ Gencevî, **a.g.e.**, s. 143.

⁵³⁷ Gencevî, **a.g.e.**, s. 147.

⁵³⁸ Gencevî, **a.y.**

⁵³⁹ Gencevî, **a.g.e.**, s. 149.

görür ve pir ona mülkün kendisinde karar kılması için eskimiş olan dalları kırmasını söyler.⁵⁴⁰ Şehzade uykusundan uyanır ve o birkaç yaşlı muhalifi ortadan kaldırır.

On altıncı makale “Çabuk İlerleme Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölümde makam ve mal sahibi olmak hakkında bir takım öğütlerde bulunmaktadır. Makam ve mülk sevdasının boş olduğunu söylemekte ve “cümle âlemi elde etsen yine de geri bırakacaksın! Öyle ise talep etmek neden?”⁵⁴¹ diye sormaktadır.

On altıncı hikâye “Yaralı Çocuğun Hikâyesi”dir. Küçük bir çocuk akranları ile oyun oynarken düşer ve yaralanır. Aralarında çocuğun en iyi dostu olan, diğerlerine bu olay ortaya çıkarsa mahcup oluruz diyerek yaralı olan arkadaşlarını bir kuyuya atmayı teklif eder. Aralarından yaralı çocuk ile düşman olan bir diğeri ise bu işi saklamanın doğru olmayacağını, eğer böyle yaparlarsa bu töhmetin kendi üzerine kalacağını söyler ve koşup babasına haber verir. Nizâmî bu hikâye ile eylemlerin akıbetlerinin düşünülerek yapılması gerektiği öğütünde bulunur.

On yedinci makale “Kulluk ve Halvet Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölümde az yemek ve az uyumakla ilgili öğütlerde bulunmakta ve “eğer menzile ulaşmak istiyorsan İsa gibi bineksiz ve yüksüz yola çık”⁵⁴² demektedir. Ayrıca çok ağlamanın zararlı olduğunu ve çok gülmenin de beğenilen bir hareket olmadığını⁵⁴³ söylemektedir.

On yedinci hikâye “Şeyh ile Müridin Hikâyesi”dir. Şeyh yanında birçok müridi ile bir yolculuğa çıkar. Yolculuk esnasında müritlerin bir hariç hepsi şeyhi terk eder. Şeyh o müride herkes gitti sen neden burada kaldın diye sorunca müridi “ben bir rüzgârla gelmedim ki bir rüzgârla da uçup gideyim”⁵⁴⁴. “Emanete hıyanet etmek zamanenin işidir. Yük çekmek ise sabırlı kişilerin işidir”⁵⁴⁵ diye cevap verir.

⁵⁴⁰ Gencevî, **a.g.e.**, s. 151.

⁵⁴¹ Gencevî, **a.g.e.**, s. 155.

⁵⁴² Gencevî, **a.g.e.**, s. 157.

⁵⁴³ Gencevî, **a.y.**

⁵⁴⁴ Gencevî, **a.g.e.**, s. 160.

⁵⁴⁵ Gencevî, **a.g.e.**, s. 161.

On sekizinci makale “İkiyüzlüleri Kınama Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölümde ikiyüzlü dostlardan uzak durmayı öğütler ve “dostunun içindeki cevheri tanımadan kendi içindeki cevheri etrafa saçma”⁵⁴⁶ diye nasihatte bulunur.

On sekizinci hikâye “Cemşit ile Hasekisinin Hikâyesi”dir. Cemşit ’in önemli sırlarını paylaştığı hasekisi onları ağzından kaçırmamak için bir başkasıyla konuşmaya hatta gülmeye bile çekinir hale gelmiştir. Bir zaman gelir bu durumun ağırlığına dayanamayıp sararıp solmaya ve şahtan uzaklaşma yolları aramaya başlar. Onun solgunluğu yaşlı bir kadının dikkatini çeker ve sebebini sorar. Durumu anlayınca genci bir tek kendi kendini dost bil ve canından olmak istemiyorsan bu sırları hiç kimseye açma diye tembihler.

On dokuzuncu makale “Ahireti Karşılama Hakkında” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölümde bu dünyanın geçiciliğinden dem vurup, “eğer bu dünyadan göçmek hüner olmasaydı gece ve gündüzün çarkı döner miydi?”⁵⁴⁷ demektedir. Bu dünyada yapılanların ahirete azık olacağını ve orada önemli olanın suret değil siret olduğunu kendinle birlikte ne götürürsen adının o olacağını⁵⁴⁸ söyler.

On dokuzuncu hikâye “Hârûn Reşid ve Berberin Hikâyesi”dir. Halife Hârûn Reşid’in başını tıraş etmekte olan berber ansızın halifeden damadı olma talebinde bulunur. Bu durum birkaç kez daha tekrar edince halife vezirine danışır. Veziri berberin ayağının altında bir hazine bulunduğu için bu kadar cüretkâr olabileceğini söyleyip berberi bulunduğu yerden bir adım uzaklaştırarak denemesini öğütler. Berber halifenin buyruğuna uyarak bulunduğu yerden geri çekilince üzerinde o cüretten eser kalmaz. Ayağının altında bulunan hazine nedeniyle kendisini şah aynasında gördüğü anlaşılır.

Yirminci makale “Zamane Çocuklarının Edepsizliği” başlığını taşımaktadır. Nizâmî bu bölümde, şiirlerimi Nuh kavmi gibi inkâr ediyorlar⁵⁴⁹ dediği zümreye hitaben “kimsede hüneri görececek dürüst bir göz yok, kusur aramaktan başka bir şey

⁵⁴⁶ Gencevî, a.g.e., s. 163.

⁵⁴⁷ Gencevî, a.g.e., s. 169.

⁵⁴⁸ Gencevî, a.g.e., s. 170.

⁵⁴⁹ Gencevî, a.g.e., s. 176.

bilmezler”⁵⁵⁰ “onlar keremi bir avuç ziyan, vefayı da kulluk sayarlar”⁵⁵¹ diye eleştirmektedir.

Yirminci hikâye “ Bülbul ve Doğanın Hikâyesi” dir. Bu hikâyede doğanın yanına giden bülbul onun yerinin saraylar olmasına rağmen neden hiç güzel bir söz söylemediğini sorar ve “ben bir göz açıp kapamada cebimden yüz cevher çıkarırım ama benim yuvam çalılıktır”⁵⁵² der. Doğan ise bülbüle kendisinin yüz iş yapıp birini bile söylemediğini onun ise bir iş yapıp bin söylediğini belirtip kendisinin suskunluğundan örnek almasını tavsiye eder.

Son olarak eserde” **Hâtîme-i kitab**” bölümü bulunmaktadır. Nizâmî bu bölümde eserini şaha ithaf ettiğini⁵⁵³ belirterek eğer içerisinde edepten ve fesahatten uzak bir şey bulursa onu bir tarafa bırakmasını⁵⁵⁴ söyler. Ömrü tamam olmadan önce kitabı bitirebildiği için şükreder ve bu kitabı süslemek için baştan aşağı cevher ile donattığını ve o cevherlerin sahibinin de şahın kendisi olduğunu⁵⁵⁵ belirterek sözlerine son verir.

3.2. MAHZENÜ’L ESRÂR’A YAZILMIŞ FARŞÇA NAZİRELER

1. Emîr Husrev-i Dihlevî (ö. 725/ 1325) **Matla‘u’l-Envâr** (مطلع الانوار). Bu eser Husrev-i Dihlevî’nin, Nizâmî’nin hamsesine nazire olarak yazdığı hamsesinin mesnevilerden biridir. 3310 beyitten müteşekkildir.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ Gencevî, a.y.

⁵⁵¹ Gencevî, a.g.e., s. 175.

⁵⁵² Gencevî, a.g.e., s. 177.

⁵⁵³ Gencevî, a.g.e., s. 178.

⁵⁵⁴ Gencevî, a.g.e., s. 179.

⁵⁵⁵ Gencevî, a.g.e., s. 180.

⁵⁵⁶ İsmâîl Hâkimî, “Mahzenü’l Esrâr’ı Nizâmî-yi Gencevî ve Nazîrehâyî ki be Taklîd ez an Surûdeend”, **Mecelle-i Daneşkede-i Edebiyat ve Ulûmî İnsânî-yi Daneşgâh-i Tehran**, No: 3-4, 1357, s. 121.

2. Hacû-yi Kirmânî (ö. 753/1352) **Ravzatü'l-Envâr** (روضۃ الانوار). Mahzenü'l Esrâr ile aynı vezinde yazılmış olan bu eser tasavvufî, dini ve ahlaki konuları içeren yirmi makaleden meydana gelmektedir.⁵⁵⁷
3. İmâd-i Fakih-i Kirmânî (ö. 773/1371) **Mü'nisü'l Ebrâr** (مونس الابرار). Hamse olarak kaleme alınan beş eserden biri olan bu eser Nizâmî'nin Mahzenü'l Esrâr'ı ile aynı vezinde yazılmış tasavvufî ve ahlaki bir mesnevîdir.⁵⁵⁸
4. Feyzî-i Hindî (ö. 1004/1595) **Merkez-i Edvâr** (مرکز ادوار). Bu eser Feyzî-i Dekânî olarak da bilinen Feyzî Hindî'nin tamamlayamadığı hamsesinin mesnevîlerinden biridir. Yaklaşık olarak 1400 beyitten müteşekkildir.⁵⁵⁹
5. Kâtibi-i Nişâbûrî (ö. 839/1435 [?]) **Gülşen-i Ebrâr** (گلشن ابرار). Mahzenü'l Esrâr'a nazire olarak yazılan bu eser onunla aynı vezinde yazılmış dini ve ahlaki öğütler içeren bir mesnevîdir.⁵⁶⁰
6. Molla Abdurrahman Câmî (ö. 898/ 1492) **Tuhfetü'l Ahrâr** (تحفة الاحرار). Bu eser Câmî'nin Heft Evreng olarak bilinen hamsesinin mesnevîlerinden biridir. Mahzen'ül Esrâr'a nazire olarak ve onunla aynı vezinde yazılmış ahlaki ve irfanî bir mesnevîdir.⁵⁶¹
7. Urfî-i Şîrâzî (ö. 999/1591) **Mecma'u'l-Ebkâr** (مجمع الابرار). Urfî-i Şîrâzî tarafından Mahzen'ül Esrâr'a nazire olarak yazılan bu eser tamamlanamamıştır. Yaklaşık 1400 beyitten müteşekkildir.⁵⁶²
8. Vahşî-i Bâfki (ö. 991/1583) **Huld-i Berîn** (خلد برین). 592 beyitten müteşekkil olan bu eser Mahzenü'l Esrâr'a nazire olarak yazılmış nasihatler içeren bir mesnevîdir.⁵⁶³

⁵⁵⁷ A. Naci Tokmak, "TDV İslam Ansiklopedisi", **Hâcû-yi Kirmânî**, C. 14, İstanbul, 1996, s. 521.

⁵⁵⁸ Tahsin Yazıcı, "TDV İslam Ansiklopedisi", **İmâd-i Fakih-i Kirmânî**, C. 22, İstanbul, 2000, s. 169.

⁵⁵⁹ Muhammed Şerîfî, **Ferheng-i Edebiyat-i Farsî**, C. 1, Tahran, intişarât-i Muin, 1387hş., s. 1106.

⁵⁶⁰ Aysun Çakmak, "Kâtibi'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mecmau'l- Bahreyn'i", Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1997, s. 15.

⁵⁶¹ Hâkimî, "Mahzenü'l Esrâr'ı Nizâmî-yi Gencevî ve Nazîrehâyî ki be Taklîd ez an Surûdeend", s. 122.

⁵⁶² Zebihullah Safâ, **Tarîh-i Edebiyat der İran**, C. 5/2, Tahran, İntişarat-ı Firdovsî, 1369 hş., s. 808.

⁵⁶³ Ebû'l Kâsım Râdfer, "Nazîre Perdâzân-i Hamse-i Nizâmî", **Keyhân-ı Ferhengî**, No: 87, 1371hş., s. 31.

9. Meliki-i Kûmî (ö. 1025/1616) **Menbeu'l Enhâr** (منبع الانهار). Nevresnâme (نورس نامه) olarak da anılan ve Mahzenü'l Esrâr'a nazire olarak yazılan bu eser 2000 beyitten müteşekkildir.⁵⁶⁴
10. Medîhî **Cennet-i Ahrâr** (جنت احرار). 16. Yüzyıl şairlerinden olan Medîhî'nin bu eseri Mahzenü'l Esrâr ile aynı vezinde yazılmıştır.⁵⁶⁵

3.3. MAHZENÜ'L ESRÂR'A YAZILMIŞ TÜRKÇE NAZİRELER

1. Haydar Tilbe **Mahzenü'l Esrâr** (مخزن الاسرار). XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen⁵⁶⁶ Haydar Tilbe Nizâmî'nin Mahzenü'l Esrâr'ı ile aynı isimdeki eserini ona nazire olarak kaleme almıştır. Haydar Tilbe bu eseriyle Mahzenü'l Esrâr'ı nazire ve tercüme yoluyla Türk edebiyatına aktaran ilk isim olmuştur.⁵⁶⁷
2. Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) **Hayretü'l Ebrâr** (حیرت الابرار). Mahzenü'l Esrâr ile aynı vezinde ve ona nazire olarak yazılmış olan eser 4 bin beyitten ve 20 makaleden müteşekkildir.⁵⁶⁸
3. Bursalı Rahmî (ö. 975/ 1567-68) **Gül-i Sad-Berg** (گل صدبرگ). Nizâmî'nin Mahzenü'l esrâr'ı ile aynı vezinde yazılan ve Sultan Selim'e ithaf olunan bu eser 1550 beyittir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, C. 5/2, s. 952.

⁵⁶⁵ Esra Çakar, "Medîhî ve Cennet-i Ahrâr Mesnevîsi", İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2012, s. 15.

⁵⁶⁶ Kemal Eraslan, "TDV İslam Ansiklopedisi", **Çağatay Edebiyatı**, İstanbul, 1993, s. 170.

⁵⁶⁷ Serdar Çakmak, "Mahzen'ül Esrâr'ın Uygur Harfli Ali Şah Bahşı Nüshası", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Atatürk Üniversitesi**, No: 66, 2019, s. 332.

⁵⁶⁸ Gülgün Erişen, "Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-Berg'i", Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 1990, s. 54.

⁵⁶⁹ Erişen, **a.g.e.**, s. 100.

4. Bursalı Cinânî (ö. 1004/1595) **Riyazü'l Cinan** (رياض الجنان). Yaklaşık 3000 beyit içermektedir ve Mahzenü'l Esrâr ile aynı vezinde yazılmış didaktik bir eserdir.⁵⁷⁰
5. Nev'izâde Atâî (ö. 1045/1635) **Nefhatü'l Ezhâr** (نفحة الازهار). Mahzenü'l Esrâr ile aynı vezinde kaleme alınmış olan bu eser 3200 beyittir. Dini ve ahlaki bir mesnevidir.
6. Taşlıcalı Yahya (ö. 990/1582) **Gülşen-i Envâr** (گلشن انوار). Mahzenü'l esrar ile aynı vezinde yazılan bu eser plan bakımından Nizâmî'nin eserinden farklılık göstermektedir.⁵⁷¹ Beyit sayısı konusunda muhtelif bilgiler mevcuttur. Gülgün Erişen Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-berg'i adlı çalışmasında eserin 2781 beyitten müteşekkil olduğunu söylerken⁵⁷², İsmail Ünver eserin çeşitli nüshalarına göre 2950- 3000 beyit arasında olduğunu söylemektedir.⁵⁷³
7. Âli Mustafa Efendi (ö. 1008/1600) **Tuhfetü'l Uşşâk** (تحفة العشاق) Gelibolulu Mustafa Âli olarak da tanınan şairin Mahzenü'l Esrâr'a nazire olarak farklı bir vezin ile yazdığı eseridir. Gülgün Erişen eserin 3012 beyitten müteşekkil olduğunu söylerken⁵⁷⁴, Ö. Faruk Akün eserin 3034 beyit olduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁵
8. Ahmed-i Rıdvan **Mahzenü'l Esrâr** (مخزن الاسرار). Nizâmî'nin eserinin serbest bir tercümesi şeklinde olan bu eser⁵⁷⁶ onunla aynı isimi taşımaktadır. 2023 beyitten müteşekkil olan eser Nizâmî'nin eseri ile aynı vezinde yazılmıştır.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ Hayrullah Acar, "Nizâmî-i Gencevî'nin Mahzenü'l Esrâr'ına Osmanlı Sahasında Yazılmış Türkçe Eserler", Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2002, s. 80.

⁵⁷¹ Erişen, "Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-Berg'i", s. 76.

⁵⁷² Erişen, **a.g.e.**, s. 77.

⁵⁷³ İsmail Ünver, "TDV İslam Ansiklopedisi", **Gülşen-i Envâr**, C. 14, istanbul, 1996, s. 252.

⁵⁷⁴ Erişen, "Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-Berg'i", s. 83.

⁵⁷⁵ Ömer Faruk Akün, "TDV İslam Ansiklopedisi", **Âli Mustafa Efendi**, C. 2, istanbul, 1989, s. 418.

⁵⁷⁶ İsmail Ünver, "TDV İslam Ansiklopedisi", **Ahmed Rıdvan**, C. 2, istanbul, 1989, s. 123.

⁵⁷⁷ Erişen, "Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-Berg'i", s. 57.

9. Âzerî İbrahim Çelebi (ö. 993/1585) **Nakş-ı Hayâl** (نقش خیال). Mahzenü'l Esâr'a nazire olarak yazılmıştır. Nizâmî'nin eseri ile aynı vezinde yazılan eser besmele bölümü hariç 3140 beyitten oluşmaktadır.⁵⁷⁸
10. İsmail Nâkam (d. 1255/1839 - ö. 1324/1906) **Genc-i Edeb** (گنج ادب) 19. Yüzyılda kaleme alınmış olan bu eser Mahzenü'l Esrâr'a yazılmış son nazirelerdendir. Nizâmî'nin eseri ile aynı vezinde yazılmıştır. 31 bölüm ve 4123 beyitten müteşekkildir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİZÂMÎ'NİN MAHZEN'ÜL ESRÂR'I İLE ŞEMSÎ-Yİ BAĞDÂDÎ'NİN MANZAR-İ EBRÂR ADLI ESERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Nizâmî'nin Mahzenü'l esrâr adlı eseri ile çalışmamızın konusunu teşkil eden Şemsî-yi Bağdâdî'nin Manzar-i ebrâr adlı eserinin arasında çeşitli yönlerden benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur. Bu benzerlikler ve farklılıkların bir kısmı biçimsel, bir kısmı ise içerikseldir. Aşağıda evvela iki eserin karşılaştırıldığı bir tablo sunulmuş daha sonra iki eser arasındaki benzerlik ve farklılıklar biçimsel ve içeriksel olarak ayrılıp maddeler halinde sıralandırılmıştır. Bölüm sonunda ise her iki eseri incelerken rastladığımız lafız ve mana açısından benzer olan beyitlere yer verilmiştir.

Mahzenü'l esrâr ile Manzar'ı ebrâr'ın karşılaştırılması:

⁵⁷⁸ Ahmet Mermer, “Âzerî İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl'i”, **Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, No: 7, 1993, s. 481.

Manzar’i ebrâr	Mahzenü’l esrâr
63 başlık	60 başlık
Giriş Bölümü	Giriş Bölümü
Besmele, Fatiha suresinin vasıfları, Tevhid, Münacat, Naat, Eserin Yazılış Sebebi, Padişaha övgü,	Tevhid, Münacat, Naat, Miraç, Padişahın Övgüsü, Yer Öpme Hitabı, Kitabın nazmı ve tertibi, Sözün Fazileti, Manzum Yazının Mensur Yazıya Üstünlüğü, Gecenin Tavsifi ve Gönlü Tanıma, Halvet ve Halvetin Semeresi
Makalelerden Önceki Giriş Bölümü 16 Başlık İçermektedir.	Makalelerden Önceki Giriş Bölümü 19 Başlık İçermektedir.
Der Hâtime-i Kitab Gûyed maznumesi ile tamamlanmaktadır.	Der Hâtime-i Kitab Gûyed maznumesi ile tamamlanmaktadır.

4.1. BİÇİMSEL BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

- Manzar-i ebrâr tıpkı Mahzenü’l esrâr gibi serî’ bahrinin müfte’ilün müfte’ilün fâ’ilün kalıbında yazılmıştır.
- Mahzenü’l esrâr 2400 beyitten, Manzar-i ebrâr ise 2257 beyitten müteşekkildir.
- Her iki mesnevide de tevhid, münacat ve naat bölümleri bulunmaktadır. Mahzenü’l esrâr’da 2 münacat, 5 naat, 1 miraciye; Manzar-i ebrâr’da ise 4 münacat, 5 naat (biri miraç hadisesi hakkında) bulunmaktadır.
- Her iki eserde de müellifler eserin ilk manzumesini başlıksız bırakmışlardır.
- Mahzenü’l esrâr 20 makale ve 20 hikâyeden oluşurken, Manzar-i ebrâr 20 makale ve 24 hikâyenin yanı sıra makale olarak adlandırılmamış 3

ayrı başlık içermektedir. Bu başlıklar sırasıyla, “Mürşit’e Hizmet ve Ondan Fayda Görme”, “Mürşit ile İkinci Sohbet ve Gönül Levhasına Vahdet Nakşını İşleme” ve “Değerli Pederimden Bir Hikâye” şeklindedir.

- Her iki eserde de hikâyeler makalelerin ardından konuyla ilişkili olarak gelmektedir. Mahzenü’l esrâr’da sıralama bir makale bir hikâye şeklinde ilerlerken, Manzar-i ebrâr’da 17. makaleyi teşkil eden “Belagatin Fazileti” adlı manzumeden sonra, “Hikâye” ve “Onun Aksine Bir Hikâye” başlığı altında üst üste iki hikâye yer almaktadır.
- Nizâmî’nin eserinde yer alan her hikâyenin, konunun ne hakkında olduğunu bildiren bir başlığı varken, Şemsî’nin eserindeki hikâyeler başlıklandırılmamıştır yalnızca “hikâye” adı ile eserde yer almaktadır.
- Hem Nizâmî hem Şemsî eserlerinde şiirlerinin çoğunun sonunda tecrit sanatını kullanmak suretiyle kendi isimlerini anmışlardır.

4.2. İÇERİKSEL BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

- Her iki mesnevi de besmele manzumesi ile başlar. Nizâmî bu bölümde Allah’ın rahmetinden ve her şeyin yaratıcısı olduğundan bahsederken, Şemsî-yi Bağdâdî besmeleyi ilk olarak kelimelere daha sonra ise tek tek harflere bölmek suretiyle vasıflandırmaktadır.
- İki eserin de 2. münacatında şairler benzer üsluplarla, Allah’ın sıfatlarını anlamakta akılların ve ona övgüde bulunmakta dillerinin yetersiz kaldığını vurgulamışlardır. Nizâmî bunu bir hadise işaret ederek⁵⁷⁹, Şemsî ise Arapça bir beyit ile yapmıştır.⁵⁸⁰ Bu beyitlere “Benzer Beyitler” başlığı altında yer verilmiştir.

⁵⁷⁹ Gencevî, **Mahzenü’l Esrâr**, s. 11.

⁵⁸⁰ Metin, be. 145.

- Her iki eserin miraciye bölümünde şairler astronomik unsurlardan ziyadesiyle faydalanmışlardır. Nizâmî'nin bu bölümdeki teşbihleri ve dili Şemsî'ye göre daha ağır olmakla birlikte ikisi de peygamberin bineği olan Burak hakkında “şimşek benzetmesi yapmış,⁵⁸¹ Şemsî Nizâmî'ye oranla Burak'tan daha uzun bahsetmiştir. Her iki şair de bu yolculuğun bir nefeste olup bittiğine vurgu yapmıştır.⁵⁸²
- Nizâmî'nin eserinde 4. naat konu itibariyle Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere üstünlüğüne vurgu yapmakta ve onu Süleyman, Davut, Nuh, Musa, İbrahim ve Âdem peygamberler ile karşılaştırmaktadır.⁵⁸³ Şemsî ise ilk naat da peygamberin diğer tüm varlıklara üstünlüğünü konu edinmiştir. Huriler ve perilerin onun azatlı köleleri olduğu, kapısının Cebrail'in iniş mevkii olduğu, meleklerin onun hizmetkârı olduğuna vurgu yapmakta, saçının bir telinin iki cihana bedel olduğunu söyleyerek “Levlak” hadisine işaret etmektedir.⁵⁸⁴
- Manzar-i ebrâr'da 3. Naat Hz. Muhammed'in mucizelerine ayrılmıştır. Şemsî bu bölümde peygamberin şakku'l kamer mucizesi; doğduğu gece kisra sarayının sütunlarının yıkılması ve hicret esnasında gizlendiği mağaranın girişine örümceğin ağ yapıp, güvercinin yumurta bırakması hadiselerini dile getirilmiştir.⁵⁸⁵ Mahzenü'l esrâr'da ise peygamberin mucizeleri ile ilgili bir bölüm bulunmamaktadır.
- Mahzenü'l esrâr'da bulunan “Bu Kitabın Mertebesi” adlı bölümde kitabın tertibi hakkında bilgi verilmektedir. Nizâmî bu bölümde kitabın Behram Şah'a atfedildiğine ve kendi şiirinin diğer tüm şairlerin şiirlerinden üstün olduğuna sıkça vurgu yapmaktadır.⁵⁸⁶ Manzar-i ebrâr'da ise bu bölüm “Âlemi Batında Nizâmî'ye bağlanma ve Manzar-i ebrâr'a Başlama İzni” başlığıyla yer almaktadır. Şemsî bu bölümde

⁵⁸¹ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 16; Metin, be. 247.

⁵⁸² Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 19; Metin, be. 292.

⁵⁸³ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 27-30.

⁵⁸⁴ Metin, be. 215-237.

⁵⁸⁵ Metin, be. 323-338.

⁵⁸⁶ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 35-38.

rüyasında başta Nîzamî olmak üzere Câmî ve Husrev-i Dihlevî gibi büyük şairlerin bulunduğu bir mecliste Nizâmî'den eserine başlamak için izin talep edişini anlatmaktadır.⁵⁸⁷

- Mahzenü'l esrâr'da bulunan halvet ve semereleri bölümü Manzar-i ebrâr'da bulunmamaktadır.
- Mahzenü'l esrâr'da “Yer Öpme Hitabı” padişaha yapılırken, Manzar-i ebrâr'da 5. naat “Peygamberin Eşiğini Öpme” şeklinde işlenmiştir.
- Her iki mesnevide de Padişaha Övgü bölümü bulunmaktadır. Eserinde kendi döneminin padişahı olan Fahreddin Behram Şah'a övgüde bulunan Nizâmî, onu daha çok cömertliği ve bilgisi ile methetmiş olup İshak, Davud ve Süleyman peygamberlere benzetmiş, Behram Gur ile kıyaslamıştır.⁵⁸⁸ Şemsî ise dönemin Osmanlı sultanı Kanûnî Sultan Süleyman'a “sena” adını verdiği üç başlık ayırarak onu padişahlara padişahlık öğreten komutanlar komutanı, İslam'ın hamisi, Osmanlı imparatorluğunun gururu, kereminden Allah'ın da kulların da razı olduğu fakir dostu bir sultan olarak niteleyip daha ziyade adaletinden bahsetmekte ve onu “asrın Süleyman'ı” diye isimlendirmektedir.⁵⁸⁹
- Mahzenü'l esrâr'da bulunan “Manzum Yazının Mensur Yazıya Üstünlüğü” bölümüne benzer olarak Manzar-i ebrâr'da “Belagatin Fazileti” adlı bir başlık bulunmaktadır. Bu bölümde, şairleri peygamberlerin gölgesi ve Allah katında peygamberlerden sonra gelen kişiler⁵⁹⁰ olarak tanımlayan Nizâmî'ye nispetle daha sade bir dil kullanan Şemsî, şiirin gayb ikliminden gelen bir hediye olduğunu; varlık deryasının cevheri olduğunu söyler ve şairin caize için hak etmeyen insanı methetmesinin yanlışlığını vurgular.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ Metin, be. 366-410.

⁵⁸⁸ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 31-32.

⁵⁸⁹ Metin, be. 412-515.

⁵⁹⁰ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 41.

⁵⁹¹ Metin, be. 1737-1773.

- İsa peygamberin hikâyesi her iki eserde yer alan hikâyelerdendir. Bu hikâye Mahzenü'l esrâr'da "Ahir zaman işaretleri" adlı makaleden sonra gelmektedir. Nizâmî, İsa peygamberin pazar yerindeki köpek iskeletinin dişlerini inciye benzettiği meşhur hikâyeyi aktarmak suretiyle başkalarının ayıplarını aşikâr etmeme öğüsünde bulunmaktadır.⁵⁹² Manzar-i ebrâr'da ise "Felsefe ehline reddiye" başlıklı 14. makaleden sonra gelen hikâye de zamanın bir bilgisi ile İsa peygamber arasındaki mektuplaşma hikâyesi aktarılmaktadır. Bu hikâyede ise İsa peygamberin mektupla kendisine tabi olması için davette bulunduğu bir bilge tarafından reddedilerek üzüntü duyması ve bunun üzerine ölüleri diriltme, hastalıkları iyi etme gibi mucizelere nail olmasından bahsedilmektedir.⁵⁹³
- Yine her iki eserde de bulunan hikâyelerden olan Hârûn Reşid'in hikâyesi Mahzenü'l esrâr'da "Ahir Zamanı Karşılama" adlı makaleden sonra gelmektedir. Nizâmî, ayağının bastığı yerde bulunan hazineden aldığı güç ile Harun Reşid'in damadı olma talebinde bulunan berberin hikâyesine yer vermektedir.⁵⁹⁴ Manzar-i ebrâr'da ise "Zekâtın Fazileti" adlı makaleden sonra gelen hikâyede Şemsî-yi Bağdâdî, tüm halkın zengin olduğu Hârûn Reşid devrinde zekât verecek kimseyi bulamayan bir zümrenin hikâyesine yer vermektedir.⁵⁹⁵ Nizâmî bu hikâyenin ilk beytine "Halifelik sırası Harun'a geldiğinde Abbasoğullarının bayrağı göklere yükselmişti"⁵⁹⁶ diye başlarken, Şemsî ise "Halifelik sırası Harun'a geldiğinde halk zenginliğin nimetlerinden faydalanır olmuştu"⁵⁹⁷ şeklinde başlamaktadır.
- Nûşirevan'ın hikâyesi hem Mahzenü'l esrâr, hem de Manzar-i ebrâr'da adaleti gözetmenin gerekliliği konusundaki makaleden sonra

⁵⁹² Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 126-127.

⁵⁹³ Metin be. 1505-1537.

⁵⁹⁴ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 171-173.

⁵⁹⁵ Metin, be. 772-802.

⁵⁹⁶ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 171.

⁵⁹⁷ Metin, be. 772.

gelmektedir. Mahzenü'l esrâr'da, Nûşirevan'ın veziri ile arasında geçen bir av hikâyesine yer verilmektedir. Bu hikâyede çizilen Nûşirevan karakteri önceleri halkına zulüm eden bir padişaktır. Bahsi geçen av esnasında kendi aralarında viran bir köy hakkında tartışan iki baykuşun konuşmalarının veziri tarafından kendisine aktarılması ile halkına yaptığı zulmün farkına varıp nedamet getiren ve sonra da onlara adalet ile hükmetmeye başlayan bir padişah portresi çizilir.⁵⁹⁸ Manzar-i ebrâr'da ise Hicaz'dan dönerken haramilerin saldırısına uğrayan ve adalet talep eden bir kafilenin hikâyesine yer verilmektedir. Bu hikâyede çizilen Nûşirevan karakteri Mahzenü'l esrâr'dakinin aksine hırsızlık mağduru olan kafilenin kaybı tazmin edilip, haramilerden intikam alınana dek tacı ve tahtı kendisine haram kılan adil bir padişaktır.⁵⁹⁹

- Nizâmî'nin eserindeki “Tebanın Hakkına Riayet Etme” başlığını taşıyan dördüncü makale ile Şemsî'nin eserindeki “Bozorgmîhr'in Padişaha Nasihati” adlı on dokuzuncu makale içerik açısından birbirine benzemektedir. Her iki şair bu makalelerinde padişahlara adaletli olmaları ve zulümden el çekmeleri konusunda yakın anlamlı beyitler ile nasihatte bulunmaktadır. Nizâmî “Zulmetmek, başkalarının kanını ve kendi yüz suyunu dökmek uğursuz bir iştir”⁶⁰⁰ derken, Şemsî “Zulüm dalı acı meyve verir, mazlumun gözyaşı kötü etki eder”⁶⁰¹ demektedir. Yine aynı şekilde Nizâmî kendi eserinde “Her kim bu dünyada bir gece bile adaletli davranırsa ahiret evini âbad etmiş olur”⁶⁰² derken Şemsî ise ona benzer şekilde “Eğer zulümden sakınmazsan dinde, dünyada elinden gider”⁶⁰³ demektedir.
- Mahzenü'l esrar mesnevisindeki “Yaşlı kadın ile Sultan Sancar'ın hikâyesi” ve Manzar-i ebrâr'daki yirminci hikâyeye bir üst maddede

⁵⁹⁸ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 80-83.

⁵⁹⁹ Metin, be. 911-949.

⁶⁰⁰ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 90.

⁶⁰¹ Metin, be. 1837.

⁶⁰² Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 90.

⁶⁰³ Metin, be. 1838.

sözünü ettiğimiz içerik olarak birbirine benzeyen makalelerden sonra gelmektedir ve bu hikâyeler de yine aynı şekilde birbirine benzemektedir. Nizâmî'nin hikâyesinde Sultan Sancar'ın karşısına dikilip adalet isteyen yaşlı kadın bir devlet görevlisi tarafından zulme uğramış ve dayak yemiştir.⁶⁰⁴ Manzar-i ebrâr'daki hikâyede ise yine bir asker tarafından dayak yiyen ve iki dişi kırılan bir adam zalim valinin karşısına dikilerek adalet talebinde bulunmaktadır.⁶⁰⁵ İki hikâye arasındaki fark ise Nizâmî'nin hikâyesindeki gadre uğramış yaşlı kadın sultana sitem ve nasihat etmekle yetinir ve hikâye bu şekilde sonlanırken, Şemsî'nin hikâyesinin sonunda kendisinden talep edilen adalete yanıt vermeyen zalim valinin sonu bedbahtlık olmuş ve başına bazı musibetler gelmiştir.

- Nizâmî eserinde intak sanatından faydalanmak suretiyle insan dışı varlıkları konuşturmuştur. 6. Makaleden sonra gelen hikâye “Köpek, Avcı ve Tilki'nin Hikâyesi”⁶⁰⁶, 20. Makaleden sonra gelen “Bülbül ve Doğan'ın hikâyesi”⁶⁰⁷ başlığını taşımaktadır ve Nizâmî bu bölümlerde adı geçen hayvanları intak sanatını kullanmak suretiyle konuşturmuştur. Ayrıca yine 11. Makalede ördek ile doğan'ı konuşturan⁶⁰⁸ Nizâmî, “Feridun'un Âhu ile Hikâyesi” başlığı altında ise cansız bir varlık olan oku kişileştirerek konuşturmuştur.⁶⁰⁹ Şemsî ise Manzar-i ebrâr' ında teşhis sanatını kullanmış olsa da intak sanatından faydalanmamıştır.
- Hem Manzar-i ebrâr' da hem Mahzenü'l esrar'da az yemek ile ilgili birçok tavsiyelerde bulunulmuş, çok yemenin ve çok uyumanın tasvip edilmeyen bir hareket olduğuna vurgu yapılmıştır. Nizâmî “Yiyecek için daha ne kadar örümcek ağındaki sinek gibi çırpınacaksın?”⁶¹⁰ “Eğer

⁶⁰⁴ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 91.

⁶⁰⁵ Metin, be. 1856-1890.

⁶⁰⁶ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 101.

⁶⁰⁷ Gencevî, **a.g.e.**, s. 177.

⁶⁰⁸ Gencevî, **a.g.e.**, s. 127.

⁶⁰⁹ Gencevî, **a.g.e.**, s. 109.

⁶¹⁰ Gencevî, **a.g.e.**, s. 107.

insan çok yemekle yaşasaydı çok yiyenler daha çok yaşarlardı”⁶¹¹ derken, Şemsî “Kendisini uyku ve yemek ile besleyen kişi yaşamın şerefinden habersizdir”⁶¹², “Yemen yalnızca ibadet etmene yarayacak kadar olmalı, onun haricindeki fazlalıktır”⁶¹³ demektedir. Yine aynı şekilde Nizâmî insanın değerinin az yemek ve az uyumakla olacağını söylerken⁶¹⁴, Şemsî az uyumak ve az yemenin tasavvuf makamları arasındaki yolculuğun gereklerinden olduğunu söylemektedir.⁶¹⁵

4.3. HER İKİ ESERDE YER ALAN BENZER BEYİTLER

1.

Şemsî

رأست برآرنده تدبیرها عذر پذیرنده تقصیرها⁶¹⁶

“Tedbirleri rast getiren, suçluların özrünü kabul edendir.”

Nizâmî

خام کن پخته تدبیرها عذر پذیرنده تقصیرها⁶¹⁷

“Tedbirlerin pişirdiğini hamlaştırır, suçluların özürlerini kabul eder.”

⁶¹¹ Gencevî, **a.g.e.**, s. 115.

⁶¹² Metin, be. 1414.

⁶¹³ Metin, be. 671.

⁶¹⁴ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 157.

⁶¹⁵ Metin, be. 1404.

⁶¹⁶ Metin, be. 88.

⁶¹⁷ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 3.

2.

Şemsî

از تو رسد بر همه بست و شکست هست کن و نیست کن هر چه هست^{۶۱۸}

“Herşeyi bozabilecek olan da düzelten de sensin, var olan herşeyi var eden de yok edende sensin.”

Nizâmî

اول و آخر بوجود و صفات هست کن و نیست کن کائنات^{۶۱۹}

“Varlığın ve hayatın evveli ve ahiri, kâinatı var eden ve yok eden”

3.

Şemsî

کیست بجز تو که ندا در دهد از «لِمَنِ الْمُلْكُ» صدا در دهد^{۶۲۰}

“Senden başka ‘mülkün sahibiyim’ diyecek olan kim var?”

Nizâmî

کیست درین دیر گه دیر پای کو لمن الملک زند جز خدای^{۶۲۱}

“Bu payidar âlemde Allah’tan başka mülk davası güden kim oluyor?”

⁶¹⁸ Metin, be. 131.

⁶¹⁹ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 3.

⁶²⁰ Metin, be. 108.

⁶²¹ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 3.

4.

Şemsî

سنبله آرت به کُمیتِ تو جو حلقه به گوشِ تو شود ماهِ نو^{۶۲۲}

“Başak yıldızı senin doru atına arpa getirir, hilal senin kulağı küpeli kölendir.”

Nizâmî

نافِ شب از مشک فروشانِ اوست ماهِ نو از حلقه به گوشانِ اوست^{۶۲۳}

“Gece yarısı, onun misk satıcılarındandır, hilal onun kulağı küpeli kölelerinden.”

5.

Şemsî

ای زده نقشِ همه از روی دست از تو پدید آمده هر چیز هست^{۶۲۴}

“Ey herkesin elindeki nakşı işleyen, var olan her şey senden meydana gelmiştir.”

Nizâmî

ای همه هستی ز تو پیدا شده خاکِ ضعیف از تو توانا شده^{۶۲۵}

“Ey tüm varlıkları meydana getiren, güçsüz Âdemoğluna kudret veren.”

⁶²² Metin, be. 422.

⁶²³ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 6.

⁶²⁴ Metin, be. 123.

⁶²⁵ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 7.

6.

Şemsî

هر چه نه فكر تو برو گو به باد هر چه نه ياد تو نياريم ياد^{۶۲۶}

“Seni düşünmeyen her ne varsa yok olsun, seni anmayanı hatırlamayız.”

Nizâmî

هر كه نه گويای تو خاموش به هر چه نه ياد تو فراموش به^{۶۲۷}

“Dili seni söylemeyene karşı susmak, seni hatırlamayanı unutmak daha iyidir.”

7.

Şemsî

چرخ بدانند مدار از كه يافت قطب بدانند قرار از كه يافت^{۶۲۸}

“Gökyüzü yörüngesini, kutup yerinde sabit durmayı kimden öğrendi bilirler”

Nizâmî

چرخ روش قطب ثبات از تو يافت باغ وجود آب حیات از تو يافت^{۶۲۹}

“Gökyüzü dönmeyi, kutup yerinde sabit durmayı senden öğrendi. Varlık bahçesi can suyunu senden aldı.”

⁶²⁶ Metin, be. 139.

⁶²⁷ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 8.

⁶²⁸ Metin, be. 62.

⁶²⁹ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 10.

8.

Şemsî

گر همه رانند به تو بگذریم ور تو برانی به که رو آوریم^{۶۳۰}

“Herkes kapısından kovsa sana geliriz, eğer sen kapından sürersen kime yüz çeviririz?”

Nizâmî

چاره ما ساز که بی داوریم گر تو برانی به که روی آوریم^{۶۳۱}

“Biz çaresizlere çare bul! Eğer sen de kapından sürersen kime yüz çeviririz?”

9.

Şemsî

عقل نداند چه ستاید ترا السنتنا قاصـرة هـائـنـا^{۶۳۲}

“Akıl seni nasıl öveceğini bilmez. Dillerimiz seni övmekte yetersiz.”

Nizâmî

در صفت گنگ فرو مانده‌ایم من عرف الله فرو خوانده‌ایم^{۶۳۳}

⁶³⁰ Metin, be. 163.

⁶³¹ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 11.

⁶³² Metin, be. 145.

⁶³³ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 11.

“Senin sıfatında dilsiz ve aciz kalmışız, ‘Allah’ı kim bilir’ sözünün hikmetini okuruz.”

10.

Şemsî

رفتہ ام از کار کہ سازد مرا گر ننوازی کہ نواز د مرا^{۶۳۴}

“Eğer ben harap olursam kim düzeltir beni? Eğer sen okşamazsan kim okşar beni?”

Nizâmî

جز در تو قبلہ نخواہیم ساخت گر ننوازی تو کہ خواہد نواخت^{۶۳۵}

“Senin kapından başka bir kibleye yönelmeyeceğiz. Sen de bizi okşamazsan kim bizi okşayacak?”

11.

Şemsî

بود بہ انوار شدہ مُقتبس رفتن و باز آمدنش یک نفس^{۶۳۶}

“Nurlarla kaplanmış gibi oldu, gidişi ve gelişi bir solukta oldu ve bitti.

⁶³⁴ Metin, be. 161.

⁶³⁵ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 11.

⁶³⁶ Metin, be. 292.

Nizâmî

زان سفرِ عشق نیاز آمده در نفسی رفته و باز آمده^{۶۳۷}

“O aşk yolculuğundan naz hâsıl oldu, bir soluk içinde oraya gitti ve döndü.”

12.

Şemsî

آنکه ظفر بر سرِ میدانِ اوست گوی فلک در خمِ چوگانِ اوست^{۶۳۸}

“Zaferin meydanında olduğu kişi odur, feleğin topu onun çevganının ucundadır.”

Nizâmî

خطِ فلک خطه میدانِ تست گوی زمین در خمِ چوگانِ تست^{۶۳۹}

“Feleğin çizgileri senin meydan yerindir. Yeryüzü yuvarlağı senin çevganının ucundadır.”

13.

Şemsî

بر کفت افتاده ز فیضِ «الت» جنسِ چنین را مده ارزان ز دست^{۶۴۰}

“Elest bezmi gününde avucuna koyuldu, böyle bir ürünü (şiiirini) ucuza verme.”

⁶³⁷ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 19.

⁶³⁸ Metin, be. 472.

⁶³⁹ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 29.

⁶⁴⁰ Metin, be. 1745.

Nizâmî

چون سخت شهد شد ارزان مکن شهد سخن را مگس افشان مکن^{۶۴۱}

“Sözün bal olunca ucuza satma. Söz balını sineklere saçma.”

14.

Şemsî

مدت دنیا که یکی ساعت است خلقت او خاصه پی طاعت است^{۶۴۲}

“Dünyanın süresi bir saat kadar kısadır ki onun yaratılış amacı da ibadet içindir.”

Nizâmî

حاصل دنیا چو یکی ساعتست طاعت کن کز همه به طاعتست^{۶۴۳}

“Dünya nimetlerinin süresi bir saat gibidir, İbadet et! İbadet her şeyden daha üstündür.”

15.

Şemsî

باز گشا با صوره و سامعه روی به حق کن ز طریق عمیق
باز مگیر این هنر از رابعه کم نتوان شد ز زنی در طریق^{۶۴۴}

^{۶۴۱} Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 43.

^{۶۴۲} Metin, be. 607.

^{۶۴۳} Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 83.

^{۶۴۴} Metin, be. 824-825.

“Gözünü ve kulağını iyi aç! Bu hüneri Rabiâ’dan alma!

Dikkatli bir şekilde Hakk’a yönel ve bu yolda bir kadından daha eksik olma.”

Nizâmî

گیسوی خود را بنگر تا چه کرد	رابعه با رابع آن هفت مرد
از هنر بیوه زنی شرم دار	ای هنر از مردی تو شرمسار
کم زن و کم زن که کم از یک زنی ^{۶۴۵}	چند کنی دعوی مرد افکنی

“Rabiâ Ashâb-ı kehf’in yoldaşı olan o köpek için gör bak saçları ile ne yaptı?

Ey yiğitliğinden hünerin utandığı kişi, bir kadının yaptığı işi gör de utan!

Daha ne kadar erkeklik davası güdeceksin? İddiayı bırak, sen bir kadından daha aşağısın.”

16.

Şemsî

منبتِ مردم مکش و کار کن ^{۶۴۶}	کار کن و جبه و دستار کن
--	-------------------------

“Çalış ve cübbe ve sarık giy! Başkalarının minnet etme çalış!”

Nizâmî

تا نشوی پیش کسان دستکش ^{۶۴۷}	به که به کاری بکنی دستخوش
---------------------------------------	---------------------------

^{۶۴۵} Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 89.

^{۶۴۶} Metin, be. 1673.

^{۶۴۷} Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 97.

“Kendini bir işe maruz bırak ki başkalarının önünde el açmayasın.”

17.

Şemsî

پیش مینداز درین دجله شست غیر نصیب تو نیاید به دست^{۶۴۸}

“Bu Dicle’ye ağ atma, nasibinden başkası eline geçmez.”

Nizâmî

گرچه در این راه بسی جهد کرد بیشتر از روزی خود کس نخورد^{۶۴۹}

“Bu yolda her ne kadar çabalasa da kimse rızkıdan fazlasını yiyemez.”

18.

Şemsî

سیر به جای گل رعنا مبوی چاشنی شهد ز حنظل مجوی^{۶۵۰}

“Gül-i ra’na yerine sarımsak koklama! Ebu cehil karpuzunda bal tadı arama!”

Nizâmî

دوستی از دشمن معنی مجوی آب حیات از دم افعی مجوی^{۶۵۱}

^{۶۴۸} Metin, be. 1278.

^{۶۴۹} Gencevî, *Mahzenü’l Esrâr*, s. 105.

^{۶۵۰} Metin, be. 1619.

^{۶۵۱} Gencevî, *Mahzenü’l Esrâr*, s. 155.

“Mana düşmanında dostluk, engerek kuyruğunda âb-ı hayat arama!”

19.

Şemsî

گفت و شنفت ار چه شد اندر نهفت در بشنید این و به دیوار گفت^{۶۵۲}

“Konuşma her ne kadar gizli olsa da kapı duyar ve duvara söyler.”

Nizâmî

لب مگشای ار چه درو نوشهاست کز پس دیوار بسی گوشهاست^{۶۵۳}

“İçinde bal bile olsa dudaklarını açma! Duvarın ardında birçok kulaklar vardır.”

20.

Şemsî

دورِ خلافت چو به هارون رسید بود خلافت ز غنا مستفید^{۶۵۴}

“Halifelik sırası Hârûn’a geldiğinde halk zenginliğin nimetlerinden faydalanır olmuştur.”

Nizâmî

ور خلافت چو به هارون رسید رایت عباس به گردون رسید^{۶۵۵}

⁶⁵² Metin, be. 1936.

⁶⁵³ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 167.

⁶⁵⁴ Metin, be. 772.

⁶⁵⁵ Gencevî, *Mahzenü'l Esrâr*, s. 171.

“Halifelik sırası Hârûn’a geldiğinde Abbasoğullarının bayrağı göklere erişmişti.”

21.

Şemsî

تا نرسد رخصتِ گفتنِ مگوی	دم ز ادب درکش و هر سو مپوی
چون ز تو پرسند لب از هم گشا ^{۶۵۶}	دار نهان رازِ سخن در حشا

“Edep ile nefes al ve her yana koşma, konuşma izni verilmedikçe konuşma.

Sözün sırrını içinde gizli tut, sana sorduklarında dudaklarını aç.”

Nizâmî

تا ننیوشند مگو گر دعاست ^{۶۵۷}	تا ندهندت مستان گر وفاست
--	--------------------------

“Vefa bile olsa verilmeden alma, dua bile olsa dinlenmeden söyleme.”

22.

Şemsî

کارِ تو از عدلِ تو گیرد نظام ^{۶۵۸}	عدل بکن عدل که یابی مقام
---	--------------------------

“Adil ol ki makam bulasın, işin adalet ile nizam bulur.”

Nizâmî

^{۶۵۶} Metin, be. 1349-1350.

^{۶۵۷} Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 43.

^{۶۵۸} Metin, be. 897.

کارِ تو از عدلِ تو گیرد قرار^{۶۵۹}

مملکت از عدل شود پایدار

“Memleket adalet ile payidar kalır, senin işin adaletinle sağlamlaşır.”

23.

Şemsî

مرتبهٔ مرد به مقدارِ مرد^{۶۶۰}

هست درین دایرهٔ لاجورد

“Bu dünyada kişinin mertebesi onun kudreti kadardır.”

Nizâmî

مرتبهٔ مرد به مقدارِ مرد^{۶۶۱}

هست درین دایرهٔ لاجورد

“Bu dünyada kişinin mertebesi onun kudreti kadardır.”

⁶⁵⁹ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 80.

⁶⁶⁰ Metin, be. 1695.

⁶⁶¹ Gencevî, **Mahzenü'l Esrâr**, s. 88.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MANZAR-İ EBRÂR – METİN

1 ^b	مطلع پر نور کلام قدیم دست به هر کار زد اتمام یافت دفتر او ابتر جاوید ماند سر زده زین اسم همه اسمها لفظ چهار است مرکب به هم عقل فرو مانده ز تحسین او ثالث «رحمن» و چهارم «رحیم» افسر سرآمده هر سوره را گنج معانی شده است آشکار زو بگشاد آمده قفل طلسم «مَزْعَةِ الْآخِرَةِ» ^{۶۶۲} را طرفه داس بر سر مُلک و مُلک افسر نهاد تازه نهال چمن رحمت است پاک کند گرد گناهت ز چهر بهر تو دندانۀ مفتاح غیب تا هدت گنج در اوقات پنج بر تو ز ربّ تو بشارت دهد هشت ریاض ارمش یک ورق بحر کرم را صدف گوهر است کشتی دریای نجات آمده انجم رخشنده و تابنده مهر وز نقطش دانه کشان خوشه چین زاد ره از ریزه گوی جزم کن راه سپاری و به منزل رسی	بسم الله الرحمن الرحيم هر که ازو گفت ازل کام یافت آنکه نخستش به زبان نگذرانند اعظم اسما شده در قسمها معنی بسیار به او گشته ضم «بسم» بود لفظ نخستین او ثانیش «الله» بود از قدیم الویسه افراخته معموره را نوزده حرف است کزو صد هزار «باش» که حرفیست نخستین ز بسم الفت «سینش» بود از بهر ناس خاتم «میمش» که مکرم فتاد هر «الفش» بس که سهی قامت است خم شده «لامش» که به دامن مهر صورت تشدید بلاشک و ریب «هاش» تو را می طلبد سوی گنج «ری» به رکوع تو اشارت دهد «حاش» که شد غنچه به او هم سبق «نون» که ز رحمن به نشیب اندر است «یا» به تو جویای حیات آمده در حرکت از حرکاتش سپهر وز سکناش شده ساکن زمین شمسی از این ره به خدا عزم کن باشد از این ره به در دل رسی	1 5 10 15 20
2 ^a			

⁶⁶² Bu beyitte Hz. Peygamberin «الدنيا مزرعة الآخرة» hadisine telmih bulunmaktadır.
Muhammed Es'ad Erbilî, **Kenzü'l İrfan**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2019, s. 153; İsmâil b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ ve ammeş-tehere mine'l ehâdis-i alâ el sineti'n-nâs**, C. 1, Beyrut, Darü'l kitabü'l-ilmiyye, s. 467.

سعی بکن در کنفِ همّتش	25
مرغِ سخن سنج بیانش شوی	
جهد بکن در چمنِ رحمتش	
فاخته فاتحه خوانش شوی	

در اوصاف حمیده فاتحه فایحه

مخزن اسرارِ خدا فاتحه است	
روشنی دیده مهر و مه است	
اسم ده آورده در این لایحه	
هست سیم نام مبارک «صلات»	30
خامسه «قرآن عظیم» آمدست	
هفتم او «وافی» و هشتم خطاب	
«کافی» او هست نهم قسم او	
بر همه عشر این عشره شامله	
هر دو حرم راست به او افتخار	35
آمده از مرحمت و یاری اش	
بر اثر رحمت این نور داج	
شکرشناسان کرم فکر او	
راه ز حمدش به سوی اسم ذات	
واهب این معجزه های متین	40
عالمیان را طلبد سوی دین	
صورت هر سطر به امر رحیم	
میمنتش رحمت راحم بود	
غیر ازو نیست به ما در طلب	
کرده خدا هم نفس و یار ما	45
هفت بود معجزه انورش	
هفت فلک دایر از این هفت شد	
آیت این هفت چو بنیاد شد	
دم به دم این هفت به آلاهی هفت	
قافله بر قافله گر همتش	50
یاور و یاری نکند دور را	
گنج روانبخش هدا فاتحه است	
سوره آغاز کلام الله است	
اولش «الحمد» و دوم «فاتحه»	
«مادر قرآن» شده چارم صفات	
سادسه «شافی» رحیم آمدست	2b
آمده اندر خبر «أم الكتاب»	
«سبع مثانی» ست ۶۶۳ دهم اسم او	
«تلك عشر زين عشره كامله» ۶۶۴	
هست نزولش به پیمبر دو بار	
روح قدس هم نفس قاری اش	
مردۀ صد سال برد احتیاج	
حمد سرایان نعم ذکر او	
راحم و رحمن و رحمیش صفات	
مالک ملک است و شه «یوم دین»	
«نعبد و ایاک و به نستعین»	
هست نمودار «پل مستقیم»	
شاهدش «انعمت علیهم» بود	
تا برهاند همه را از غضب	
تا به ضلالت نکشد کار ما	
زیر و زبر نقطه ز هفت اخترش	
هفت دری ظاهر ازین هفت شد	
کشور هفت از دمش آباد شد	3a
فیض رساننده به دریای هفت	
راحله بر راحله گر رحمتش	
راه بدین سوی دهد جور را	

«وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ» Hicr suresi 87. ayet⁶⁶³

Bakara sûresi 196. ayet: ⁶⁶⁴

«... تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

هفته نیاید ز پی هم به کار
از کرم و رحمت این خوش نوید
رو به زمین چون به نیاز آوری
بسمله را ساز کلید سخن
روی کن آنگاه به صنع خدا

55

بگسلد آیام مهار قطار
شمسی بیچاره مشو نا امید
دست تضرع به فراز آوری
خاتمه را سوره «الحمد» کن
چشم سوی عالم و آدم گشا

در آثار قدرت لم یزال و مشاهدۀ خاصان بارگاهِ جاه و جلال که دیدۀ جان را

مجلّا ساخته و از همه با او پرداخته

آنچه درین عالم و آن عالم است
لیک بدان شرط که بند افکنند
زینت افلاک تماشا کنند
یاد کن عهدِ نخستین شوند
دعوی توحید چو مردان زنند
چرخ بدانند مدار از که یافت
کیست درین گنبدِ پیروزه چهر
معرفتِ داورِ پاک آورند
رخت سوی صاحبِ جود افکنند
باز ببینند به خود کیستند
خلقتِ عالم به رضای که شد
کیست که از قدرتِ او بی درنگ
گاهِ سبک کوهِ گران از که شد
یخ فکنِ ارضِ شتا را که کرد
زین همه ابداع به مبدع رسند
صانعِ این خانه زریں رواق
صانعِ این کارگه اخضرِ رنگ رزی
پادشه ملکِ حدوث و قدم
داغِ نه فرقی غرور آوران
رشته کشِ سبحة افلاکیان
مرسله پیوندِ زمان و زمین

60

65

70

75

جمله طفیلِ پسرِ آدم است
چشم برین کاخِ بلند افکنند
دیدۀ تماشایی انشا کنند
از سر تحقیق خدا بین شوند
سازِ یکی بین و یکی دان زنند
قطب بدانند قرار از که یافت
صیقلی آینه ماه و مهر
رو به سوی معبدِ خاک آورند
راه به اقلیمِ وجود افکنند
آمده اینجا ز پی چیستند
فطرتِ آدم ز برای که شد
آتشِ سوزان به در آید ز سنگ
بادِ وزان آبِ روان از که شد
پنبه زنِ برفِ هوا را که کرد
از اثرِ صنع به صانع رسند
بی زن و فرزند و نفاق و وفاق
رنگ رزی گلشن نیلوفری رنگ رزی^{۶۶۵}
خسرو بی خیل و سپاه و حشم
تباب ده پنجه زور آوران
آب ده مزرعه خاکیمان
سلسله جنبانِ شهر و سنین

3^b

⁶⁶⁵ Bu beyit haşiyede yer almaktadır.

گاه نماید به نمونِ عجب
گاه ستاند ز شب و روز را
گه به فلک در رسدش غلغله
گه به یکی زور نمایی^{۶۶۶} دهد
گاه برون آورد از لخشه‌ای
در تُّثُقِ غیب ازین بیشتر
خواست شود سر خَفِیش جلی
عکس نمای همه ذرات شد
مکرم‌ت آموز کرم پیشگان
راهبرِ خلق ز خوف و خطر
راست برآرندهٔ تدبیرها
بدرقهٔ مقصدِ آوارگان
برگ و نوا بخش نثار آوران
گنج نمای بشر از گنج‌ها
شمسی اگر بندهٔ این درگهی
نیست درین خانقه پر صدا

80

85

90

کوتاهی روز و درازی شب
بخشد و آموزدش اندوز را
گه به زمین او فکند زلزله
دعوی آلاي خدایی دهد
مغز سرش را به یکی پشه‌ای^{۶۶۷}
گنج عیان بود نهان از نظر
گشت در آینه خود منجلی
چهره گشای همه مرآت شد
کار نمای هنر اندیشگان
تیره شبان در سفر بحر و بر
عذر پذیرنده تقصیرها
چاره گر محنت بیچارگان
تازه کن خلوت بار آوران
بند گشای گره غنچه‌ها
در ره او زنده دل آگهی
ذکر تو جز نام خدا با خدا

4a

مناجات اوّل که موجودات از پرتو جود اوست

و مخلوقات از اثر جود او مخلوق و مرزوق از اوست

ای ز تو موجود وجود همه
پیش بقایت دگران هیچ نیست
نیست درین دامگه گیر و بست
پروزی از آب دُرِ پاک را
زنده به جان سازی و بی جان کنی
عکس نمایی تو همه کاینات
فکرِ ضعیفان تو کنی دم به دم
آدم اگر مور اگر وحش و طیر
هر یکی از خوبی احسان تو
دم به دم از آب به لطف خوشی

95

100

در کفِ تو بود و نبود همه
اصل تویی جمله جهان هیچ نیست
جز تو کسی صانع بالا و پست
قدر فزایی قدرِ خاک را
هر چه رضای تو بود آن کنی
راتبه خوارِ تو همه ذو حیات
قوتِ جنینان تو دهی در شکم
در طلبِ قوت درین کهنه دیر
روزیِ خود می برد از خوانِ تو
نقش هیولایی انسان کشی

4^b

⁶⁶⁶ Nüshada - نمای

⁶⁶⁷ Bu beyitte Nemrut'un sivrisineğin elinden gerçekleşen ölümüne telmih bulunmaktadır.

105	بو العجب این کز قلم قدرتت مختلف آید به وجود از عدم آن یکی از دبدبـــه داوری وین دگر از فاقه ز بس گشته خست کیست بجز تو که ندا در دهد ناموران نامزد از جاه تو غرقه که بر یاد تو اش هست قوت هر که به کوی تو نهد سر به خشت وان که کند در ره مهتر درنگ خضم تو سازی به عصای ذلیل ذات تو از جنس صغیر و کبیر حال همه خلق عیان بر درت پیش تو پوشیده و پیدا یکیست فعل نبینی ^{۶۷۳} و بری پی به علم جز تو خواندیم ز یک جدولی غیر تو را نیست ز هر ظاهری در دوجهان اول و آخر تویی شمسی بیدل که بود رو به تو دلشده تست و ز تست این گشاد	
110		
115		
120		
5 ^a	طُرفه تر این کز اثر خلقتت هیچ دو صورت نبود همچو هم سوده به خورشید سر سروری قرص جوین هم نتواند شکست از «لَمَنِ الْمُلْكُ» ^{۶۶۸} صدا در دهد پادشهان بنده درگاه تو زنده برونش کشی از بطن حوت ^{۶۶۹} آتش سوزان شودش چون بهشت ^{۶۷۰} ناقه برون آورد از صلب سنگ ^{۶۷۱} خیل عدو غرقه دریای نیل ^{۶۷۲} هست مُبراً ز شبیه و نظیر چهر و خفا هر دو مساوی برت تخت ثری فوق ثریا یکیست جرم بینی ^{۶۷۴} و بیوشی به حلم کاول او را نبود اولی کاخیر او را نرسد آخری در همه جا حاضر و ناظر تویی روی نهادست ز هر سو به تو مقصده اُنت و منک الوداد	

مناجات دوم متضمن مصنوعات اثر صنع قلم اوست و با همه کس

در همه جا رو به رو و ذرات کاینات تسبیح و تهلیل اوست

125	ای زده نقش همه از روی دست ره ز سکون داده به تحریک ما از تو عیان در همه اشیا ^{۶۷۵} اثر با همه همراه و موید تویی	از تو پدید آمده هر چیز هست کهنه و نو ساز بد و نیک ما سر تو پیدا تو نهان از نظر بر همه نزدیکتر از خود تویی
-----	--	--

⁶⁶⁸ «يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ» : Ayet: 16. Mü'min sûresi

⁶⁶⁹ Bu beyitte Yunus peygamberin balığın karnından kurtuluşuna telmihi bulunmaktadır.

⁶⁷⁰ Bu beyitte İbrahim peygamberin ateşe atılması kıssasına telmihi bulunmaktadır.

⁶⁷¹ Bu beyitte Sâlih peygamberin kayadan dışı bir deve çıkarması mucizesine telmihi bulunmaktadır.

⁶⁷² Bu beyitte Mûsa peygamberin denizi ortadan ikiye ayırma mucizesine telmihi bulunmaktadır.

⁶⁷³ Nûshada - نه بینى

⁶⁷⁴ Nûshada - به بینى

⁶⁷⁵ Nûshada - اشیا

	دعوتیان را به اجابت قریب جز تو نیاید به درون از دری 5^b راست رهی سوی تو هر چیز را کارگرانند قضا و قدر هست کن و نیست کن هر چه هست ارض و سما حجت و برهان تو بحر محیطی و نداری کنار بهر ثنای تو زبان آوریست ریگ بیابان به تو تسبیح گوی هر چه درو نشو و نمایی بود شکر تو گوید به زبان دگر شرح یکی را ز هزاران هزار هر چه نه یاد تو نیاریم یاد کوشش ما را نبود فایده وای به ما وای بر احوال ما در سر و کارت به کسی دخل نیست ما همه هیچیم تویی هر چه هست ره نه به انجام و نه آغاز تو 6^a السُّنَّتَانَا ۶۷۶ قَاصِرَةٌ هَاهُنَا هر چه سُراییم از آن بر سری درک صفات نکند فهم ما وصف تو آن است که خود سفته‌ای شمسی افتاده بی صبر و دل ورد زبان ذکر تو سازد همین	خلوتیان را به تضرع مجیب نیست ز سودای تو خالی سری از تو مدد باد سحر خیز را 130 بر در فرمان تو ای دادگر از تو رسد بر همه بست و شکست جمله ذرات گواهان تو نور بسطی و جهانست مدار هر گیاهی را به ثنایت سریست 135 خار مغیلان رخت سرو جوی هر که به او منزل و جایی بود حمد تو گوید به بیان دگر لیک نیارند به وقت شمار هر چه نه فکر تو برو گو به باد 140 گر کشش تو ندهد مایده گر نکنی رحم تو بر حال ما فهم خرد راست درین باب ایست خاک ضعیفیم چه آید ز دست دم نتوانیم زد از راز تو 145 عقل نداند چه ستاید ترا هر چه بگوییم از آن برتری راه به گنهدت نبرد وهم ما مدح تو آن است که خود گفته‌ای به که درین ورطه پر آب و گل 150 مونس جان فکر تو سازد همین
--	---	---

مناجات سیّم متضمن عجز و انکسار و التجا به درگاه بی نیاز بردن

و درخواست خلاص معاصی کردن

در ره خویشم دل آگاه ده راه نمون شو که غرایب ره است غول بیابان ندهد بازیم	بار خدایا به خودم راه ده تیره شب و بر سر راهم چه است بدرقه شو تا به سلامت زیم
---	--

السُّنَّتَانَا - Nūshada 676

155 چند در آتش شوم از قهرِ نفس
صبر بده بر جگرِ دردناک
روح، غدا از دلِ پر خون کشد
ساز ز لطف و نعمِ خود غنی
صبر به هیچی کند این بی ثبات
زنده به خود کن دل و جانِ مرا
160 یاور و یاری همه در دستِ تُست
رفته‌ام از کار که سازد مرا
آنکه نخوانی تو نخواند کسش
گر همه رانند به تو بگذریم
آنکه تو برداریش از خاکِ راه
165 وانکه کنی پست چو خاکِ درش
پادشها جان و جهان پرورا
بنده این بارگه عالیم
حالتم از جرم تباه آمدست
معصیت آراسسته پیرایه‌ام
170 فکرِ صوابی نشد از من پدید
عمر به غفلت گذرانیده‌ام
آمده از غایتِ پا کوتهی
جنس ندارم که نمودی کنم
داد دهی نی که به یادم رسد
175 ای همه دم هم‌نفس و یارِ من
شمسی بیچاره بی گفت و گوی^{۶۷۷}
کی شود ای صاحبِ جود و نعم
بر خطِ عصیان کشی از خامه‌اش

زار و زبونی کشم از بهرِ نفس
کآبِ رخ خویش نریزم به خاک
دیو درون رخت به بیرون کشد
تا نکشم خستِ نفسِ دنی
سنگِ خورد به که به منت نبات
از همه برتاب عنانِ مرا
6^b عزّت و خواری همه در دستِ تُست
گر ننوازی که نوازد مرا
وانکه نرانی تو نراند کسش
ور تو برانی به که رو آوریم
از سرِ خورشید ربایید کلاه
هر که رسد پای نهد بر سرش
بنده نوازا صمدا داورا
نامه سیاه است ز بد حالیم
سنگِ رهم کوه گناه آمدست
عاجزِ این نفسِ فرومایه‌ام
موی سیه گشت به عصیان سفید
توسنِ طاعت ندوانیده‌ام
بر سرِ بازار به دستِ تهی
نقدِ بضاعت نه که سودی کنم
جز تو ندارم که به دادم رسد
مونسِ غم‌های شبِ تارِ من
غرقِ گنه کرده به سوی تو روی
7^a قطره [ای]^{۶۷۸} از بحرِ سخای تو کم
پاک بشویی ز گنه نامه‌اش

⁶⁷⁷ Haşiyede - «شمسی بی‌دل که شکستش سبوی»

⁶⁷⁸ Nüshada - قطره

مناجاتِ چهارم متضمن امداد زبان آوری و سخن گستری از خالقِ جان آفرین کردن
و رتبهٔ سخن به پایهٔ اعلی رساندن

ای ز سخن نقدِ هنر آفرین	180
داده به ما از کرم بی قیاس	
داده‌ای ارشاد سخن گفتنش	
باز نموده ره افسانه را	
آمده با چشم و دل موهبت	
ساخته‌ای از گهرِ خالصش	185
نقدِ عیارِ گهرش مُنجلِی	
سرخ و سفیدی که رسد در میان	
گرچه ازین پیش سخن پروران	
راه سوی گنج نهان برده‌اند	
میوهٔ این باغ فرا چیده‌اند	190
رفته گل و لالهٔ این بوستان	
مست برفتند ز دیرِ خراب	
آن یکی از خطّه شیراز پاک	
آن دگر از گنجّه زده زینه‌ای	
وان دگر از هند شده افسری	195
وین دگر از جام شده جرعه‌کش	
من که به بغداد درم بی خوشی	
قمریم افتاده جدا از حضور	
بسته زبان از ستمِ خار و خس	
کارِ دلم گرچه پس افتاده است	200
آه چه بیهوده خیالست این	
قطره کجا دعویی قُلزم کجا	
با همه پستی و حقیری چو خاک	
در صدفِ سینه گهر آفرین	
طبعِ سخن سنج قوافی شناس	
در شبِ تاریک گهر سُفتنش	
شیوهٔ در سُفتنِ شاهانه را	
جوهری چار سوی معرفت	
صیرفی سیم و زرِ خالصش	
سنگ و ترازوش نه پیدا ولی	
فرق بد از نیک کند در زمان	
نکته سـرایانِ زبان آوران	
گوی فصاحت ز میان برده‌اند	
برده درو هر چه نکو دیده‌اند	
مانده به جا خار و خس از دوستان	
جام و سبو ماند تهی از شراب	
کرده گلستان همه اقلیم خاک ^{۶۷۹}	7b
پنجه فروبرده به گنجینه‌ای ^{۶۸۰}	
خسرو اقلیمِ سخن پروری ^{۶۸۱}	
داده به مستانِ سخن صیتِ خوش ^{۶۸۲}	
زار و نزارم ز ریاضت کشی	
بلبلی از برگ و نوا گشته دور	
طوطی شکر شکنم در قفس	
پیرو ایشان ^{۶۸۳} هوس افتاده است	
وه چه بلا فکرِ محالست این	
ذره کجا چرخِ چهارم کجا	
از کرم و لطفِ خود ای حی پاک	

⁶⁷⁹ Sa'dî-i Şirâzî'ye işaret edilmektedir.

⁶⁸⁰ Nizâmî-yi Gencevî'ye işaret edilmektedir.

⁶⁸¹ Husrev-i Dihlevî'ye işaret edilmektedir.

⁶⁸² Abdurrahmân-ı Câmî'ye işaret edilmektedir.

	رشته امیید ز هم نگسلم موی شکافی کنم از تیغ فکر نافه گشایی کنم از نوک کلک گوش جهان پر کنم از درّ نظم گوی برم از هنر اندیشگان کوس قبولم همه جا در زنند در طلب معرفت این چهار^{۶۸۴} در پی این چار تک و پو کنم پای نهم بر فلک چارمین بنده افتاده این درگه است پایه قدرش به بلندی رسد دست به دامان پیمبر زده	شوق به بیرون نرود از دلم گر گهر افشان شوی از میغ فکر گوهر منشور در آرم به سلک پرده بگیرم ز رخ صرّ نظم نام بر آرم چو نکو پیشگان سکه تحسین به زرم بر زنند طالب انوار شوم ذره وار قطره زنان روی به هر سو کنم بوکه شوم همچو مسیحا گزین شمسی بیدل که چو خاک ره است گر بنوازی به پسندی رسد خاص که بر نعت نبی سر زده	205 210
--	--	--	-----------------------

نعت اول در بیان تقدّم آن حضرت بر جمیع مخلوقات و موجودات به حسب وجود روحانی صلی الله علیه و آله و صحبه

	بدر دجا سیدنا المصطفای واسطه سلسله کائنات باعث معموره ارض و سما مطلع دیباچه دیوان صنع صدر نشین صف دیوان نشر هر دو جهان قیمت یک موی او سر نژده آدم خاکی ز گل سدره و طوبی ز قدش سایه جوی تشنه خاک قدمش سلسبیل حور و پری بنده آزاد او خاک درش مهبوط روح الامین خلعت «لولاک»^{۶۸۵} به قدرش درست	ماه شب چارده اصطفای اشرف اولاد بنین و بنات قبله دین شافع روز جزا سطر نخستین سخندان صنع شاهسوار سر میدان حشر فرق سران خاک سر کوی او نام وی از نور عیان در سجل باغ جنان را ز رخس رنگ و بوی طایر بام حرّمش جبرئیل جود و کرامت دهش و داد او گرد رهش زینت عرش برین مقصد ایجاد ز عهد نخست	215 220 225
--	--	--	----------------------------------

⁶⁸⁴ Sa'dî, Nizâmî, Husrev-i Dihlevî ve Câmi'ye işaret edilmektedir.

⁶⁸⁵ Bu ibare Hz. Muhammed'in: «لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَّا خَلَقْتُ الْاَفْلَاقَ» hadisinden tenvir edilmiştir. Aclûnî, Keşfü'l-hafâ ve ammeş-tehere mine'l ehâdis-i alâ el sineti'n-nâs, C. 1, s. 191.

کرده شب وصلِ کلیم^{۶۸۶} از سپاس
خیل رُسل را به شرف خاتم است
پیشرو قافلۀ انبیاء
رهبر دین چارده امر و نهی
بت شکن دیر کهان و مهان
مشک خُتن شیفته موی او
آمده از غایتِ مطلبِ و بیش
باد ز فراشی او تیز رخس
خیل ملک خادمِ میدانِ او
شمسی اگر طالبِ نور و بی
دم بزن از رفعتِ و هاج او

230

235

یک قبس از نور^{۶۸۷} رخس اقتباس
چارده اش عیسی بن مریم است
ظاهر اگر آمده اندر قفا
سر خدا صاحبِ تنزیل و حی
محو کن نقش ضلال از جهان
نکته گل از عرقِ روی او
سوره طه صفتِ خوبیش
آب ز سقایی او فیض بخش
هفت فلک غاشیه گردانِ او
ذره صفت بی طلبِ او نیی
از صفات پایۀ معراج او

نعت دوم در بیانِ ثبتِ معراج و پایۀ معلای او که سپهرِ خضرا از رفعتِ او یک پایه است و عرشِ علا از زینتِ رتبتش پیرایه

یک شبی آنکه چه مبارک شبی
بخت شده از پی آیینِ او
عالم از آن شانه معنبر شده
دهر صفا یافته چون شام بدر
بر فلک افراخته اعلامِ شام
خفته درو دیده پیر و جوان
سید کونین که شد یوم و لیل
شوقِ دلش آرزوی اصل کرد
از صفِ اعلای صفوفِ ملک
مرکبِ آراسته لطف و خوشی
برق جهی باد دوی ابر خیز
سدره نهالی ز سر دوش او
شکلِ مه نو ز سُم انگخته

240

245

250

مهرِ فروزان شده هر کوکی
شانه زن طُره مشکینِ او
شامۀ آفاق مُعطر شده
از شبِ قدر آمده افزون به قدر
تیغِ دم صبح نهان در نیام
یافته آرام زمین و زمان
طُره رخساره او را طفیل
جانِ عزیزش هوس وصل کرد
رو به زمین کرد ز اوچ فلک
آمد و آورد جُنُبِ کُشی
رعد صدا راه روی تند و تیز
رُسته دو غنچه ز بناگوش او
عقدِ ثریا ز دُم آویخته

9^a

⁶⁸⁶ Mûsa peygamberin lakabı.

⁶⁸⁷ Tâhâ sûresi 10. ayetin anlamına işaret:

«إِذْ رَأَى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَى النَّارِ هُدًى»

چشم نیفتاده کسی را بر آن
 کاه و جویی کس نهاده برش
 زین به وی از نور نهاده ملک
 از دُم آن توسنِ حورا سرشت
 255 نور عیان بود مشابه به خیل
 چون تک و دو کرده به آهنگها
 خلقتِ او گرچه بسی سال و روز
 کی شده از هر دو جهان انتخاب
 کرده خطابت به خطابِ کرام
 260 کای به همه تاج ز عهدِ نخست
 رخت به بیرون کش ازین خاکدان
 خیز و شه کشورِ اخلاص شو
 عرشِ برین بهر تو پیراسته است
 مه به جبین رفته منازل ز گرد
 265 خامه تراشیده عطارد ز نور
 زهره سرایان که به بزمِ فلک
 چشمه خورشید به هر سو روان
 خنجرِ بهرام نهان در غلاف
 گردِ رهی را که به گردون بری
 270 دورِ بعید است که رو بر حجاز
 تا نرسد بد به کس این طرفه شب
 بر سرِ آن است که بر آسمان
 قطبِ رسانیده به هم از ثبات
 بهرِ براقست فلکِ زرنشان
 275 تا تو به عیوقِ رسانی عروج
 خواجه چو از حاملِ وحی این شنود
 پای شرف کرد به زرین رکاب
 عزمِ فلک کرد از آن ره‌گذر
 از حرم اول به شکوه بلند
 280 کرد در آنجا چو نماز ابتدا

داغ شهبانش نرسیده بر آن
 توپره نیایخته کس بر سرش
 غاشیه‌اش اطلسِ چرخِ فلک
 تازه و تر سبزه باغِ بهشت
 تافته از خالِ جبینش سهیل
 9^b صُرُور ازو مانده به فرسنگها
 پای بر او کس نرسانده هنوز
 صاحبِ جود و کرم بی حساب
 داده پیامت به هزاران سلام
 این شبِ فرخ، شبِ معراجِ تُست
 بهره بر از زندگی جاودان
 محرمِ رازِ حرمِ خاص شو
 نه فلک از بهر تو آراسته است
 فرشِ رخت ساخته رخسارِ زرد
 تا ز ثنای تو نماید سطور
 می‌رسد آن سیدِ ملکِ ملک
 بوکه بُراقِ تو کند میلِ آن
 کین شبِ وصل است نه روزِ مصاف
 مشتریت هست به جان مشتری
 مانده به راهِ تو زحل چشم باز
 خاصیتِ رأسِ گرفته ذنب
 فرق به پای تو نهد فرقدان
 10^a بهرِ نثارِ تو نُقودِ نبات
 کاه کشی می کند از کهکشان
 گشته به صد شوقِ منورِ بروج
 شوقِ دگر بر سرِ شوقش فزود
 در تتیق از خلعتِ او آفتاب
 پیکِ رکابش ملکِ تیزپر
 راهِ سوی مسجدِ اقصی فکند⁶⁸⁸
 خیلِ رُسل کرد به او اقتدا

⁶⁸⁸ Isra suresi 1. Ayetin anlamına işaret:

«سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

پای شرف بر سر گردون نهاد کرد امامت به سـمـاواتیان ثابت و سیار بیاسود ازو عرشِ علا فرشِ ره مرکبش بر سر سدره علم افراز شد رفت به جایی که ملک بازماند پوست برانداخت همه مغز شد خازنِ گنجینه توحید شد دید و شنید از کرم ذونعم غرقه بحرِ کرم ذوالجلال کرد به سوی حرم کعبه روی رفتن و باز آمدنش یک نفس طی زمان کرد و زمین نیز هم داشت همین مرحمتِ کردگار گرم ازو بسـتـرِ راحت هنوز مستِ می دولت بیدار باش گرم سخن باش ز اعجاز او	روی از آنجا سوی بی‌چون ^{۶۸۹} نهاد صف زده بودند عباداتیان ملک و ملک دید رخِ سود ازو گشت از آثارِ شرف آن شبش رفت دگر پیش و سرافراز شد رخش به نزدیکی وحدت براند از همه شد با یکی و نغز شد عارفِ اسرار به تجدید شد آنچه ندید از کس و نشنید هم پای ز سر گشت در آن طرفه حال باز از آنجا به جـاـزِ نکوی بود به انوار شده مُقتبس حاصلِ معنی به یکی طرفه دم تأجری کرد و لیکن به بار آمد و شد باز مجالسِ فروز شمسی ازین باده قدح‌خوار باش شرحِ بیانی بکنن از راز او	285
10 ^b	290	295

نعت سیم در بعضی معجزات او که از حد و عد بیرون است و زبانی ناطقه زبون

و از بیان او عاجز و قاصر است و او چو شمس، ظاهر

لب به سلام تو گشوده غزال از کفِ خصم تو سخن کرده است ^{۶۹۰} باز و کبوتر به قضا آمده از پی سرو تو خرامان شده چترِ فرازنده تو آفتاب	ای شده صامت ز تو صاحبِ مقال با تو حصا صوت برآورده است پیش تو هرکس به رضا آمده نخل به تو تابع فرمان شده خیمه زنِ جاه و جلالت سحاب	300
--	--	-----

⁶⁸⁹ «بی‌چون» Allah'ın sıfatlarından biridir. Nüshada harflerin noktası eksik koyulmuştur.

⁶⁹⁰ Şemsî bu beyit ile Mevlâna'nın mesnevisinde de bahsettiği Ebû Cehil'in elindeki taş kırıklarının konuşmasına telmihte bulunmaktadır. Bir gün Ebû cehil peygamberi denemek için avucuna taş kırıkları gizleyerek ondan elinde ne olduğunu bilmesini istedi. "Madem peygambersin ve göklerin sırrından haberin var söyle bakalım elimdekiler nedir?" diye sordu. Hz. Muhammed "elindekilerin ne olduğunu ben mi söyleyeyim yoksa elindekiler mi sana benim hak peygamber olduğumu söyleyin" dedi. Ebû Cehil ikinci seçenekten yana olunca elindeki taşlar dile gelerek şehadet getirdiler. Bkz. Mevâlana Celâleddin Belhî u Rûmî, **Mesnevî-yi Ma'nevî**, haz. Muhammed Ramazânî, Tahrân, Çaphane-i Haver, 1319 hş., s. 44.

- 305 پشتِ فلکِ تکیه‌گه پشتِ تو
تا که به بیرونِ نروی از حصار
از پی این شوقِ دران آستان
قصرِ تو چون پایهٔ رفعت ببست
نوری و بی سایه بود نورِ پاک
بس عجب این کز شرفِ مقدمی
شخص تو نا خوانده و ننوشته حرف
دانشست افکنده به الزامِ در
وحی به لفظِ تو رسید از ودود
از سخت روی سخن‌ها نکوست
آبِ رخت کرده عیان کار را
پیشِ تو بنهاد ملک بر زمین
315 لقمهٔ بزغاله به تو در سخن
صاحبِ این مایده را راز پرس
بر سرِ مرده بفکن دلق را
ای من و صد همچو من نکته سنج
یاب‌دش ابوابِ تکلم فتوح
320 مدح و ثنای تو به کار آورد
کیست کز اعجازِ تو شمس‌ی بیان
وصفِ تو فرمود خدا در کلام
- 11^a شقِ قمر از معجزِ انگشتِ تو^{۶۹۱}
جانورت پرده کشِ بابِ غار^{۶۹۲}
بیضه نهاده دگری در زمان^{۶۹۳}
داده به مقصورهٔ کسری شکست^{۶۹۴}
سایه نیفتاد ز سروت به خاک
سایه تمنا کنِ تو عالمی
برده ز خوانندهٔ صد ساله صرف
هر گروهی را به بیانی دگر
آمده قرآن به زبانت فرود
هیچ نخواندی و صدت گفت و گوست
شسته کتب‌خانهٔ بسیار را
مایدهٔ نعمتِ خلدِ برین
کز منِ ناکام تناول مکن^{۶۹۵}
حالِ جگر گوشهٔ او باز پرس
معجزهٔ تازه نما خلق را
گر به صفاتِ تو برد سعی و رنج
عمرِ مَطوّل رسدش همچو نوح^{۶۹۶}
یک نتواند ز هزار آورد
آورد از شـوخی طبعِ روان
11^b مدحِ تو تنزیل بود و السلام

⁶⁹¹ Bu beyitte Hz. Peygamberin parmağıyla ayı ikiye bölme mucizesine telmiş bulunmaktadır.

⁶⁹² Bu beyitte Hz. Peygamber'in hicret esnasında gizlendiği Sevr dağındaki mağaranın girişine bir örümceğin ağ yapmasına telmiş bulunmaktadır.

⁶⁹³ Bu beyitte Hz. Peygamberin gizlendiği Sevr mağarasının girişine güvercinlerin yumurta bırakmasına telmiş bulunmaktadır.

⁶⁹⁴ Bu beyitte Hz. Peygamberin doğduğu gece Kisra sarayının sütunlarının yıkılmasına telmiş bulunmaktadır.

⁶⁹⁵ Bu beyitte Hayber savaşı esnasında Yahudilerden Zeyneb bint el-Hâris'in Peygambere zehirli keçi eti ikram etmesi ve keçinin peygambere zehirli olduğunu haber vermesi olayına telmiş bulunmaktadır. bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Vâkîdî, **Hz. Peygamberin Savaşları (Kitabu'l Meğâzî)**, C. 2, çev. Adnan Demircan, Musa Yılmaz, İstanbul, İlk harf Yayınevi, 2004, s. 334.

⁶⁹⁶ Bu beyitte Nuh peygamberin ömrünün uzun oluşuna telmiş bulunmaktadır.

نعتِ چهارم متضمن منازلِ شریفه که قدمِ مبارکِ او رسیده و تشریفِ مقدمِ او

بهرِ همه جا شرف یافته و سر به فلک کشیده

ای مـه تابنده اوجِ عرب یـثرب و بطحاء ارم آرا ز تو نیست همین از تو به یـثرب فروغ بحری و هر سوی ز تو گوهری رازِ عرب خوانده به خلقِ عجم گر عرب است ار عجم از این سرای تابِ رخِ کعبه اعظم ز تو قبله دینِ خاکِ درِ مرقدت نورِ مبین ^{۶۹۷} طلعتِ نیکوی تو ظلّ خدا قامتِ چالاکِ تو گردِ حریمِ تو فلک دایرست در ره مهرت که گیاهش مه است کاش شود هر سرِ مویم پری بال گشاید به هوایت دلم ریزه خورِ خوانِ نعیمت شوم بوکه چو شمسی ز تو کامم رسد	325
شاهِ حرم سیدِ عالی نسب مروه رسیده به صفاها ز تو تافته بر مشرق و مغرب فروغ درِ یتیمی و صدت مشتری صیدِ عجم کرده عرب نیز هم برده ره از سوی تو سوی خدای آبِ رخِ چشمه زمزم ز تو سنگِ سرِ کو حجرِ اسودت حبلِ متین حلقه گیسوی تو «عُروه و ثقی» ^{۶۹۸} خمِ فتراکِ تو وقت خوش آنکس که درو زایرست خاک بر آن سر که نه خاکِ ره است کز سرِ راهِ تو برآرم سری گلشنِ کویِ تو شود منزل طایرِ گلزارِ حریمت شوم نکعتِ وصلت به مشامم رسد	330
	335

12^a

« يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا » Nisa sûresi 174. ayet:

⁶⁹⁷ En sağlam kulp, tutamak anlamında Kur'an'ı tanımlayan bir tabir. Bakara suresi 256:

« لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ »

ve Lokman suresi 22. ayet:

« وَمَنْ يُسْلِمْ لِرَبِّهِ إِيَّاكَ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ »

نعتِ پنجم در التماسِ توفیقِ آستانِ بوسی ملکِ آشیانش پرداختن

و گردِ راهِ شوقش را توتیای دیده‌جان ساختن

- 340 یا نبی الله مددی از کرم
رخبتِ سلامت من زار و زبون
عزمِ طوافِ سرِ کویت کنم
از تو جدا مانده به حال بدم
رو به امیدی که مسم زَر شود
کرده سبک بار سفر اختیار
345 محمل تن بسته به صد شوق و ذوق
بر خورش و خواب نپرداخته
بانگِ جرس باید اگر در حایم
تشنه چو یابم دل بی تاب را
کرده به خود راه بعید اندکی
350 گشته پر از گردِ رهم روی زرد
گوشه چو گیرم ز پی قوس تو
رو به زمین مالَم و زاری کُنان
طالبِ وصلِ تو گه و بی گهم
مهرِ تو می ورزم و افتاده ام
355 حاجتی ام گردِ سرِ کوی تو
پیره غلامِ توام و عمرهاست
کز سرِ اخلاص نمایم وفای
گویم از آداب و فاعرفشان
چار مطهر که به تو یار شد
360 حضرتِ بوبکر نخستین شان
برده عُمَر در دوم ارشاد ازو
یافته عثمان ز سیّم فضل جای
هست چهارم علی نامدار
رحمتِ حق باد ز هر باب تو
365 در دل شمس که هزار آرزوست
از خبر بعد خطابش مکن
- تا کنم از دیده گریان قدم
آرم ازین ورطه ظلمت برون
روی ز هر سوی به سویت کنم
جذب کن از لطف به سوی خودم
دولتِ وصلِ تو میسر شود
آمده بر مرکبِ همت سوار
سوی تو رانم ز بیابانِ شوق
زادِ ره از خونِ جگر ساخته
نعره زنان دل فتد اندر پیّم
ز آبله پای خورم آب را
ساخته صد مرحله ره یکی
بر سرِ کوی تو نشینم چو گرد
حلقه زنم بر در فردوس تو
12^b گویمت ای پیش روانی و جان
تشنه سر چشمه این در گهم
دل به هوای تو ز کف داده ام
رو به امید آمده ام سوی تو
ور سرِ سودا زده ام این هواست
خدمتِ خدامِ تو آرم به جای
باقی اوقات کنم صرفشان
کشور دین قایم از این چار شد
حق شنو و حق رو حق بینشان
منبر و محراب شد آباد ازو
کاتبِ قرآن و امینِ خدای
حیدر صفدر شه دُلّ سوار
بر تو و بر آل و بر اصحابِ تو
در نظرش حسرت این خاکِ کوست
دور ازین خاک جنابش مکن

ملازمتِ استاد گرامی اعیٰی حضرت شیخ نظامی قدس الله سره در عالمِ باطن
و رخصتِ پیروی مخزنِ اسرار و شروع نمودن در منظر ابرار

- 370 یک شبی افروخته بودم چراغ
در هوسِ گفتنِ این گنجِ راز
در نظرم بود مهیا به هم
سوی ویم بود توجه ز غیر
در پی غواصی این دُر شدم
گرچه توانایی او فهم داشتم
گاه دلم ذره صفت می‌طپید
رهرو بی بدرقه باشد دلیل
375 کار به سامان نشود بی شفیق
کشمکشی داشتم از آن و این
بیخودی آمد سوی هوشیاریم
دیده چو در خواب شد از پیچ و تاب
شیخ نظامی و درو حاضران
380 آخرِ صحبت شده بود و همه
کم شده آوازِ دف و چنگ و نی
رو به سوی شیخ نظامی شدم
گفتمش ای پیر به انصاف و داد
هر که درین ره شده دنبال تو
385 فایده دیده ز تو هر خرده‌بین
نزد تو گل‌های چمن چون خسند
پرتوِ نظم تو چو پرتو کند
کیست که جامی ندود گرد تو
نقد تویی داد و ستاد از تو شد
390 کان سخای همه جویای تو
هر که ازین باده خروشیده است
از غم این من دگر افتاده‌ام
از کرم‌ست دور نباشد اگر
آتش دل شعله برافروخته است
- 13^a بوی خوشم کرده معطر دماغ
مانده دو چشم به ره فیض باز
عرصه قرطاس و کمیّت قلم
پای درین روضه نهادم سیر
غرقه دریای تفکر شدم
عقل ز خوف و خطرش وهم داشت
گاه چو خورشید به سر می‌دوید
مرد به جای نرسد بی دلیل
قطع بیابان نتوان بی رفیق
پاس دو بگذشت ز شب این چنین
زد شبِ خون راه به بیداریم
مجلس آراسته دیدم به خواب
خسرو و جامی و دگر شاعران
دوخته بودند لب از زمزمه
گشته تهی جام و سبوها ز می
بهر نظامی به نظامی شدم
طایفه را شیخ و مرا اوستاد
13^b کرده عروجی به پر و بال تو
خرمنی و پیرویان خوشه‌چین
جای تو پیش است دگرها پسند
بندگیت خسرو دهلو کند
رفته به شاگردی شاگرد تو
نافه تویی بوی گشاد از تو شد
دجله تویی و همه سقّای تو
جرعه‌ای از جام تو نوشیده است
تشنه دیرینه این باده‌ام
فیض برد از تو گدای دگر
حسرت این باده دلم سوخته است

395	لطف کن و جام شرابم بده مژده چه شد گر ببرد حجله‌ای نخل به چیدن نکند کوتاهی باغ کزو میوه برد صد هزار بوی بنفشه که کند خوش دماغ	
400	کان که ازو لعل برآمد بسی زود بود این که دگر دُر دهد فال مبارک بزن از قرعه‌ای دُر از آن باده به جا مانده بود همّت طبعم عَلم افراز شد	
405	دَر دم ازان باده به جوش آمدم کام میسر شد از انگیختن شاهد معنی به رخم در گشود رو به بهی کرد ازو کارِ من کرد به من یاوری و همراهی	
410	شمسی ازین باب چو دم می‌زنی صدرِ سخن از سرِ اکرام کن	
14 ^a	خضرِ ره من شو و آبم بده کم نکند قطره‌ای از دجله‌ای خُم نشود از قدحی می تهی باز عجب نیست ازو پنچ انار بارِ دگر بوی برآرد ز باغ باز بکاود اگر او را کسی چون تو یکی را طلبی پر دهد تشنه لبی را برسان جرعه‌ای در قدحم کرد و اشارت نمود باب معانی به رخم باز شد همچو خُم می به خروش آمدم طوطیم آمد به شکر ریختن چهره مقصود ز هر سو نمود یافت نظرِ منظرِ ابرارِ من مخزنش از گنج مبادا تهی دفترِ این نامه رقم می‌زنی مدح و ثنای شه اسلام کن	

آغاز ثنای پادشاه عالمیان سلطان سلیمان خلد الله ملکه سلطانه

و افاز علی العالمین بره و احسانه

415	رو چو به میدان سخن شد مرا سیرگهم عرصه افلاک شد بانگ زدم بر خرد خردده‌دان نام که سازد سخنم دلگشا از صفتِ خوب که طیبش دهم	
420	گفت خوشت باد که خاکت زر است چرخ برین دیده ز راه صواب مژده که ممدوح تو فرمان دهیست کش بود از بختِ فروزندگی	
14 ^b	فرصتِ این گوی زدن شد مرا با فلکم دست به فتراک شد گفتمش ای رهبرِ طبعِ روان صدرنشین کیست درین طرفه جا از گهرِ مدح که زیبش دهم بخت ترا یار و فلک یاور است شمسه ایوانِ ترا آفتاب قرعه فالِ تو به نام شهیست پادشهان در صددِ بندگی	

این شه اگر زیب دهد نامه‌ات
 سنبله آرت به کُمیتِ تو جو
 خسرو فرمانده فرمانیان
 داور دین عدل شاهانِ عصر
 آنکه جهان در کنفِ لطفِ اوست
 تیغ زده کافرِ مخروج را
 بود ز هجرت شده در سال‌ها ۷۰۰
 زیر نشینِ علم داد شد
 دید نمانده ز بد ظالمان
 ساخته اربابِ ضلال از ستم
 گشته ز افراطِ فساد و جفا
 صومعه خالی شده از زکرِ حُر
 منبر و محراب رها کرده‌اند
 نیست ز خیرات کسی را مدد
 خیر سفر کرده زمین مانده است
 رفته فرو کشتیِ جسرش در آب
 سرد شده دیگِ دلِ مردمان
 نقص پذیرفته سر و کارِ شرع
 آنکه حقش طالب و راغب بود
 کرده بد اندیش و فعالِ بدش
 رو به فلک کرده ازو کرد پاک
 فکرِ صوابش پی تدبیر شد
 کرد ز بس‌یاریِ مقدوریش
 ساخت در آن‌جای سلاطین پسند
 گر پی تاریخ روی زان بنا
 قطبِ جهان شیخ که گیلان ازو
 بود به بغداد مر او را سکون
 بارگه او دگر از جور دور

نقش زند نامِ خوشش خامه‌ات
 حلقه به گوشِ تو شود ماهِ نو
 سلطنت آموز جهان‌بانیان
 حامی اسلام سلیمانِ عصر
 شاهِ زبون پرورِ درویش دوست
 بسته ره فتنه یاجوج^{۶۹۹} را
 نه صد و سی سال و نه از سال‌ها ۷۰۱
 سایه فکن بر سر بغداد شد
 خانه آباد ز صد خان و مان
 محو مزارات و مقامات هم
 برج ولایت تهی از اولیا
 خانقه از اسب و خر و گاو پر
 مدرسه‌ها می‌کده‌ها کرده‌اند
 مصرفِ اوقاف نه بر جای خود
 از خلفا نام همین مانده است
 ناله‌کنان شط ز غم بی‌حساب
 دود نمانده به کهن دودمان
 رخنه ز هر سوی به دیوارِ شرع
 اعظمِ اصحابِ مذاهب بود
 زیر و زبر دایره مشهدش
 قبّه عالی شده یکسان به خاک
 مکرمتش رهبرِ تعمیر شد
 صرفِ خزاین پی معموریش
 گنبدِ عالی و منار بلند
 مقصدِ خود جوی ز فرخنده جا
 یافت چو فردوس برین رنگ و بو
 زو به صفا خلق برون و درون
 ساخته بودند خراب اهلِ جور

15^a

⁶⁹⁹ Kehf suresi: 94:

ve Enbiya suresi: 96:

⁷⁰⁰ Kelimenin üst satırında- «ای خوش ادا».

⁷⁰¹ Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1533-1535 yılları arasında gerçekleştirdiği ilk İran seferine (Irakeyn seferi) işaret bulunmaktadır.

«قَالُوا يَا دَا الْقَرْيَتَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ...»

« حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ »

- 450 قبه او هم به فلک بر فراخت
روی به آبادی کشور نهاد
با سپه بیشتر از پیش خود
حاکم اقلیم بد اندیش شد
زامن و امان داد به مردم فراغ
بس که بکوشید بپرداز عدل
هر که ازو بود نموده فرار 455
در به همه از همه سو باز شد
داشت به هرجا ز خرابی خلل
ساخت برای دل هر ساجدی
هست یکی زان همه فرخ بنا
مدرسه‌اش رونق آغاز یافت 460
باز شد از خیر بزرگانه‌اش
از شرف دولت تدبیر حکم
رای بلندش ز طریق صواب
- 15^b خوبتر از آنکه ازل بود ساخت
در به رخ مردم عالم گشاد
با همه سردار نکو کیش خود
مملکت از جیش، ظفر کیش شد
قطره خون در نچکاند از دماغ
گوش جهان گشت پر آواز عدل
رو به وطن شد ز یمین و یسار
ملک به صد خوبی آغاز شد
شد به دکاکین مجدد بدل
مدرسه و خانقاه و مسجدی
وقفیه حضرت مرجان آغا ۷۰۲
دولت ضایع شده را باز یافت
چاره گر درد شفاخانه‌اش
کشور هفت ار بودش زیر حکم
یک وجب از جا نگذارد خراب

ثنای دوم

- 465 یارب از آنجا که بزرگی تست
کم نشود از روش بهت‌ورش
گردش افلاک ز تأثیر دور
بد مرساناد ز نقش زیان
ملک بقا ده به خدا داده‌اش
دور بکن ز آفت دور زمان 470
خوش دلشان دار ز رای صواب
پیشرو لشکر ایمانیان
آنکه ظفر بر سر میدان اوست
هر طرف آهنگ کند بسته کیش
خاصه درین عهد که دل داده است
- 16^a تا ابدش دار به فیض نخست
سایه رایات نبی از سرش
در همه اقلیم وی از راه جور
سم ستور سپه دشمنان
بهره ده از عمر به شهزاده‌اش
تیرگی بخت از آن دودمان
در قدم کام ده کامیاب
فخر شهنشاهی عثمانیان
گوی فلک در خم چوگان اوست
نصرت و اقبال رود پیش پیش
جانب شرقش گذر افتاده است

⁷⁰² Celayirlilerin kurucusu Hasan-ı Bozorg'un Oğlu Sultan Üveys'in Komutanı olduğu düşünülen Mercan isimli biri tarafından Bağdat'da yaptırılan, medrese ve şifahanesi de bulunan vakfiye. bkz: Halaçoğlu, "TDV İslam Ansiklopedisi", s. 432.

- 475 تیغ و تبر داده ز الماس آب
در پس و پیشش ز حق انعام نصر
صد یل میدانش به هر مقدمی
بهر فنا کردن جادووشان
رفع کند تا ز ممالک ظلوم
بوکه در آن ملک کند چون نخست
480 باز کشد چون شودش حق معین
باز رسانند ز هر یک کنار
یا رب آن کن که بخواهد دلش
خاطرش از خواسته یابد نوید
485 کسر پذیرفته ازو ملک^{۷۰۳} خصم
صیت برآورده دهد داد عدل
از ظفرش دور چو بندد رصد
باز گشاید به ثنا خامه‌اش
- فتح و ظفر با سپهش در رکاب
بر فلک افراخته اعلام نصر
هر یل میدان و غا رستمی
هر تفکش اژدر آتش فشان
رو به عجم کرده ز اقلیم روم
خانه ویران شریعت درست
کینه اصحاب ز اعدای دین
یاری‌اش از چار طرف چار یار
آنچه طلب کرده شود حاصلش
16^b باز نگردد ز طلب نا امید
آمده در قبضه او ملک خصم
ملک عجم را دهد آباد عدل
پیک بشارت سوی شمسی رسد
نقش زند خامه ظفرنامه‌اش

ثنای سیم پادشاه عالم و دستگیر بنی آدم

- 490 ای به عدالت علم افراخته
آمده از اصل به انصاف و داد
پایه قدر تو ز دیرینگان
گردن کفار به قید تو بند
شوکت تقوی تو از آن و این
رای جهان رای تو در خیر و شر
495 نیست دلی همچو دلت منزوی
چون تو فلک قدر ندارد فلک
از کرمیت یافته بهبود خلق
عدل و کرم مایه شاهنشهیست^{۷۰۴}
از تو در آن ملک که افسر دهند
500 خدمت تو چون به همه در رسد
- سایه به فرق همه انداخته
نسل به نسل تو شه و شاهزاد
بیشتر افتاده ز پیشینگان
پایه اسلام به جاهت بلند
سر به فلک سایه و رو بر زمین
پا نهاده ز شریعت به در
پشت عبادت به وجودت قوی
تا فلک آراسته است از ملک
از تو خدا راضی و خوشنود خلق
زین دو هنر کار تو رو در بهیست
خادمی قصر به قیصر دهند
17^a آینه سازی به سکندر رسد

⁷⁰³ Nūshada «م» harfinin üzerine iki nokta koyulmuştur. Yapılan araştırma üzerine beytin muhtevasına en uygun kelimenin «ملک» olduğuna karar verilmiştir.

⁷⁰⁴ Nūshada – شاهنشهی است

در عجمستان ز پی دفعِ غم
آمده خاقان به هوس رانی
خواستہ یاری ز تو در کارزار
کاسه چینی ز یکی وقت و حین
505 کرده به یمنِ تو فلک از شرف
زینتِ ملکِ تو بس است این قدر
نکھتی از گلشنِ عدلت نسیم
بانگ به تحسینِ تو خیزد روان
نامِ نکو جوئی و ببر کام را
510 پادشها دور به من جاه داد
یافت ز مدحِ تو شرف خامه‌ام
تا به فلک زینتِ ماه و خور است
گردد زوال از رهِ تو دور باد
شمسی اگر سوی تو راهیش نیست
515 بس بودش این که در افشانِ تُست

جرعه‌ای از جامِ تو نوشید جم
بر سرِ خوانت به مگس رانی
کسرا از آفاتِ بدِ انکسار
مطبخیت داد به فغفورِ چین
نقشِ بدایع ز جهان بر طرف
کز ستمت نیست دلی را خبر
گر برساند به شهنِ قدیم
هر نفس از تربتِ نوشین روان
نامِ نکو زنده کند نام را
تا به ثنای تو مرا راه داد
مُقترنِ نامِ تو شد نامه‌ام
نامِ تو جاوید درین دفتر است
مملکت از عدلِ تو معمور باد
چون دگران منصبِ جاهیش نیست
دولتش این بس که ثناخوانِ تُست

مقاله اول در بیانِ رکنِ نخستینِ ایمان که با او درست است دینِ فخرِ جهان

(م...م) ۷۰۵

ای شده هم صحبتِ اصحابِ دین
داد هر آنکو به زمین داد سُکن
شد کلمه رکنِ نخستینِ او
از کلمه گو که دلیلِ ره است
520 شکرِ شهادت بکن از عهدِ او
سر ز گریبانِ عبادت برآر
از دو و سه دور کن آن فردِ پاک
ترکِ سفیدی و سیاهی بده
اوست اله و به جز او لا اله
525 دیده‌جان باز گشا و بین
خیل ملایک شده اندر نَسق

17^b قابلِ تشریفِ طرازِ یقین
بنیه و ایمانِ تو بر بیخِ رُکن
دینِ خود آرای به تلقینِ او
این کلمه ذکرِ دل آگه است
لذتِ شکرِ بچش از شهدِ او
هر نفس انگشتِ شهادت برآر
دور شو از رهگذرِ اشتراک
بر قدمِ فردِ گواهی بده
پاک بشو لوحِ دل از ماسواه
حق بود آیینِ زمان و زمین
چون کتب و چون رسلِ او به حق

یافته از قدرتِ من لا یموت
منشأ انسان به حق و نشر حق
بعد فنا درک به آدم حق است
برگِ عمل را به معاصی مریز **530**
هر چه خدا گفت ازو یاد کن
پا به یقین نه چو دگرها درو
تا برسد بهرِ نجاتت سروش
کوش درین خانه که یابی صفاش
غافل ازین پنج^{۷۰۶} مشو هر محل **535**
آتیش دوزخ نکنند رنج‌هات
چشم به نظاره ایمان گشای
بوی عبادت چو وزد در مشام
در رمضان روزه بمان تا به شب
نام زکاتت چو برآرد نشان **540**
گوش به ره باش برای طواف
سرّ دگر این که به امرِ رؤف^{۷۰۸}
از دمشان فایده در خواست کن
باز ببخشای ز فیضِ کریم
روی به «نون» کن به نکوتر صفات **545**
پاک شود روزِ حسیتِ حسیب
هیچ نماند ز نجاتت کمی

صحتِ میزان و صراطش ثبوت
موت حق و قبر حق و حشر حق
پرسشِ قبر و ملک‌ان هم حق است
تا بتوانی ز مناهی گریز
خانه ایمان خود آباد کن
وز سرِ اخلاص بکن جا درو **18^a**
در پی آبادی این خانه کوش
باش پی تقویتِ رکن‌هاش
تا نپذیرد^{۷۰۷} ز یکی سو خلل
گر پر ازین پنج شود پنجه‌ات
نورِ خدا بین و به قرآن گرای
دور نگر دی ز قعود و قیام
ذایقه را ذوق ده از مهرِ لب
از کفِ خود بحرِ صفتِ درِ فشان
سر به فلک سا به هوای طواف
هست مطابق خودِ ارکانِ حروف
وز «دو الف» کار دو جا راست کن
آبِ رخِ هفت یم از «یا» و «میم»
وز دمشان بخش به ذوالنون^{۷۰۹} نجات
روزی «ایمان»^{۷۱۰} شودت گر نصیب
وقتِ رحیلت کند ار همدمی

حکایت

پادشاهی بود کلان در فرنگ
واقع‌های دید شبی ناگهان
داشت همه سال به اسلام جنگ
بر درِ باغیست تفرّجِ کنان **18^b**

⁷⁰⁶ İslamın şartları

⁷⁰⁷ Nüshada - نه پذیرد

⁷⁰⁸ Nüshada - رؤف

⁷⁰⁹ Enbiya suresi 87. ayette Yûnus peygamberden balık sahibi anlamına gelen "zünnûn" ismi ile bahsedilir:

«وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ»

⁷¹⁰ 542- 545 arasındaki beyitlerde tarafımızdan tırnak işareti içine alınmış olan harfler dikkate alındığında şairinin kastının «ایمان» kelimesi olduğu anlaşılmaktadır.

گشته در آن باغچه مهمانِ خُلد 550
 بزمی و پر فیض چو روحِ روان
 ساقیشان حورِ بهشتی لقا
 دیده‌شان سیر ز لحمِ طیور
 باده‌ازان می که ندارد خمار
 555 روزیشان زندگی مطلق است
 خواست درون از درِ بسِستان رود
 در دمش از غیب عیان گشت مرد
 درخور این خوانِ نعم نیستی
 محنتش افزود و دل افکار شد
 560 چار چنین زد که ز اهلِ هنر
 بر درِ فرمانِ من آید به راز
 چون به درش جمع شد اهلِ ادب
 گفت که این طایفه ایمانیند
 از دلشان پرتو دین تافته است
 565 دولتشان تا به ابد زنده است
 نقل به ایمان ز جهان کرده‌اند
 از سببِ معدلت و دادشان
 گفت دگر یک ز طریق بیان
 دُرْد کشی در بلدِ نیکسار
 570 بس که جهان سوز و سیه کار بود
 ساغرِ پر باده مدامش به دست
 ملکِ دل آباد ز فکرِ صواب
 در کفنش بسته چو برداشتند
 بهرِ نمازش ز که و مه نشد
 575 دهرِ فنا را ز کبیر و صغیر
 چون بسپردند به خاکِ لحد
 منکرش آمد به سر از پی نکیر

پادشهان جمع در ایوانِ خُلد
 مجلسی آراسته از خسروان
 مطربشان زهره نغمه سرا
 ساغرشان پر ز شرابِ طهور
 فاکهه از آن چه کنند اختیار
 ۷۱۱ فرشِ زمین «سُندُس و اِسْتَبْرَق»
 داخلِ مجموعه شاهان شود
 دست به سینه زد و گفتش بگرد
 محرمِ خاصانِ ارم نیستی
 در دم ازین واقعه بیدار شد
 هر که ز تعبیر بود با خبر
 گوید ازین راز به من قصه باز
 روی به او کرد یکی باز لب
 خسرو اقلیمِ مسلمانیند
 کشورِ اسلام صفا یافته است
 19^a کوکبِ اقبال فروزنده است
 جای ازان صدرِ جنان کرده‌اند
 محو ز عالم نشود یادشان
 نقلِ دگر آرم از ایمانیان
 رو به عدم کرد سفر اختیار
 رند و خراباتی و خمار بود
 مستِ می عشق ز جامِ «الست» ۷۱۲
 باطنِ حالش نه چو ظاهر خراب
 کالبدش را به زبر داشتند
 کس به صلاتش متوجه نشد
 ای بسی وارسته که خوانی اسیر
 هر که روان گشت پی کارِ خود
 گرز به دستان ز پی داروگیر

⁷¹¹ Bu ifade Kehf suresi 31. Ayetten ıktibas edilmiştir ve “ipekli cennet elbisesi” anlamında kullanılmaktadır:

«أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَٰتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُخَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نَبْعٌ النَّوَابُ وَحَسْنَتْ مُرْتَفَعًا»

⁷¹² A'râf sûresi 172. ayet:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا...»

رفت نخستین چو به قبر اندرون شامه بر سینه میت نهاد گفت به همراه که درین جای داج	580
جور حرامست به جان و تنش پاک سرشت است نخستین گلش یک ز پی یک به درون آمدند	
چون بشنید این سخنان پادشاه بر کف او آمده «جبل متین»	585
گوهر رخشان به شهادت بسفت دین نبی کرد به جان اختیار گشت چو موصوف به این خوش صفات	
یارب ازین کهنه رباط دو در بدرقه اش آیت قرآن بکن	590
رحمت حق یافت فزون بر فزون رایحه ای یافت ز فیض و داد نیست به این گفت و شنفت احتیاج	
مخزن ایمانست دل روشنش انس به قرآن بگرفته دلش	19 ^b
از پی هم هر دو برون آمدند گشت پشیمان ز فعال تباه در دل او کرده اثر فیض دین	
گفت هر آن چیز که بایست گفت تابع او گشت هزاران هزار یافت ز دوزخ چو دگرها نجات	
دور به شمس چو رسد از سفر توشه ره نعمت ایمان بکن	

مقاله دوم در فضیلت نماز که رکن ثانیست و به مومنان ارزانی

ای شده همنام نکو نامیان هست مسلمانیست آنگاه راست آمده بر گردنت این فرض، قرض	
جهل تو افزون بود از طفل مهمل گر به عبادت ندوی غرب و شرق	595
مؤمن و کافر همه دارند ذات آنکه ندارد ز عبادت حصول	
آدم پی کز ره طاعت گمست آدمی ار هست به صد شوق و ذوق	
هست نجس چون نگذارد نماز گر درمی قرض دهی بر یکی	600
صبر دهی از کف و درهم شوی پس تو چرا از طمع فکر خام	
هست عبادت غرض از نقد و جنس صاحب طاعت به تناسب رسد	605
صف زده در حلقه اسلامیان کز سر صدقت به نماز اقتداست بر تو ادا کردنش افتاد فرض	
گر به ادایش نکنی سعی و جهد کفر ز ایمان نتوان کرد فرق	
نیست ممیز به جهان جز صلات شرع ندارد به شهادت قبول	
آدمیش نام و خر بی دمست اطلس و دیبش بود تحت و فوق	20 ^a
سگ به از آن کس که ندارد نماز چون رود از مدت او اندکی	
صد رهش از پی به تقاضا روی گردن خود را نرهانی ز وام	
بهر همین خلق شده جن و انس بنده به طاعت به تقرب رسد	

610 سود دهد فیض سجود از ودود
 مدت دنیا که یکی ساعت است
 خیز و ز طاعات بپرداز شکل
 از زر و سیم و گهر و مال و گنج
 گنج تو قرآن و کلیدش نیاز
 رو به نماز آی که آدم شوی
 پای به مسجد نه و ممتاز شو
 سنت و فرض تو بود چون محن
 طاعت حق چون به تو آیین بود
 615 پایۀ سجاده معلّا بکن
 وقت شناس و مشو از خواب سُست
 از سر اخلاص دو رکعت ز قوم
 هر سحری نوبت محراب زن
 ز آب وضو گیر و تکلّم بکن
 620 چون کُندت پاک وضو ای مباح
 «ظهر» بپا جای ورع نرم کن
 پس به سوی سجده گه «عصر» شو
 باد ز «مغرب» چو وزد در مشام
 دولت آخر چو رسد کامیاب
 625 گر دو سه روزی به بزرگی شوی
 لازمش آید که نگاهت کند
 خدمت حق چون برسانی به جای
 کار کن و خاطر خود جمع دار
 گر نبود باورت این داستان

خاک بر آن سر که ندارد سجود
 خلقت او خاصه پی طاعت است
 کز تو توقع نبود شُرب و اکل
 بس بودت نقدۀ اوقات پنج
 کاخ تو ایمان و ستونش نماز
 از اثر سجده مکرم شوی
 رو به زمین سای و سرافراز شو
 به که شوی جامع فرض و سنن
 دانۀ تسبیح تو پروین بود
 20^b خرقۀ افلاک مصلاً بکن
 بانگ مؤذن شنو و خیز چُست
 خوبتر افتاده ز صد سال نوم
 سر نزنده مهر سر از خواب زن
 گر نبود آب تیمم بکن
 همد صبح آ به «نماز صباح»
 ظهر خود از طاعت حق گرم کن
 سجده کن و پادشه عصر شو
 فیضربا باش ز طاعات «شام»
 امر به جا آر و بنه سر به خواب
 بسته کمر در پی خدمت روی
 صاحب سیم و زر و جاهت کند
 مزد تو ترسی نرساند خدای
 مزد دهد بر تو خداوندگار
 قصه‌ای آرم به تو از راستان

حکایت

630 صالحی از خطۀ شیراز پاک
 گشته به طاعت دل پاکش قرین
 ذکر شیش متصل ورد چاشت

21^a یافته قدر ملک از فیض خاک
 روز و شبش کار عبادت همین
 کار دگر غیر عبادت نداشت

سوده ز بس رو به زمین خُر شده
 نفس سلیمش بری از حرص و آز
 635 کمترک از خانه قدم می‌فشاند
 گفت قرینش شبی ای دلفریب
 پیشه‌وری کن تو دگر اختیار
 قولِ خدایست درین انجمن
 640 کس برکت بی حرکاتی نیافت
 صبحدم آمد به در از خانه مرد
 رشتهٔ صنعت چو نبودش به دست
 سجده‌گهی دید به راهِ کرام
 645 گفت که در مذهبِ اهل هنر
 کرد توجه به سجودِ نماز
 ماند به صد گونه صفای ادب
 شب که بشد میل سوی مسکنش
 گفت بگو چند هنر کرده‌ای
 بر درِ خیر که فکندی گذر
 650 گفت در آنجا که مرا کار بود
 وعده چنین داد که فردا دهم
 روزِ دگر رفت و همان کار کرد
 باز چو آمد به سرا دُر بسفت
 نعره برآورد زن و شد ملول
 چون نبود از بدی حالِ تو
 655 روز سیّم نیز همان درس خواند
 کز درِ کلبه چو ره افتد درم
 بود فرو رفته درین کارِ سخت
 بانگِ نوا خواست ز خوانِ خلیل
 کین بستان و به درش رو بنه
 660 رو به کسی نیست که قدرش نهد
 گوی سه روز است که در کارِ ماست
 صره‌ای آورد سرش مهر و پر
 مرد چو آمد به درون و نشست
 گفت که یک لحظه ازین پیشتر
 665 در چو گشودم به کفم داد چُست

ناصیه چون سینهٔ اشتر شده
 سلسلهٔ نان طلبانش دراز
 بیش و کمش رزق رسان می‌رساند
 چند به پای تو بیاید نصیب
 چون دگران حاصلِ کسبی بیار
 کز تو طلب کردن و دادن ز من
 بی حرکاتی برکاتی نیافت
 روی ازان سوی به هر سوی کرد
 طرفی ازان بیهده گردی نسبت
 یافت مقامی به صفای تمام
 نیست به از طاعتِ حق خوبتر
 روی تضرّع به زمین نیاز
 مشغَلِ طاعتِ حق تا به شب
 پیش پیامد به تفحص زنش
 فایده بنما که چه آورده‌ای
 21^b از سر و کار که شدی بهره‌ور
 صاحبِ او یارِ وفادار بود
 مزدِ دو روز تو به یکجا دهم
 کارگری بر درِ دادار کرد
 گفت همان حرف که دوشینه گفت
 کت ز چه رو وعده پیامد قبول
 نانِ خورش یک شبِ اطفالِ تو
 شب که بشد واله و حیران بماند
 چون کنم این بار و چه عذر آورم
 قطع نظر کرد ز یاریِ بخت
 کرد اشارت به سوی جبرئیل
 در بگشا و به زنِ او بده
 خدمتِ ما کرد که مزدش دهد
 مزدِ وی اینست و مر اینش سزااست
 از گهر و سیم و زر و لعل و در
 خنده‌زنان پیرزن از جای جست
 خضر رهی آمد و در کوفت در
 22^a گفت که مزدی عملِ شوی تُست

شمسی ازین فیض ببر رنگِ کار
کار کن و بد مبر از اُشتم

روز بشو صایم و شب زنده دار
صاحبِ کارت نکند مزد کم

مقاله سیم در بیان فضیلت روزه داشتن و دل و دیده از بد و نیک دور گماشتن^{۷۱۳}

ای همه دم داده به تن پرورش
چند شود آتشِ جوعتِ فزون
آن قدری خور که نیفتی ز پای
خوردنت از بهرِ عبادت بود
دست چو زبال میالا به بد
کم خور و پر کن ز صفا اندرون
معدّه که پر گشته ز خشک و ترست
چون شکم از اکل شد اندوخته
ماهِ صیامت چو نماید جمال
لب ز خورش بند چو اربابِ طهر
سیصد و شصت آمده ایامِ سال
مدت سی روز به نصّ کلام
امرِ خدا آر به جا تا به موت
فوت مکن روزه و ناخوش مباش
تجربه کار درو مبنی است
تشنه لبی‌ها که درو می‌بری
حور و پری در به تو بگشاده‌اند
گرُسنه گردی چو درین کار و کشت
شب که مرتب بودش آب و آش
ورنه چه سود این که به هم آوری
روزه همین نیست که ماهِ صیام
بس نبود بستنِ لب‌های تو
پیشِ کسی باز مکن لب به دم
گر بگشایی بگشا از اصول

یافته پروار^{۷۱۴} ز آب و خورش
چند دهی تابِ تنورِ درون
نه که نیاری که بجنبی ز جای
هر چه جز او نیست زیادت بود
هر چه درافتد مفکن در سبد
تا ز درون نور طراود برون
گلخنِ پر آتش و خاکسترس
بهرِ خود آتش کنی افروخته
از اُفقت چهره گشاید هلال
تا به شب از فطر بنه لب به مهر
سیصد و سی روز شد اکلت حلال
هست تر و خُشک چشیدن حرام
هان که نگردد ز تو یک روز فوت
پیروِ خاصان شو و سرکش مباش
ورنه ز طاعاتِ تو مستغنی است
شربتِ کوثر به عوض می‌خوری
جام به کف بهرِ تو استاده‌اند
بهره دهندت ز نعیمِ بهشت
غافل از احوالِ مساکین مباش
روز کنی جمع و شبانگه خوری
مهر نهی بر لب از آب و طعام
روزه بباید همه اعضای تو
بیهده مگشای لبان را ز هم
ز آیتِ قرآن و حدیثِ رسول

22^b

⁷¹³ Haşiyede – و دل و دیده ... گماشتن

⁷¹⁴ Nüşhada «ر» harfinin üzerinde fazladan bir nokta bulunmaktadır. İki mısraın ahengi ve anlam bakımından bu harfin «ز» değil «ر» harfi olduğuna kanaat getirilmiştir.

چشم بیند از همه نادیدنی
 ترک سخن گفتن بیهوده گیر
 مرغ دل از دام هوس رسته دار
 از ره ناراست بزن پیچ و تاب
 روی به ارباب مقاصد بنه
 دست باید ز همه کوتهت
 بایدت از طهر چو گل جیب پاک
 در پی افشای جرایم مکوش
 سعی کن این شرط بیاور به جا

695
 700

گوش گران دار ز نشنیدنی
 قول بدان بشنو و نشنیده گیر
 دیده ز نظاره بد بسته دار
 پای منه جز به طریق صواب
 گر بنهی پای به مسجد بنه
 تا ببرد فیض دل آگهت
 دامن از آرایش هر عیب پاک
 فاش ببین عیب و به دامن بپوش
 تا شودت روزه قبول خدا

23^a

حکایت

یک سینه در مملکت اصفهان
 سبز نشد زرع ز قحطی آب
 کار چمن‌هاش نیامد درست
 غله ز بیرون نه به انبار شد
 محو شد آثار جو و گندمش
 دود ز هر سو به فلک شد رسان
 حسرت دل‌ها همه بر خاک رفت
 طعمه خوران بست دهان از غذا
 وحش بیفتاد به ویرانگی
 چاره ز تدبیر مدبر نبود
 کام میسر به انابت نشد
 بود درو زنده دلی گوشه‌گیر
 آمده پیوسته‌اش از ما سعا^{۷۱۵}
 یک نفس او ز ازل تا ابد
 مرهم دل یافته از اهل درد

705
 710
 715

گشت ز خشکی هوا قحط نان
 قطره آبی نچکید از سحاب
 در همه صحراش گیاهی نرست
 وانچه درو بود شبش خوار شد
 بسته خدا در به رخ مردمش
 بود ولی ز آتش جوع کسان
 دود دل خلق بر افلاک رفت
 جانوران دور بماند از چرا
 طیر ز پر ماند ز بی‌دانگی
 ناله یک سینه موثر نبود
 هر که دعا کرد اجابت نشد
 گشته قبول دل برنا و پیر
 تیر دعا بر هدف مدعا
 از در ایجاب نگردیده رد
 جام جهان‌بینش مجلا ز گرد

23^b

⁷¹⁵ «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» Necm suresi 39. ayet:

گنج به هر گوشه ز دیرینه‌اش
 از شرفِ دولتِ بیداریش
 خلق همه رای صفایش زدند
 کز کرم خویشتن ای کامیاب
 چاره این کار ز جایی بکن
 720 گفت مرا سید آخر زمان
 هست یکی آمده در حی جدید
 منکر نیکان شده از طور بد
 دایمیش از سُستی رای و عمل
 725 قطره زده میسره و میمنه
 هر طرفش راه گذاری دگر
 روی به هر شهر که می‌آورد
 شعله کفرش چو دهد سو ز بد
 از روشِ ناخوش و ملزومیش
 730 پار به این جانبش آمد حسیب
 بلکه شد از ملک و به یکباره شد
 رفت و نهان شد ز نظرها تنش
 امر چنین کرد که از صدق و سوز
 روزِ سیوم ابر، هواخیز گشت
 735 بس که ببارید بر احشام و خیل
 شمسی از الحاد بکن اجتناب
 تا نشووی رد ز درِ کردگار

گنج ریاضت شده گنجینه‌اش
 از همه اسرار خبرداریش
 دست به دامن عطایش زدند
 گشته دعایش همه دم مستجاب
 در حق این ملک دعایی بکن
 داد ازین واقعه دیشب نشان
 غیر مناهی نشد از وی پدید
 از درِ توفیقِ خدا گشته رد
 روزه ماه رمضان را خلل
 عمر رسانده به صد و ده سنه
 هر سنه‌اش میل دیاری دگر
 رسم و ره خیر ازو می‌برد
 آتشی اندر تر و خشک اوفتد
 ملک تبه می‌شود از شومیش
 خواهد ازین ملک شدن عنقریب
 24^a رو به دیارِ دگر آواره شد
 خلق به شکرانه گم گشتنش
 روزه بدارند خلیق سه روز
 ریخت ز بس آب هوا بیز گشت
 باز روان گشت در انهار سیل
 روی بتاب از عملِ ناصواب
 دست ز دامن شریعت مدار

مقاله چهارم در بیان فضیلت زکات که سبب بسیاری مال و منال و ⁷¹⁶درازی حیات است

ای ز درم گشته دلش کامیاب
 سال چو زد دور به نقدینه‌ات
 740 شرع نبی را به طریقِ وداد
 خالق افلاک به نصّ کلام

سیم و زرش یافته حدّ نصاب
 باز گشای بند ز گنجینه‌ات
 واجب و لازم بودت انقیاد
 خانه دین تا شود از ما تمام

⁷¹⁶ بسیاری و - Haşiyede

24 ^b	در عقبش گفت «وَأَتُوا الزَّكَاةَ»^{۷۱۷} حصه درویش به درویش ده بگسل ازو رشته پیوند را پاک دهد روز حساب کم نشود بلکه فزونتر شود بار دهد سال دگر بیش ازان سال دگر بیشتر آرد رطب شاخ کجا بار دهد در بهار نقش درمهای تو انجم بس است بیشتر از تو دگری داشت است خاطر او خوش که منم صاحبش چون تو بسی دید به هر گوشه‌ای بر تو رسیدست ز بسیار کس از کف او نیز چنین می‌رود دور درین جا به تسلسل بود می‌ده اگر صالح اگر طالح است آنکه خداوند بود آگه است کم شود ار می‌دهم این را به این فرق بد از نیک مکن ناخوش است نیت احسان کن و در شط بریز گم نکند صاحب ملک و ملک سرخ شود روی سفیدت چو زر صرف درم بس نبود زین‌هات گر به دگرها شودت دست رس مال خدا را به در آور ازو از بقر و میش و شتر نیز بخش گر نهد روی به خاک درت ناید اگر او تو برو از پیش	گفت به هر جا که «أَقِمْو الصَّلَاةَ» باز گشا از سر همیان گره کم درمی کن درمی چند را زر که مقاست به نص کتاب 745 چون به زکاتت به در از زر شود فضله رز را که بُرد باغبان نحل که پاکش بکنند از کرب گر نشود نقد شکوفه نثار 750 کار تو دلداری مردم بس است این که دلت آن خود انگاشت است بود ازین بیش دگر راغبش هر که دو روزی زد ازو خوشه‌ای داشته مثل تو خداوند بس 755 بعد تو زان دگری می‌شود در همه فصل این گل و این مل بود داد خوش و بر همه کس واضح است از کرم‌ت بنده اگر گمره است هان که نگویی و نگردی غمین 760 لطف مساوی به همه دلکش است نیست سزاوار مگو در تمیز اجر تو را گر شناسد سمک گر برسانی به عمل این هنر نیست مر این حکم به نقدینه‌ات 765 پیش بیفتی به غنا چون ز پس بهر گدایان خبر آور ازو چون ز عطا هست سواری رخس طالب این گر پی سیم و زرت تو به کف آر و به طلب در حیش
-----------------	--	---

⁷¹⁷ Beyitte geçen bu iki ibare Kur'an'da **Bakara suresi:** 53;-83-110-177, **Nisa suresi:** 77-162, **Mâide suresi:** 12-55, **Tevbe suresi:** 18-71, **Enbiya suresi:** 73, **Hac suresi:** 41-78, **Nûr suresi:** 37-56, **Neml suresi:** 3, **Lokman suresi:** 4, **Ahzâb suresi:** 33, **Mücâdele suresi:** 13, **Müzzemmil suresi:** 20, **Beyyine suresi:** 5. ayetlerde geçmektedir.

770 گر نشود فی المثل اهلش پدید
ساز جدایش ز زر و ضبط کن

تا به زمانی که بخواهد رسید
حصه او در لته ربط کن

حکایت

775 دور خلافت چو به هارون رسید
بر طرف مکرمات آهنگ داشت
خلق درو بس که نکو حال بود
نیک و بدش سیر به امر جلیل
بود یقین‌ها همه در جای خود
یک ره از احشام ز اهل نجات
سیم و زر نقد ز چند و چه‌ها
تابع اعمال نکو آمدند
780 کز کرم ای صاحب جود و نعم
نیست فقری که به وجه ثبات
در خور این فیض برما که کیست
لطف کن این نقد ز ما واستان
مصلحتی زد به هنر بیش‌ها
785 گفت امانت به خزاین نهند
نقد همه گشت به یک بار جمع
یک تن از آن‌ها که زر آورده بود
مستحقش چون نبود آشکار
من که ز زندانش برون کرده‌ام
790 باز روا نیست که حبسش کنم
متفق قوم نشد از هوس
در به رخ از خیر به رحمت گشاد
دید گروهی شده گریان همه
دزد بلاشان به سر آورده است
795 بر همه از درهم و دینار داد
دید همان لیل خلیفه که مرد
مشرّب نیکو صفتان مشربش

بود خلائق ز غنا مستفید
مردم بغداد ازو رنگ داشت
غرقه دریای زر و مال بود
مستحق وجه زکاتش قلیل
رونق اسلام به آلاي خود
عزم نموده به ادای زکات
ساخته بودند پر انباشته‌ها⁷¹⁸
25^b رو به در خانه او آمدند
چاره کاری بنما از کرم
از کف ما باز ستاند زکات
چاره این کار ندانیم چیست
مستحقش کیست ببین در رسان
بعد بسی فکرت و اندیش‌ها
چون برسد صاحب حقش دهند
بر سر هم درهم بسیار جمع
گفت کزین نوع ثواب چه سود
دادنش از دست نیاید به کار
بهر نثارش به در آورده‌ام
حل شده را باز ببند افکنم
آنچه بیاورد دگر بُرد پس
پای ز دروازه به بیرون نهاد
مفلس و بیچاره و عریان همه
راهنان غارتشان کرده است
پی‌رهن و جامه و دستار داد
26^a از ره اقبال برآورد گردد
کوکبه سعد بشد کوکبش

⁷¹⁸ انباشته - Nūshada

صدرنشین گشته به اعزاز و ناز
 قصر بهشتش شده آرامگاه
 در ته قصرش چو ریاضِ نعیم
 یارب از الطاف درین کهنه ده
 بهر نثار از درمش کم رس است

800

بر رخ او در ز ارم گشته باز
 تخت نشین گشته به فرقش کلاه
 جویی روان از زر و جویی ز سیم
 بهره ازین فیض به شمس بد
 روی چو زر اشک چو سیمش بس است

مقاله پنجم در بیان فضیلت حج

آنکه فلک راست ازو ارتفاع
 روی سوی کعبه عظمی بکن
 بیشترک برد خُدایت به زر
 سرخ و سفیدت چو دهد زیب و زین
 خیز چو عشاق ز روی نیاز
 پا به سوی گنج ز ویرانه کش
 از شرفِ ابطحی و یثربی
 حج که ترا از شرف ارزانی است
 شخص تو این راه که عازم شود
 گر دهیش ترک ز تحریمی مال
 چون دهدت دست غنیمت شمار
 ناقه چو رانی ز پی کاروان
 بادیه پیمای که شد بی مدد
 قَلتِ زادش که کند سینه ریش
 داد دلِ حالِ خرابی بده
 به که ز خیرت رسد آرایشی
 درهم و دینار اگر گوهر است
 گر نبود قوتِ راهت پدید
 ناقه چو نبود تنِ جانکاه کش
 سالکِ این ره چو شوی ناگزیر
 ناگهی از راه گر افتی جدا
 باز گشا باصره و سامعه

805

810

815

820

چون دهدت بهر طواف استطاع
 توشه این راه مهیا بکن
 کز دگران جهد کنی بیشتر
 طوفِ حرم بر تو شود فرض عین
 راست کن آهنگِ طریقِ حجاز
 رخت ازین خانه به آن خانه کش
 گوی بر از مشرقی و مغربی
 رکن از ارکانِ مسلمانی است
 خانه ایمانِ تو قائم⁷¹⁹ شود
 روزِ قیامت ز تو گردد سؤال
 26^b هان که مخاطب نشوی وقتِ کار
 باز بین سوی پیاده روان
 بر شترش گر بنشانی سرد
 توشه او را بده از زادِ خویش
 تشنه لبی را دمِ آبی بده
 بیدلی یابد ز تو آسایشی
 صرفِ ره دوست شدن خوشتر است
 از طلبش نیز مشو ناامید
 بانگِ توکلِ علی الله کش
 پی ز پی ناقه محمل مگیر
 بانگِ درآ بشنوو در ره در آ
 باز مگیر این هنر از رابعه

⁷¹⁹ قائم - Nūshada

850 گرچه بود قدرتِ راهت پدید
زانکه درین بادیۀ بی گیاه
گر بکنی عزم به اندک سپاه
ور به همه خلق روی می نهی
ملک تهی ماندن و رفتن به دست
855 شاه ز ارکان چو شنید این جواب
آه بگفت آتشم افروخته است
وه که شدم زین خبر اندوهگین
هست بگفتند درینجا کسی
هر سینه اش مهرهی قافله
860 کرده ز نیک و بدِ عالم کنار
گر بنوازش به سرخ و سفید
شاه چو اندیشه تدبیر کرد
گفت که ای از همه بر خاسته
زین همه حج ها که شدی دلپذیر
865 کرد چو سلطان به صوابش خطاب
شرح چنین داد ز نیک اختری
گفت ملک شرم مکن راز گو
گفت درست آمده از کام من
ای که به قدرت به جهان نادری
870 گفت شه این بیع نیاید به هم
گر همه اموال و منال مرا
جمع به یک جا کنی ای دلفروز
شیخ بگفتش که مراین عجز چیست
شاه بگفتش بده آگاهیم
875 گفت ثوابی که ز یک معدلت
بخش به من از کرم خویشان
آن بدهم وین بستانم اگر
یک دلِ مظلوم که یابد فرج
شمسی اگر هست هوایت به سر

منزلِ این ره نتوانی برید
قلتِ آب است و خطرناک راه
جای توهم بود از دزدِ راه
ملک ز سردار و سپاهی تهی
دشمن شاهان نه یکی بی حدست
ذره صفت چرخ زد از اضطراب
حسرتِ این راه دلم سوخته است
چاره چه سازم به غم اینچنین
کز دل او نیست به کعبه بسی
صاحبِ هفتاد حجِ نافله
در شعبِ کوه گرفته قرار
یک حج ازو باز توانی خرید
28^a روی ارادت به سوی پیر کرد
دل به صفای حرم آراسته
نقدِ ثوابِ یکی از من بگیر
داد «سَمِعْنَا وَ اطَعْنَا»⁷²¹ جواب
کت همه بفروشم اگر می خری
قدرِ یکی حج چه بود بازگو
هر دو جهان قیمتِ یک گام من
پای بنه پیش اگر قادری
جنسِ تو غالی و مرا نقد کم
گر همه ارزاقِ حلالِ مرا
قیمتِ یک گام تو ناید هنوز
پیش تو آسانتر ازین کار نیست
باز رهان از غمِ جان کاهیم
آیدت ای خسرو با منزلت
گیر ثوابی همه حج ها ز من
فایده عاید شودم بیشتر
از تو به افتاده ز صد ساله حج
28^b کز شرفِ کعبه شوی بهره ور

«مَنْ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا تَفَرُّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ» وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ»
721 Bakara suresi 285. ayet:

مقاله ششم در بیان معدلت پادشاهان و رعایت بندگان خدا

و پشیمانی از ظلم و اندیشه آخرت و قیامت

در خبر است اینکه نبود اولین

کای ز ازل آمده فیروز بخت

حکم تو چون بر همه کس غالب است

آنکه ترا خیل و حشم داده است

دور میفکن ز کمان چله را

خسرو اقلیم که شد صف شکن

ور بنشیند به درون چون زنان

آنچه به غارت رود از زاجران

هست چو روی دل آنان به تو

پیش روان چون علم افراشتند

بر دل کس از عرب و از عجم

گشت از ایشان چو تهی این سرای

داد اسیران ده و فیروز باش

روز قیامت که ترازو نهند

منفعل آن کس نه به پرهیز شد

نیک نکرد آن که نشد یار خلق

عدل بکن عدل که یابی مقام

عدل کند نام ترا پادشاه

شاه که غارتگر سیم و زرست

شه که کند عدل به روی زمین

ور بسگالد دل خلق از ستم

آمد و شد کرد به عالم بسی

نه زر و نه دور بماند نه مال

گرچه به حکم از همه کس برتری

غایتش این است که جان آفرین

تا بنمایی چو نکو بخردان

885

890

895

900

905

پند ارسطو به سکندر جز این

صاحب طبل و علم و تاج و تخت

بر تو نگهبانیشان واجب است

بهر شبانیت فرستاده است

تا نزند گرگ به هم گله را

راهزنان را نزند راهزن

آمد و شد کم شود از رهزان

وانچه خسارت شود از تاجران

باشد از آن کم شده تاوان به تو

پاس برون را ز درون داشتند

گردد ملالی نرسید از ستم

نام نکو ماند از ایشان به جای

در پی فردای خود امروز باش

29^a

کرده هرکس به یکی سو نهند

پله میزانش سبک خیز شد

راحت خود جست در آزار خلق

کار تو از عدل تو گیرد نظام

عدل دهد زینت تخت و کلاه

شاه مخوانش دد مردم درست

هر دمش از عرش رسد آفرین

تخت حرام است به او تاج هم

زنده جاوید نماند کسی

هیچ نماند بجز از ذوالجلال

با همه در اصل ز یک جوهری

کرد ترا بر سر ایشان امین

لطف به نیکان و بدی با بدان

گاه ستم راهِ ترحمِ می‌پوی
گر به تو بیداد گر افتد به دام
رنجه شود دل ز خطای دگر
بخششِ خونی ز ضلالت بود

910

وقت سیاست ز مروت مگوی
تیغ تو از وی نکشد انتقام
هست به مظلوم جفای دگر
دفعِ ستم عینِ عدالت بود

حکایت

وقتی از اوقات به حکم روان
داشت ز بسیاری تدبیرِ عدل
تعبیه در سلسله‌انگیخته
بر دل هرکس المی آمدی

915

جوش برآرد ز یکی خوشه‌ای
بود نشسته شه‌عادل به تخت
نعره برآورد به صد اضطراب
تا که ازان شور خبر آورند

920

چون برسیدند به ایوانِ شاه
لب بگشودند که ای شهریار
کوکبه‌ء عدل تو تابنده باد
قافله‌ای روی به تو از حجاز

925

بار گشوده ز هم و چیده تنگ
ریخت ز ناگاه به ما تیرِ جیش
ما دگر از غیرتِ فرزاندگی
از دو طرف جنگ شد و داروگیر

عاقبت‌الامر ز ما دردناک
چند تنی را دگر از کارزار
پس که ازان سوی ظفر رو نمود
نه کم و بیشی که بر کس دویم

930

آنچه به ما رفت ازین درد و غم
چون بشنید این پسرِ کیقباد
رفت به اندیشه زمانی فرو
فکرِ دواى جگرِ ریش کرد

935

کانچه ازین مردم نامی شدست

29^b شاهِ فلک مرتبه نوش‌پروان
چار طرف بسته به زنجیرِ عدل
زنگ و جلاجل ز وی آویخته
از بدِ ظالم ستمی آمدی

سلسله جنبان شود از گوشه‌ای
غلغله زان سلسله برخاست سخت
کرد به پیرامنیانش خطاب
دادگران را به نظر آورند

گریه‌کنان از ستمِ دزدِ راه
فخرِ شهان خسرو عالی تبار
دولتِ اقبالِ تو پاینده باد
آمده در سرحدِ کشورِ فراز

امن شده از خطرِ راه و جنگ
نقص پذیرفت ازان جیش عیش
جنگ نمودیم به مردانگی
ما به عددِ اندک و ایشان کثیر

30^a چند تن آغشته به خون شد هلاک
دست و دل از کار شد و تن فگار
پاک ربودند ز ما هر چه بود
نه ره و رویی که دگر پس رویم

کس نشیدست و ندیدست هم
گشت به حالی که کسی را مباد
گوش چو پُر کرد ازین گفت و گو
رو به وزیرانِ درِ خویش کرد

هر چه به تاراج حرامی شدست

گنج گشایند و ز مالِ دهند
 داد چو داد آن شه فیروز بخت
 گفت همان به که شوم منزوی
 این نه درست است که در داروگیر
 تا نکشم ز اهلِ ستم انتقام 940
 لشکریان از همه سو خاستند
 روی نهادند به صد قهر و کین
 بر همه از تیغ رسانده گزند
 بسته مردانِ مفاخر شدند
 کرد به قتل همه سلطان خطاب 945
 پس بگرفت آن شه ملکِ عجم
 باد پر از پرتو نور اله
 شمس از اربابِ ستم دور باش
 تا نرسد بد به تو از جور و کین

در عوض از مالِ حلالم دهند
 تاج فکند از سر و بنهاد رخت
 همچو منی را نرسد خسروی
 دزد بود رهزن و من بر سریر
 هست به من منصبِ شاهی حرام
 اسلحه^{۷۲۲} جنگ بیاراستند
 در طلبِ دزد یسار و یمین
 گردن و دستِ همه در قید و بند
 بر درِ سلطان همه حاضر شدند 30^b
 هر یک از آن را به «اَشْدُ الْعَذَابِ»^{۷۲۳}
 تاج به سرِ تخت به زیرِ قدم
 تربتِ شاهانِ عدالت پناه
 طالبِ نیکان شو و معمور باش
 در کنفِ خسرو عادل نشین

مقاله هفتم در بیان حالتِ شوریدگانِ وادی مهر و محبت و متحملانِ المِ رنج

و محنت و به قضا و قدر تسلیم شدن به قدرِ نُهمت

آنکه ترا جان و تن و هوش داد 950
 کارِ ترا از همه رو کرد پیش
 سخت معلم به همه عالمت
 بر همه از علم، معلم شدی
 زیبِ زمینِ زینِ فلک آمدی
 جلوه اشیا ز تو شد در بیان 955
 قدرِ تو عالی همه از تو فروست
 با تو بود سرِّ خدا روز و شب

پا و سر و چشم و دل و گوش داد
 در تو دمید از نفسِ پاکِ خویش^{۷۲۴}
 کرد مخاطب به بنی آدمت
 بر همه زین اسم مكرم شدی
 سجده گه ملک و ملک آمدی
 مظهرِ اسما ز تو آمد عیان
 هر چه تصور کنی افزون ازوست
 هر چه طلب می کنی از خود طلب

⁷²² اصلحه - Nūshada

⁷²³ «النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ» Mü'min suresi 46. ayet:

⁷²⁴ Bu mısra ve bundan önceki beyit Secde sûresi 9. Beytin anlamına işaret etmektedir:

« ثُمَّ سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي وَجَعَلْتُ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ »

چشمِ تو پوشیده و او در نظر
بی بصر از دیدنِ نوری چرا
960 با دگرانت ز چه گشت است و سیر
دوست ندارد چو تو یک دوستی
نیست حجابی به تواش در بیان
در ازل از عشوه بزد زینه‌ها
چهره به روی همه اشیا گشود
965 این همه افراد کزو در شکی
هست یکی صورت و هر آینه
غیر یکی نیست ز یک گو سخن
هر چه به جز دوست ز خاطر ستر
از خودی خویش مکن اعتبار
970 زنده چنان باش کز آزدنت
ساز رهی زن که ز آب و گلت
خرقه چو مردانِ خدا کن به دوش
ور نه درین جاده مستقیم
زرق و ربا دور کن و کام خواه
975 اشک نیاز از مژه ریز و برو
هر چه رسد درکش و خوشدل نشین
نعمتِ وافی همه از بهرِ تست
باده توحید خور و ده ندا
محو شو آن نوع کزین رابطه
980 راه چنان رو که ز سرمزلی
رنجش کس از کم و بیشی مده
جهد بکن در نظر اهل حال
اصل بنی زاده آدم یکی ست
هست اگر شورِ حقی در سری
985 نی ره بد پوی و نه آلوده باش
هر چه ازین خامه به بیرون شده ست
فکرِ تو نقشِ غلط از وی کشد

از رگِ گردن به تو نزدیکتر^{۷۲۵}
31^a او به تو نزدیک و تو دوری چرا
او به تو همراه و تو همراهِ غیر
لَبَّ لُبَّای ز چه در پوستی
هم تو حجاب آمده‌ای در میان
گشت جهان سر به سر آینه‌ها
هر که درو شکلِ دگر رو نمود
نیک چو بینی نبود جز یکی
روی نموده است به هر آینه
نقشِ دویی را ز میان محو کن
سلسلهٔ ما و منی را بپر
تا نکشی قید سر و بیم دار
هیچ تفاوت نکنند مردنت
رنگِ تعلق نپذیرد دلت
بهرِ قبولِ دلِ مردم می‌پوش
از تو تفاوت چه بود تا بهیم
خرقه به خون می‌کش و می‌رو به راه
دامنِ ار آلوده شود گو بشو
31^b گر همه نیش است چو نوشش بین
دردی و صافی همه از بهرِ تست
مست شو آنگاه به مسجد درآ
هیچ نماند به میان واسطه
از تو غباری نرسد بر دلی
بر سرِ آزارِ کسی پامنه
مورچه‌ای را نکنی پایمال
گوهرِ گنجینهٔ عالم یکی ست
رنجد اگر رنجه شود دیگری
بد مرسان بر کس و آسوده باش
پاک و پسندیده و موزون شده ست
خامهٔ تقدیر غلط کی کشد

« وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ »
725 Kaf suresi 16. ayetin anlamına işaret etmektedir: « مِنْ خَبْلِ الْوَرِيدِ »

دست به چیری مرسان کین بد است
هر چه درین دایره ساده است
990 گر یک ازان جمله نباشد به جای
گر به قصوری رسد از وی عبور
زیب پسند آر و بشو بهرمنند
گر به قبول اوفتی ای پر هنر
نیست شک ار دوست ندارد ترا
995 جان بده اینجا که تو هم جان بری
بی گنه ار فتنه‌ای انگیزی
گر شود این فی المثل اندر خطای
غافل ازین واقعه ساکن مباش
شخص اجل از سبب کین وی

آمده هر چیز به جای خود است
آن همه در جای خود افتاده است
نقص پذیرد سر و کار سرای
32^a از نظر تست نه از وی قصور
هر چه نه زینده ندارد پسند
شیر و پلنگت نشود کارگر
در کف دشمن بگذارد ترا
هر چه بیاری به میان آن بری
خون یکی را به زمین ریختی
واهمه در هند دهد بر تو جای
از الم حادثه ایمن مباش
تیغ به کف در رسد پی ز پی

حکایت بهلول دیوانه

نکته سرایی به یکی انجمن
1000 قافله‌ای گفت به صدها و هوی
بود شترهای فزون از شمار
نیت ره کرد و عزیمت ببست
گاه به شیب آمد و گه فوق شد
1005 آتش دل از جگرش تفت زده
مشعله افروز شد از سوزها
دور به مقصد چو شدش رهنمون
بود زمان را به سیاهی نسب
کشتی خور را فلک کینه جو
1010 زاویه‌ای بر سر راه آمدش
بود فلک بازی انگیزه
آگه از احوال تبه ناشده
خرقه بیفکند و به رویش فتاد
رایت بیضا چو نمود از افق
1015 طاعتیان بهر نماز آمدند

کرد ز بهلول حکایت به من
کرد ز بغداد سوی بصره روی
اکثر او لیک تهی رو ز بار
جست و به کوهان یکی بر نشست
بادیه پیمای ره شوق شد
چون شتر مست دهن کف زده
مرحله طی کرد شبان روزها
پای نهاد از در شهر اندرون
پرده کشیده به رخ روز شب
32^b ساخته در قلم مغرب فرو
شد به درون یاد پناه آمدش
تازه درو خون یکی ریخته
ایمن از اندیشه غوغا شده
پهلوی مقتول شد و سر نهاد
پردگی شام به در زد تفتق
روی به مسجد به نیاز آمدند

چون به درون از همه سو تافتند
گشته جدا از تن شخصی سری
لب بگشودند به آن نامراد
ژندهات آلوده به این خون ز چیست
1020 باز کشیدند به صد کین و قهر
شاه دگر گوش به افسانه کرد
از پی قتلش به نشان آمدند
میل چو جلاد برانگیز کرد
رو به خدا کرد که ای کارساز
1025 از دگری بر تو حکایت کنم
هرچه رسد از تو هدایت بود
داشت از آن سوی گذاری وزیر
پیشترک شد به طریق نواخت
دست ستم گفست ازو دور دار
1030 رفت به سلطان که حقت یار باد
این که کمندش به گلو کرده‌ای
این بود آنکس که گهر سفت‌مت
این ستم آید ز کسش گر بسی
زمره این‌ها غم خود خورده‌اند
1035 زنده دلانند به عین الیقین
رای ملک تابع پند آمدش
منفعل از کرده مجهول شد
آنکه خبر داد ازین داستان
کاهل خطا آمد و کرد این ادا
1040 از دم تیغم شده خونین تن است
بود جوانی به دیار یمن
مست بیامد به سر و خون بریخت
آمده‌ام چُست درین بادیه
باور اگر نیست به ارباب دل
1045 راحت و آزار به هر دو رسید
این بود اسلوب^{۷۲۶} چه پنداشتی

مسجد آغشته به خون یافتند
زنده فتاده بر او دیگری
کز تو پدید آمده است این فساد
خونی این گشته به غیر تو نیست
باز نمودند به سلطان شهر
حکم به خون ریزی دیوانه کرد
جانب دارش بکشان آمدند
تیغ به خونریزی او تیز کرد
جز تو کسی نیست نشیب و فراز
از تو به پیش که شکایت کنم
33^a گر همه جورست عنایت بود
در نظرش گرم درآمد اسیر
چشم چو بگشاد به رویش شناخت
دیده ز نادیدن او کور دار
از همه آفات نگه‌دار باد
حکم به خونریزی او کرده‌ای
حضرت بهلول که می‌گفتمت
برگ گلی هم نزنند بر کسی
پیشتر از آنکه گشی مرده‌اند
مرده به سیراند به روی زمین
گفته دستور پسند آمدش
بهر تدارک سوی بهلول شد
قصه چنین کرد بر راستان
کز ید من آمده است این خطا
خنجر آغشته به خون از من است
داده خدا از کرم خود به من
بی گنهش گشت شبی و گریخت
33^b پی ز پی او به در زاویه
این خط قاضی و بیان سجل
بد به بد و نیک به نیکو رسید
می‌دروی آنچه ازل کاشتی

اصلوب - Nūshada⁷²⁶

بر سرِ آن شور رود عاقبت
بد ز حوادث نرسد مطلقش
حق چو بینی^{۷۲۷} پی باطل مشو
دور مشو از حق و ایمن نشین

هر که ز شوری طلبد منزلت
آنکه جدایی نبود از حقش
شمسی ازین حادثه آزاد رو
گر همه آفاق بجنبد به کین

1050

مقاله هشتم در باب فیض رسانی خلق و گرامی داشتن و به سبب کرم نام نیکو

فرجام را زنده کردن و تخمِ فرخنده کاشتن

گشته بعید از شرفِ این هنر
آب به جوی عمل آرد کرم
در دو جهان می‌کندت محترم
صیتِ کرم محو کند عیب را
مردمی و لطف برو شاخ [و] برگ
نام نکوی تو به عالم سمر
از اثرِ جود مشو ناامید
چون تو روی نام بماند به جا^{34a}
گر گره از کار گشاید به است
گنج و دفاین همه از ایزدست
داد به تو تا تو دگر هم دهی
تا بخوری و بخورانی به خلق
مالِ خداست و فقیران عیال
تو به وکالت شده‌ای صاحبش
شرطِ وکالت نرسانی به جای
بهرِ همین نیست که تنها خوری
بر تو بیندد در مفتوح را
درد سر از رنجِ خمارش کشی
شربتِ آبی خور و مستی فروش
روضه تهی از خس و خاشاک ساز

ای شده از فیضِ کرم بی‌خبر
عفو گنه را به دل آرد کرم
لطف و کرم ورز که لطف و کرم
جود معبر بکند جیب را
جود نهالی ست و ثمر چون تگرگ
داد دهش می‌کند ای پر هنر
اهلِ کرم باش که بردی نوید
سعی تو ضایع نکند از رجا
آنکه گره بر سرِ کیسه نبست
ملک و خزاین همه از ایزدست
آنکه ز زر داد ترا فربه‌ی
در نعمت کرده فرو تا به خلق
مال که در دستِ تو دارد کمال
باز مگیر این درم از طالبش
نیک نباشد که به امرِ خدای
نعمتِ دنیا که تو گرد آوری
معهده پر تیره کند روح را
بعده کزو نفسِ تو دارد خوشی
مستیت از ذوق درافتد به جوش
خلوتِ دل از غش و غل پاک ساز

1055

1060

1065

1070

⁷²⁷ Nūshada – به بینی

از صدف آموز درون روشنی
 قند دهد نای چو تنگش نهی
 فیض رسان باش چو ابر بهار
 نخل ثمر داد که شد اصل و فرع
 زر که به دست آوری از روزگار **1075**
 قوت تو زین پیش درون شکم
 چون شد از اینجاست به آنجا گذار
 عاجزیت بود از آب خورش
 چون خرفت گشت درخشنده در
 می بری و می شکنی شیروار **1080**
 گرسنه یابی چو فتاده فقیر
 مرد خدا گر نعم عالمش
 نیم تهی نان نخورد بر دری
 این همه افسانه بود با فسون
 دم نتواند که زند زنده‌ای **1085**

در به تو بخشد اگرش بشکنی
 شاخ دهد میوه چو سنگش زنی
 تا به بلندی بردت روزگار
 تخم فشانند ابر که شد سبز زرع
 خورده بکن همچو گل و بر کف آر **34^b**
 داشت روانی دمام ز دم
 دایه بشد دهر و تواس شیرخوار
 داد لبانت ز لب پسرورش
 حقه لعل از در سیراب پر
 یاد نیاری که بدی شیرخوار
 کم خور و آن نیز بخور دیر دیر
 پیش نهد رزق رسان هر دمش
 تا نخورد نصف دگر دگری
 گر نشود فیض خدا رهنمون
 هیچ نیارد که کند بنده‌ای

حکایت

گفت یکی از سر شرح و بیان
 مصلحت آن شد که به گلبانگ وی
 مویه به مرگش گه و بی گه نشد
 بست یکی طرفه برادر کمر
 صورت هر دو شده چون هم رقم **1090**
 میوه این باغ ز عهد قدیم
 لیک نیفتاده به تشخیص دل
 آن به کرم شهره عالم شده
 این دگری داشت ز بد گوهری
 شیوه خود ساخته اطوار او **1095**
 خیمه حاتم زد و در وی نشست
 گه به یکی پیشکشی رخس کرد
 بر سر میدان کرم ماند پای

حاتم طی بست چو رخت از جهان
 فوت کسانش نشود حکم طی
 هیچکس از مردنش آگه نشد
 جست ز یک مادر و از یک پدر
 هر دو به اندام فتاده چو هم
 گشته یکی سیب تو گویی دونیم **35^a**
 طینت هر دو ز یکی آب و گل
 از گهر پاک مکرم شده
 خست و بخل و حسد و پر خوری
 بر سر و تن جبه و دستار او
 مرکب تازی به در خیمه بست
 گه به یتیمی شتری بخش کرد
 جای برادر شدش القصه جای

مدتِ اوقات چنن بگذرانند
 بود یکی منظرِ عالی نه پست **1100**
 پشتِ فلک خم شده زان منظره
 رفت یکی روز به عزّ تمام
 بی سر و پایی به برافکنده پوست
 سائلم اینجا و غریب آمده
 صاحبِ دريوزۀ این خاک راه **1105**
 مرحمت آورد به حالِ غریب
 جای چو شد پنجرۀ دگرش
 تند شد و گفت که ای خر گدا
 این نفست مکرمات انگیختم
 حبّهای ناخورده ز دینارِ من **1110**
 فقر چو شد شیوه ترا داد چیست
 چاک بزد جیب خود آن دردمند
 آه کشید از دل و از غم فسرد
 اشک فرو ریخت که وا حاتما
 گفت کی این را ز فقیران غمست **1115**
 داشت کفِ قدرتِ او قلزمی
 شاهدِ مقصود چو در می‌گشود
 بس که فغان کرد و ز غم شد خراش
 دایه که پرورد به شیرش نخست
 کای ز ازل نقدِ دل و جانِ من **1120**
 صد رخت این قصه بیان کرده‌ام
 آنکه نهان است کنون زیرِ خاک
 حق چو به ما روی نکویش نمود
 شیر نشد میل ز پستان یکی
 چون تو ز پستان به گلو می‌زدی **1125**
 زینتِ این پایه و عیش و حضور
 شمسی ازین راز مکن غافل
 تا نکند تشنه لبی حلق تر

هر چه بیفتاد به دستش فشاند
 حاتم طی گاه درو می‌نشست
 گشت مزین به چهل پنجره
 ساخت دران منظرِ عالی مقام
 بانگ برآورد که الله دوست
 بر درِ حاتم به نصیب آمده
 دیده بسی خیر ازین بارگاه
 تخم کرم ریخت ز بالا به شیب
 باز بیامد به گدایی برش
 چند بگویی که ندارم نوا **35^b**
 سیم و زر از کیسه فرو ریختم
 باز شدی رخنه‌گر کارِ من
 شرم بکن بیهوده فریاد چیست
 دید سخن نیست چو همت بلند
 خاک به سر کرد که حاتم بمرد
 نوحه برانگیخت که وا حاتما
 گشتنیم من اگر این حاتمست
 کرده چهل بار به من مردمی
 هر نفس از پنجره‌ای می‌نمود
 مردنِ حاتم به همه گشت فاش
 روی به او شد به خطابِ درست
 میوه باغِ من و بستانِ من
 رازِ نهان بر تو عیان کرده‌ام
 از اثرِ حکمتِ یزدانِ پاک
 از عدم آمد چو به ملکِ وجود
 تا نخورد طفلِ دگر زان یکی
 بر دگری پنجه فرو می‌زدی **36^a**
 داده حقّ است نه با جهد و زور
 پیرو نیکان شو اگر عاقلی
 گر بتوانی دم آبی مخور

مقاله نهم در بیان خرقه پوشانی که از ریا دورند
و به رضای حق جلّ و علا نزدیک و مسرور

- 1130 کرد روایت بر ارباب عقل
گفت که یک بار به خرقه کشی
ای ز برون یافته صدگونه زیب
مُقبل حق گشتن و مقبل خلق
از عمل خویش نکو کیش باش
روی تو دائم که نماید نکو
از سیر خوب شوی سرفراز
1135 سیرت خوش سیر فلک می کند
در قدم خلق نکو صد صفاست
خلق نما که اهل هدایت شوی
صاحب اخلاق نکو سرور است
1140 مدح نبی کرد خدا یکشبی
در عمل آر این هنر ار مُقبل
جلوگر روح به تائید شو
گرم بکن مجلس روحانیان
خوی ملک کسب کن از خُلق خوش
1145 گر بکند اهل صفا یکدمت
ملک بقایت نه ز جا می رود
نفع و ضرر چون رسد از معاش
تاچ قباد است و گر تخت جم
آنچه به اینها بشد از دور و گشت
1150 گر به تو بدکار به بند اوفتد
باز مجو کینه و تیغش مزن
گر بتوانی مکشش در قصاص
در ره حق دل به رضا دادنیست
چون به بلایی بشوی مبتلا
1155 درد بکش گیر سرایت ازو
زهر بچش خورد مده زهر ناب
شاخ حیاتش مکن از بیخ و بن
- کرخه‌ای از حضرت معروف نقل
کرد ادایی و ادای خوشی
داده ز هر رنک به مردم فریب
نیست به سجاده و تسبیح و دل
تخت نشینی کن و درویش باش
خوی تو چون روی تو باید نکو
سیرت خوب آر و به صورت مناز
خُلق نکو مرد ملک می کند
مُحسن اخلاق ولیّ خداست
پادشاه ملک ولایت شوی
خُلق نکو سیرت پیغمبر است
36^b کرد قسم یاد به خلق نبی
رنجه شو و رنجه مگردان دلی
نفس بکش زنده جاوید شو
پرده کش از چهره نورانیان
رخت ز ملک بشیریت بکش
در قدم زنده دلان محرمات
گر همه عالم به فنا می رود
غم مخور و شاد دگر هم مباش
چون همه اندر گزر آمد چه غم
بر تو دگر نیز بخواهد گذشت
به که هلاکش نپسند اوفتد
کار خدا را به خدا اوفکن
بلکه بکن از غم بندش خلاص
دل به رضا تن به قضا دادنیست
صبر چو ایوب بکن در بلا
داغ بلا به که شکایت ازو
تلخ شنو تلخ مگو در جواب
37^a بد کندهار با تو، تو نیکی بکن

تیر مینداز به قصدش ز تخش
بد عوض بد مکن ار بخردی
در حرم خاص کیت جا دهند 1160

گر همه مملوک تو باشد ببخش
گر بدی را بپسندی بدی
قدر ترا کی به دگرها دهند

حکایت

هست به یادم که یکی گفته بود
گفت ز شاهان عراق عرب
از لمعات نبوی اهل دید
بحر سخا و کرم و علم بود
شرح وفا ثبت بر اوراق داشت 1165
خوانده خدا از گهر طاهرش
تازه گلی داشت ز باغ حیات
بود غلامی ز زر توشه‌اش
ساخته جایی پسر شهریار
ناگهی افتاد به دام بلا 1170
نقش رخس در دل خود می‌نگاشت
گفت شبی مادر آن دلربا
دختر من آب و تو چون آتشی
ابروی او سرکش و تو زار و
گفت غلامش که چه حرفست این 1175
در ره او جان و دل و تن دهم
گفت نه زر باید و نه سیم تو
این که در آغوش تو دارد مکان
روی نماید به تو روز خوشی
گفت به مولا چو شوم روبرو 1180
گفت بگویش به یکی رفعتی
جانب او باز چو بشتافتم
کرد مر آن رو سیه بی حیا
یافت ازین واقعه سید خبر
جرم ببخشید به لطف تمام 1185

گوهر عالی سیر سفته بود
بود یکی سید عالی نسب
وز نفحات صفوی مستفید
کوه وقار و ادب و حلم بود
روی خوش و خوبی اخلاق داشت
موسی بن جعفر بن باقرش
آمده موصوف به چندین صفات
کرده مربی جگر گوشه‌اش
گه به سر دوش و گهی بر کنار
شد به یهودی صنمی مبتلا
رنک ز گلزار جمالش نداشت
پای بکش بر سر این کو میا
چاشنیش را نتوانی چشی 37b
زور کمانی که نداری مکش
جان و جهان بهر نگاری چنین
ور طلبد سیم به دامن دهم
نی گهر لطف و نه تعظیم تو
گر سرش از تن فکنی در زمان
میوه بستان وصال چشی
عذر چه آرم چه بگویم به او
ماندم و رفتم ز پی حاجتی
سر ز تنش گشته جدا یافتم
سر ز تن نطفه عصمت جدا
قاتل و مقتول شدش در نظر
دل نکشیدش که کشد انتقام

رنج‌ه نگرداند ز آب‌ادیش
 خشم فروبرد و بشد منتخب
 این روش مکرمت آوردی ست
 شمسی از ارباب وفا گو سخن
 خلق خوش آر و به جهان طاق باش

38^a

داد روانی خطِ آزادی‌ش
 کرد فلک «کاظم غیظش»^{۷۲۸} لقب
 غایت احسان و جوانمردی ست
 جور بکش جور به مردم مکن
 خاک ره صاحب اخلاق باش

مقاله دهم در بیان عشق که بقای زنده دلان از دم اوست

بلکه از اثر مهر دوست^{۷۲۹}

عشق چو از بحر قدم موج زد
 از دمش آموخت قیام و نشست
 روشنی پرتو ذات است عشق
 زنده به عشق است دل آدمی
 از دم عشق آنکه نشد زنده دم
 عشق برآرد چو نفس همچو مشک
 عشق چو اکسیر هنرور بود
 عشق نهالست بقا کاخ او
 مهر بورز ار طلبی پاک چهر
 مهر اگر نه ز سپهر افتد
 مهر بود مونس پیر و جوان
 چرخ بیفتد چو گدای درت
 پایله عشاق شود پایه‌ات
 هر که ازین دورتر افتاده است
 عشق کند چون شوی از دهر خرج
 پادشهی کن که درین تخت گل
 خسرو اگر عشق سلامش کند
 پیش غم عشق که راوی بود
 عشق زداید ز فنا گرد را
 به که شوی بنده مقبول او

1195

1200

1205

1210

فیض رسان گشت و به هر فوج زد
 هر چه درو جنبش و تحریک هست
 شعشعه نور صفات است عشق
 بی دم او زنده نماند دمی
 هر چه کم آمد شد ازان نیز کم
 سبز شود از دم او چوب خشک
 زر کند ار بر مس آدم خورد
 مهر و محبت ثمر شاخ او
 زر کند ایثار سپهرت ز مهر
 کی به زمین پرتو مهر افتد
 مهر فرود آمده از آسمان
 سایه اگر او فکند بر سرت
 لطف خداوند شود سایه‌ات
 چون صدف بی گهر افتاده است
 نام تو در دفتر عشاق درج
 عشق تو گنج آمد و ویرانه دل
 بنده فرمان غلامش کند
 شاه و گدا هر دو مساوی بود
 زنده جاوید کند مرد را
 او به تو مشغول و تو مشغول او

38^b

⁷²⁸ Kazımî-el Gayz: öfkesini yutanlar anlamına gelmektedir. Al-i İmran suresi 134. ayet:

«الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَافِئِينَ الْغَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

⁷²⁹ Haşiyede ... بلکه دوست –

بهر چه در هجر شدی خوار و زار
 حجتِ عشقِ تو اگر صادق است
 سهل کند کار و نه بندد به تو
 همدم و همخانه ترا هر زمان
 طعنِ حسودان نکشد صادقش **1215**
 نفعه‌ای از عشق به عالم وزید
 این به خدا عاشق و معشوق شد
 این فرس از منزلِ خاکی براند
 این به ره حق شد و سرمست شد
 عشقِ بتانت نبود بی ملال **1220**
 از اثرِ فیضِ گهرپاش باش
 نو گلش از دور نگردد کهن
 در چمنِ خرمی آن لطیف
 خط نکند تیره رخس را به جور
 بزم بقا را کرمش ساقی‌ست **1225**
 عشق کند جان ترا در خروش
 سرد نگردد نفسِ اهلِ راز
 آدم بی عشق به عالم مباد
 گر نبود عشق چه گوید کسی
 عشق جنان نی که مجازی بود **1230**
 رقص رسد لیک نه از وجد و حال
 هر نفس از سوز و نگاری بود

دوست در آغوش و تو اندر کنار
 عاشقِ او شو که ترا عاشق است
 داغِ جدایی نه پسندد به تو
 روی نهان کرده ز نامحرمان
 ننگِ رقیبان نبرد عاشقش
 هر گروهی را به طریقی کشید
 وان دگری طالبِ مخلوق شد
 وان به تماشای گل و آب ماند
 وان به هوا و هوس از دست شد
 عاشقِ او شو که ندارد زوال
 نقش بهل در پی نقاش باش
 سبز بود در همه فصلش چمن
 دستِ تطاول نرساند خریف **39^a**
 آینه‌اش زنگ نگیرد ز دور
 جمله بتان فانی و او باقی‌ست
 دیک شود ز آتشِ سوزان به جوش
 دل نشود پیر به سالِ دراز
 سایه عشق از سر ما کم مباد
 نیست گر این نافه چه بوید کسی
 با پسران خنده و بازی بود
 از قد و رفتار و رخ و خط و خال
 هر دو سه روزی پی یاری بود

حکایت

بود به تبریز پری زاده‌ای
 شمسِ فلک از رخ او تاب داشت
 بر فلک از ناز برافشانده دست **1235**
 کوکبه حسن در اوج کمال

داشت چو آینه رخ ساده‌ای
 روز و شبان نی خور و نی خواب داشت
 ماه تمام از حسدش در شکست
 ثانی او یوسفِ صاحبِ جمال

آهوی چشمش که شد از وی شکیب
 جانبِ او میلِ دلِ دوستان
 بلبَل از آزادیِ او خوانده بود
 لب چو گشوده ز هم از خندگی
 شاهدِ گل خاکِ کفِ پای او
 لاله ز داغِ غمِ او سوخته
 رفته بنفشه به تب و تاب ازو
 در صفِ خوبانِ جهان برده گوی
 کاکلِ او بسته به دل‌ها گره
 هر که ز معنی خبری داشتی
 راهرویی داشت به رخ گردِ عشق
 بر سرِ راهیش چو دیده گشاد
 واله او شد به زمان اندکی
 ملکِ نظر از رخِ آباد داشت
 در دلش اندیشه‌ی آزار نه
 گه به فغان رو به در او شدی
 گاه کشیدی ز جگر آه او
 سوختی از آتشِ دلِ عالمی
 از رخ و جعدِ سیه آن نگار
 آگه ازین جاهل و فرزانه شد
 ریخت ز ناگاه گلش رنگ و بو
 بر دلش از هجر جراح رسید
 زورگرِ دهر بینداختش
 منزلِ او گوشه‌ی سرخاب شد
 خاک به سر ریخت ز غمِ دردمند
 بس که ز غم کوفت به سینه جگر
 از المِ ناله امانش نماند
 قطعِ نظر کرد ز هر منظره
 ساکنِ ویرانه شد از فرقتش
 چاک گریانش به دامن رسید
 رفت دل آرام وی و زار ماند
 بولہوسان را نه دل و دین بود
 شمسِی اگر عشق هوس می‌کنی

شیر دلان کرده شکار از فریب
 مایلِ او شاخِ گلِ بوستان
 سوسن ازو پای به گل مانده بود
 غنچه دهن بسته ز شرمندگی
 سرو خجل از قدِ رعنا ی او
 آتشِ دل در جگر افروخته
 دیده نرگس شده بی‌خواب ازو
 نازکی تنگِ میانش ز موی
 بر سرِ هر موی به صد جا گره
 در رخِ خویش نظری داشتی
 بود سرشته گلش از دردِ عشق
 دید رخسار را و دل از دست داد
 دیدن و عاشق شدنش شد یکی
 خاطرِ مجموع و دلِ شاد داشت
 سیریش از دیدنِ دیدار نه
 گاه به فریاد به هر سو شدی
 گاه فتادی به سرِ راه او
 از نظرش دور شدی گر دمی
 نه شیش آرام و نه روزش قرار
 گوشِ بد و نیک پر افسانه شد
 خارِ اجل رفت به پایش فرو
 کلکِ قضا طرح جدایی کشید
 بادِ فنا کُن فیکن ساختش
 رفت به یک گوشه و در خواب شد
 صیتِ فغان کرد به حاتم بلند
 حالتش از مرده شد افسرده‌تر
 چاره بجز آه و فغانش نماند
 خاک نشین گشت دران مقبره
 گشت مجاور به سرِ تربتش
 عشقِ مجازیش به پایان رسید
 یار بداد از کف و بی‌یار ماند
 عقبِ عشقِ بتان این بود
 نسبتِ این را چه به کس می‌کنی

مقاله یازدهم در صفتِ متوکلانِ زاویهٔ تسلیم و رضا به طلبِ رزق
از درِ او به درِ دیگری نمی‌روند و نمی‌دوند

- ای شده غافل ز سر و کارِ رزق
گردد توقع به درِ کس مبر
روزی هر کس ز خدا می‌رسد
چشم می‌آلای به رزقِ کسان
خوردنِ نانِ تو اگر کیشِ تُست
دست مبر پیش که دون می‌شوی
غم مخور این نیم تهت نان رسد
پیش مینداز درین دجله شست
گر ز پی رزقِ خود و بانویت
حصهٔ امروزِ تو تنها رسد
همتِ عالی به طلب همچو کوه
ز آمده شد نعلِ تو در پای کرد
چون به تو خواهد که دهد توشه‌ای
دستِ تو بگرفته چو او می‌برد
گر به درِ فیضِ الهی رسی
صد کسی دیگر شودت از کزین
دست به ذیلِ کرمش چون زنی
چون به تو مهمان رسد از ده بده
محترمش دار به عز و وقار
صرفِ ره او کن و خوشدل نشین
شامِ خود آن به که به پیش افکنی
روغن اگر نیست پنیرش بده
روی مکن ترش که آن سینه ریش
گر چه ز خوانِ تو نوا می‌خورد
منتِ باز آمدنش برفکن
مزدِ تو پیداست به وجهِ حسن
- از چو خودی گشته طلبکارِ رزق
در طلبِ لقمه مشو در به در
آنچه نصیب است ترا می‌رسد
روزی خود جوی ز روزی رسان
ماید روی زمین پیشِ تُست
همچو خودی را چه زبون می‌شوی
هر چه مقدر شودت آن رسد
غیر نصیبِ تو نیاید به دست
سوده شود پای تو تا زانویت
قسمتِ فردا به تو فردا رسد
کز اثرِ فیضِ پیایی شکوه
لعل ازان در کمرش جای کرد
بی‌خبرت می‌دهد از گوشه‌ای
پای تو در گنج فرو می‌برد
از درِ دریوزه به شاهمی رسی
خرمن احسان، ترا خوشه چین
خود به تو گوید که چه باید کنی
بازکش از خویش و بخوردش بده
ضیفِ خدایست عزیزش بدار
ور خورشِ یکشبه داری همین
هان که غریب است دلش نشکنی
اشتر اگر نیست ز شیرش بده
روزی خود می‌برد از خوانِ خویش
روزی خود هم‌ره خود آورد
بلکه تو ممنون شو ازان آمدن
رنجِ تو ضایع نشود جانِ من

خلق ز بذل تو که خوشدل شود
 قیمت احسان به تضاعف نهند
 گوشه نشین باش که آهنگ تو
 پای چو عنقا بکش از خاص و عام
 1300 مار صفت خاک بلیس و برو
 بین که چسان گشت همای از جهان
 ترک طمع گیر و بیاسا به ناز
 صدق و ارادت به توکل نما
 1305 پاک دلان باب یقینت زنند

حبه تو «سبع سنابل»⁷³⁰ شود
 هر به یکی صد به عوض می دهند
 پر کند آفاق ز گلبانگ تو
 کز طمع دانه نیفتی به دام
 در هوس طعمه به هر سو مدو
 راضی و مرضی به یکی استخوان
 حرص بپر باز ره از ننگ و آز
 گر به توکل بشوی آشنا
 41^b نقش سعادت به نگینت زنند

حکایت

یافتم این قصه ز بغدادی
 نور سواد نظر عمرو و زید
 گفت خلیفه به یکی صیدگاه
 شب به میان آمد و وقت سکون
 1310 شد به ضرورت شه دولت قرین
 صاحب آن خانه ز بردار و نه
 پرورش اهل وصالش به آن
 دید که مهمان عزیزش رسید
 مردمی کرد ز راه صواب
 1315 تا به دم صبح دل انورش
 صبح که تودیع نکوبخت کرد
 بهر تلافی کرم پرورش
 مکث مکن گفت درین طرفه جای
 کز زر و سیمم به تو افتد محل
 1320 گر نگذارند حواجب ترا
 روز دگر پیر مبارک قدم

از دو جهان یافتنه آزادی
 روشنی برج ولایت جنید
 ناگهی افتاد جدا از سپاه
 چتر سیه زد فلک قیرگون
 ضیف یکی خانه صحرانشین
 داشت همین یک شتر شیرده
 زندگی اهل عیالش به آن
 بست شتر را و سرش را برید
 محضر آورد روانی کباب
 گشت چو پروانه به گرد سرش
 روی ارادت به سوی تخت کرد
 کند ز انگشت خود انگشتریش
 چون بروم من تو ز دنبال آی
 پر کیمت دامن و جیب و بغل
 نقش نگینم بنما و درآ
 42^a شد ز پی وعده صاحب کرم

⁷³⁰ Bakara suresi 261. ayet:

«مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْتَبَتْ مِنْ سَبْعِ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

یافته رخصت به درون رفت زود
دید ملک مشغول اندر نماز
یارب و یارب شده ورد دلش
دست دعا باز به درگاه حق
این همه امید توقع ز کیست
کش نبود دادگری جز خدا
هر که رسیده به نوالی ازوست
خود بدی در حق خود کرده‌ام
می‌طلبند او دگر از دگری
بهر چه باید طلبیدن ازو
آنکه به او داد به ما هم دهد
دست تهی روی به صحرای نهاد
پا به گوی رفت فرو ناگهش
گنج سلاطین قدیمش به دست
داد دل بنده و آزاد داد
تافت بر او پرتو جاه و جلال
نهر و پل و زرع و رباطش به جای
گنج روان صرف نکو نامیش
داخل ارباب تحمل شوی
هر قدمت گنج دگر می‌دهند

42^b

خاتم سلطان به بزرگان نمود
پیشترک رفت ز روی نیاز
گوشه محراب شده منزلش
بسته به زاری و توقع نسق
1325 کرد تفحص که مرین عجز چیست
هاتف غیبش برساند این ندا
هر که به کف یافته مالی ازوست
باز بگردید که بد کرده‌ام
این که به من وعده بداد از زری
1330 آنکه طلبکار بود سو به سو
پادشه ما به گدا هم دهد
کرد توکل به امید مراد
فیض یقین گشت رفیق رهش
1335 بی‌طلب افتاد به حکم «الست»⁷³¹
صیت کرم داد و درش را گشاد
صاحب مکنش شد و مال و منال
تا به ابد ماند ازان نیک رای
دولت و اقبال بشد حامیش
1340 شمسی اگر اهل توکل شوی
راه‌شناسان که خبر می‌دهند

مقاله دوازدهم در بیان فضیلت صحبت

و شرط مودت و محبت

ساز ره طرفه سواران زنی

ای که دم از یاری یاران زنی

⁷³¹ A'raf sûresi 172. ayet:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا...»

ترکِ هوا و هوسِ خویش گیر
 صحبتِ دانا دهدت فیض پند
 1345 صحبتِ صاحبِ نظران دیده باش
 هر چه درین دایره ذو رتبت است
 مشترکِ آیی چو به اربابِ صف
 باش پیِ راحت و بهبودشان
 دم ز ادب درکش و هر سو میوی
 1350 دار نهان رازِ سخن در حشا
 هر چه نباشد به وجودت پسند
 خاصه کسی را که مصاحب شوی
 چون به وفاق اوفتدت گوهرش
 مصلحتِ کارِ وی اعلا ببین
 1355 دست به سفره مرسان پیش ازو
 فی‌المثل ار لقمه بود در دهن
 یارِ نکو جوی که عمر آن بود
 جان که رود کس ننشیند به جاش
 نیک نکرد آنکه نه یاری گزید
 1360 یار بود میوه این فرع و اصل
 قدر فزاید شرفِ الفتت
 طالبِ او باش ز برهانِ او
 منصبِ عالی طلبی پست شو
 خاک صفت باش به اهلِ طریق
 1365 نان نشود گندمت ای آشنا
 بارِ گران [۱] ز بر آن دور گیر
 قوتِ بازو نبود در شمار
 بار کشی گر نکند شاخِ باغ
 گر نه زمین بار کشیدی چو کوه
 1370 چون به تو چسبت مشو از وی جدا
 رنجه مگردان دلش از گریزی
 گر به سفر اوفتدت خیز و خفت
 راه فتد گر به برون از حیش

شیوه مردانِ خدا پیش گیر
 صحبتِ دانا کندت ارجمند
 صحبتِ خالصان طلب و دیده باش
 از اثرِ فایده صحبت است
 رشته انصاف میفکن ز کف
 در پی نقصانِ خود و سودشان
 تا نرسد رخصتِ گفتن مگوی
 چون ز تو پرسند لب از هم گشا
 بر دگری نسبتِ او را مبند
 دم به دمش طالب و راغب شوی
 صرفه رسان باش نه صرفه برش
 43^a کام خود از کامِ وی ادنا ببین
 گوشه نانی مشکن پیش ازو
 از دهننت در دهنِ او فکن
 یارِ نکو جان و به از جان بود
 یار فروشی چه خری در بهاش
 داد ز کف یوسف و دنیا خرید^{۷۳۲}
 هان که ز دستت نرود نقدِ وصل
 دیر به دست آمده این دولتت
 او به تو خواهان و تو خواهانِ او
 جامِ ارادت بکش و مست شو
 بار بکش بار منه بر رفیق
 آرد نیاید به تو از آسیا
 گر متحمل نشود سنگِ زیر
 مردِ رهی زورِ تحملِ بیار
 کی رسدت میوه ز روی فراغ
 آمدی از لرزه زمین در ستوه
 جان و جهان کن به مصاحب خدا
 43^b خاطرِ او جوی و تو هم خوش بزی
 سایه صفت در پس و پیشش بیفت
 پای ز سر ساز و برو از پیش

⁷³² Bu beyitte Hz. Yûsuf'un köle olarak satılmasına telmih bulunmaktadır.

1375 چون به کناری رود از رهگذار
دوش به دوشش برد از زیب و زین
دُرِ وفایست که سفتم به تو

پای به جا سخت کن از انتظار
راه و روش کسب کن از فرقدین
این بود آداب که گفتم به تو

حکایت

1380 بود دو پاکیزه جوان در هرات
نی به یکی کم اثر فیض میغ
هر دو به هم متصل از مهر نغز
هر دو قبول آمده از مقبلان
هر دو رسیده به کمال و جمال
کوه گران کاه ره کیششان
پرتو انصاف به سر تافته
هیچ نبودند ز هم مفترق
1385 آمده هر دو به مرور زمان
در طلب قوت دران سرزمین
موسم خرم شد و وقت درو
هر دو به تقسیم برانند رخس
رفت به تجدید وضو یک کدام
1390 گفت که نانخوار وفادار من
نی سخنی با کس و قصه کرد
این چو پیامد به صفای وضو
کرد مرین یکدگر اندیشه‌ای
گفت که همدرد مرا در مزاد
1395 مشورتی با دل دانا نمود
از اثر نیت اعمال داد
بارکشان بار ازو می کشید
گشت ز فیض عمل و فکر رای
شمسی اگر می طلبی فیض یار
1400 ور به کسی دوست شوی طوع کن

هر دو به هم یار به عهد ثبات
نه به یکی را ز یکی جان دریغ
رفت به یک پوست دو بادام مغز
از اثر صحبت صاحب دلان
در نظر معنی و اهل کمال
خرمن عالم بجوی پیششان
منزلت ملک و ملک یافته
در سر افعال به هم متفق
صاحب فرزند و زن و خان و مان
تخم فشانند به هم بر زمین
44^a خشک بشد سنبل و خوشید جو
آنچه خدا داد بگردند بخش
دیگری از فکر صواب کرام
بیشتر افتاده ز نانخوار من
برخی ازین حصه به آن حصه کرد
وانکه هنر کرد نهان شد ازو
خوبتر از خوبتر اندیشه‌ای
خرج کسان هست ز خرج زیاد
بر سر آن رزق ز رزقش فزود
بس که ز هر سو برکات اوفتاد
قلت آن غله نمی شد بدید
خانه پر از غله و خرم به جای
مزد بکن کشت درین کارزار
یاری اگر می کنی این نوع کن

- ای همه شب خفته درین مرحله
راه روان گشته به منزل جلی
زننده دلان یافته قرب و حید
سیر مقامات که ایجابی ست
هوش و روان هر دو بهم همدمند **1405**
این دو برادر به وقوع بیان
حیف بود کز روش ناصواب
خوش نبود این که ز آلائی صنع
در سر کار فلک نیلگون
شب کند افروخته سیّاره چهر **1410**
جلوگری هر نفس از روی حال
بهر تو در کار هزاران هزار
هر نفس از عمر چه دانی چه رفت
پرورد آنکو بخور و خواب تن
خاک بران سر که شد از خواریش **1415**
آنکه دعا کرد اجابت ز نوح
راست تر آید به شب از ماسوا
آنکه به جان داشت ز دشمن هراس
وآنکه مقام عجبش دست داد
مایه تحصیل کثیر آمده است **1420**
چشم زدن می گذرد این سه بیست
آنچه ز بیداری شب می رسد
هر چه ازو فیض ربایی شود
سرعت طاعات بکن از روی فرش
دوست دهد چون خبر مغز و پوست **1425**
عزت دینت چه شد ای نوش لب
ساعت یکروز و شب ای نامدار
- روز فتاده ز پی قافله
مانده تو در بادیه از کاهلی
خواب ترا کرده ز مقصد بعید **44b**
در سر بی خوردی و بی خوابی ست
خفتن و مردن خود هم توامند
خواب سبک آمد و خواب گران
اکثر اوقات کنی صرف خواب
دیده بدوزی ز تماشای صنع
شب شود از روز تماشا فزون
شب شود آراسته بزم سپهر
از پس پرده بنماید جمال
مانده تو محروم ز سستی کار
خفته چه داند که، که آمد که رفت
بی خبرست از شرف زیستن
خواب به از دولت بیداریش
شب دهد ابواب سما را فتوح
تیر دعا بر هدف مدعا
شب شدش از نار درخت اقتباس
پایه معراج شبش دست داد
عمر گرنامه قصیر آمده است **45a**
گوی کسی برد که هشیار زیست
هدیه غیب است ز رب می رسد
آن سبب روح فزایی شود
چون برسد بانگ خروشت به عرش
پس عجب ار خواب کند چشم دوست
مرغ به تسبیح و تو خاموش لب
در عدد افتاده دو ده با چهار

گر نتوانی همه را زنده داشت
ثلثی ازان صرف بکن در شمار
1430 چون برود هشت و نیاید بدل
ور کنیش روز بخواب اختیار
خفتن روزت فکند در ظلام
خواب که در روز طلبکار تُست
گوش کن این نکته ز روی صواب
1435 خفته ندارد خبر از فیض رب
آیدت آن روز که بی اختیار
چون کندت خاک لحد خوابناک

طالع ازین کوکبه فرخنده داشت
زنده دو ثلث دگرش را بدار
شانزده اش را تو بمان لاقال
آینه روح تو گیرد غبار
تیره کند روز ترا همچو شام
زد کند چهره و اندام سست
خواب مکن تا نرسد وقت خواب
جهد بخفتن چه کنی روز و شب
خواب کند بی خبر از کار و بار
سر زنی تا به قیامت ز خاک

45^b

حکایت

زنده دلی راه حقیقت زده
شیوه خود ساخته آداب را
1440 کرده شب و روز ز روی نیاز
شب همه کس بی هوش و هشیار او
راز عیان گشته کماهی برو
عالمیان را زده بر سر علم
ساخته حق بر علما اقدامش
1445 بس که در آفاق شده معتمد
کرد یکی از صالحای زمان
کز هنرت گوش جهان پر صداست
کشف معانی به بیان درست
از همه کس پیشتری در هنر
1450 گفت امم طالب سر رشته بود
معجزه وحی نه معلومشان
لب بگشوده به سخن آمدند
کز کرم خویشتن ای کامیاب
نی مدد از غیر و نه از خویش ما
1455 یاری ما کن که به سرحد رسیم
این خبرم بانگ چو بر گوش زد

پا به سر ملک طبیعت زده
بسته به خود راه خور و خواب را
دیده به راه کرم دوست باز
خفته به شط ماهی و بیدار او
علم سفیدی و سیاهی برو
روشن ازو گشته سراج اُمم
کرده مسما به امام اعظمش
ذکر جمیلش به زبان تا ابد
پرسش از آن صاحب امن و امان
این شرف علم ترا از کجاست
ورد زبانها همه گفتار تُست
از که رسیده است به تو این نظر
عاجز و بی چاره و سرگشته بود
معنی آیات نه مفهومشان
شاه و گدا روی به من آمدند
146^a بر رخ ما باز کن از فیض باب
راه روانیم و نه کس پیش ما
هادی ما شو که به مقصد رسیم
کشور خوابیم سپه هوش زد

یک شبی از غیرتِ عالمِ فروز
بس که کمم خورد و کمم خواب بود
بود چهل سال به امرِ خدا
در هوسِ خوشدلی خاص و عام
1460
بس که شدم طالبِ آدابِ فیض
گر فلکم رام و گر یار بود
شمسی ازین شوق طربناک شو
بوکه ازین خاک رسد یاری‌ای

دیده به هم بر نازدم تا به روز
روز و شبم روی به محراب بود
طاعتِ صبحم به وضوی عشا
گشت به من راحتِ خویشم حرام
بر رخِ من باز شد ابوابِ فیض
از اثرِ دولتِ بیدار بود
در گذرِ زنده دلان خاک شو
چشمِ ترا مایهٔ بیداری‌ای

مقاله چهاردهم در نفی حکمای فلاسفه

گفت چه خوش گفت به یک فیلسوف
1465
ای ز تـو در کارگـه داوری
چند به خود وسوسه عاید کنی
داده درین بادیه یکبارگی
هر چه ترا لایقِ ناسخ شده
1470
قایلِ اقوالِ مقولِ مشو
جمع و کتب می‌دهدت پیچ و تاب
دعوی دانش غلط است از عباد
از شرفِ دانش و علمِ کبار
دهر که آمد به وجود از عدم
1475
فکرِ تو بیهوده درین باحث است
کار که آماده شود حاصلش
صورتِ هرشی که در پیشِ تست
طیّ حدوث ار نکند یارهات
کرد پدید آنکه جهان را ز نیست
1480
هر که زند نقشی و نقشِ گزین
خانه که ویران کندش باد و گرد
بر فلک این انجمِ گیتی فروز
هر یکی از جنبشِ خاصِ دگر
لیک از ایشان نرسد یاوری
1485
تابعی امرِ بیان می‌کند

صاحبِ دینی ز طریقِ وقوف
گشته عیان دعویِ دانشوری
تا به کی اندیشهٔ فاسد کنی
علمِ فلاسفهات آوارگی
46b
پیشِ تو آن ثابت و راسخ شده
سلسله جنبانِ مطولِ مشو
نسخه‌ای از شرع به از صد کتاب
غره به دانایی خودِ کس مباد
می‌کنی آن را که نیاید به کار
از قدمِ او نتوان زد قدم
هرچه تغیر بودش حادث است
لازمش آمد که بود فاعلش
با خودی خویش نگردد درست
دورِ تسلسلِ کند آوارهات
ظنّ تو در قدرتِ او بهر چیست
نقشِ دوم به کشد از اولین
راست کند آنکه ازل راست کرد
تیرگی و روشنیِ شام و روز
داده به مردم ز بد و نیک اثر
صاحبِ تأثیر بود دگری
هرچه اشارت بود آن می‌کند

- 47^a سقط نگردهد ورقی از درخت
صبح و مسا شرح و بیانش کنی
بر تو ازین علم رسید اندکی
کس نرسید است به پایان این
می برد آنجاش که آورده بود
عاقبتش خاک لحد می خورد
گر همه بقراط^{۷۳۴} شوی دهر را
گر همه در برج مشید شوی
خیز کند چون ز رخت گردها
بهر طیبی^{۷۳۵} تو باید طیب
چون شوی آخر به دگرها ضمان
فایده گیرد ز دوی طیب
لقمه لقمان نشود سازگار
طیب طلب کن ز اطبای دین
بحث چو از دین نکند جاهل است
حرف شفا از لب احمد شنو
نکته اعجاز نبوت بنوش
از دم عیسی نفسان فایده
کسب بکن زین روش و راه سیر
- گر نشود امر ز خلاق بخت
روح که تعیین مکانش کنی
امر خدایست میاور شکی
راه به کنهش نبرد خورده بین
خالق ارواح به فیض وجود
گر ز گدایست گر از شه جسد
دور بخورد تو دهد زهر را
وعده که آمد به تو بی خود شوی
ترسمت ای چاره گر دردها
چاره گری های تو افتد به شیب
چون تو نیاری ز فنا برد جان
خسته که باشد ز حیاتش نصیب
ور نشود صحت تن پایدار
صحت تن جوی ز آلائی دین
باحث اگر در همه فن کامل است
غره به قانون مشو ای راهرو
شریتی از شهد شریعت بنوش
بوکه بیابی ز بقا مایده
مهتری خلق و بزرگی دیر
- 1490
- 1495
- 1500

حکایت

- 1505 مظهر حق محی موتی مسیح
داشت دران عهد به حکم «الست»^{۷۳۶}
نور کمال خردش رهنمون
از شرف عقل و دل روشنش
مردم عالم پی دفع قصور
رو به جهان شد چو به وجه صحیح
رشته تکمیل فلاطون به دست
آمده از پرده نقصان برون
خلق خدا جمع به پیرامنش
روی به او کرده ز نزدیک و دور

⁷³⁴ Nüşhada her ne kadar Hipokrat (بقراط) ismi geçiyorsa da zehir içerek ölen filozofun Sokrat (سقراط) olduğunu ve iki isim arasında yalnızca bir harf farkı olduğunu belirtmekte fayda var. Sokrat'ın ölümü için Bkz: Mahmut Kaya, "TDV İslam Ansiklopedisi", **Sokrat**, C. 37, İstanbul, 2009, s. 353.

⁷³⁵ «ب» harflerinden birinin noktası eksik yazılmıştır.

⁷³⁶ A'râf sûresi 172. ayet:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا...»

- 1510 نامه فرستاد رسولش که خیز طالب من شو که به امر خدای آنچه بیان می‌کنم از فصل و باب نامه چو برخواند حکیم زمان کای سر و سردار کسان مرحبا آمده‌ای راهبر خالصان
- 1515 هر که کم آید بنماید به تو خواند جواب خط خود چون رسول رو به خدا کرد که ای کارساز مرسلیم لطف نمودی ولی نام برآورده ز روی هنر خسته دلان بهر غرض رو به او تا بودش این هنر اندر کنار لطف خدایش ز طریق صواب گفت مشو رنجه ز اقوال او
- 1525 گوی که ای مانده ز اعجاز دور گر تو به قانون کمال شرف من چو نفس یار کنم ناله را می‌شود از یاری حی وحید اذن الهی چو شود متصل معجزه‌ام چون بنماید صفا بی‌اثری نیست چو رانم نطق نامه چو برخواند دوم بار ادیب دست به دامن زدش از روی حال عقل مرا قوت تحصیل ده یافت ز تنقیص نجات از ظلام
- 1530 دادگرا شمسایی ناقص خرد رتبه گفتار فصیحش ببخش
- 1535
- 48^a پای ز سر ساز به آهنگ تیز آمدگان را شده‌ام رهنمای می‌کنم اثبات به نص کتاب در عقب نامه رقم زد روان نقص به تکمیل رسان مرحبا بهر کمال خرد ناقصان هر که قصورش بود آید به تو کرد دل از باب تخلف ملول عالم اسراری و دانای راز بر سر کار است ز من افضلی معتقدش هست ز من بیشتر از همه سو اهل مرض رو به او پیش کس از من چه بود اعتبار کرد خطایش به نکوتر خطاب نامه دیگر بکن ارسال او یافته از معرفت خود غرور کس نگذاری که پذیرد تلف زنده کنم مرده صد ساله را معجزه‌های عجب از من پدید طیر به پرواز برآرم ز گل ۷۳۷ اکمه و ابرص برد از من شفا هست دعا از من اجابت ز حق جانب او رفت به شوق غریب گفت که ای صاحب فضل و کمال نقص مرا پایه تکمیل ده آنچه پذیرفت به او شد تمام
- 48^b چون به زبان ذکر الهی برد قوت انفاس مسیحش ببخش

⁷³⁷ Bu beyitte İsa peygamberin topraktan yaptığı kuşa can vermesi olayına telmih bulunmaktadır. Âl-i imran 49 ve Maide 110. ayetlerde bu olaya yer verilmektedir.

مقاله پانزدهم در بیان فضیلتِ شکر باری و نوع حمد گذاری

- خیز که از حمد تفاخر کنیم
نقل صحیح است ز دهقان ده
آنکه به ما تا رسدش فایده
1540 خاک به احسانش شده سفره کش
هر نفس از صلب و دل خاک و سنگ
از دهن نحل^{۷۳۸} نهّد پیش رو
بوکه دهان تو دهد بوی مشک
1545 یافت بشر از کرمش جاودان
شکر بگویم که در ملک زیست
شرکت ما داد به حیوان و باز
سخت ز یک قطره آبت جسد^{۷۳۹}
خوش مزه از شکر شود تا دهان
1550 داشت سرت فوق بنای وجود
دیده ورت کرد که بی دیده‌ای
در گذری کو رسدت روبرو
شمع نظر گر نشد افروخته
بهره نبخشد به تو آلائی صنع
1555 داد زبان آوریت تا ز رای
شکر نبودی غرض ار در بیان
گوش بدادت که نهی از وفا
بانگ مؤذن چو بیابی به گوش
گوی که صد شکر درین جامعه
1560 داد دو دست آنکه ترا آفرید
تا که وضویی که ز بهر صلاست
- از شکر شکر دهن پر کنیم
زرع عمل حمد خداوند به
روی زمین کرده پر از مایده
اکل دهد طعم خوش و بوی خوش
جلوه کند لعل و گهر رنگ رنگ
شهد مصفا و شفا هم درو
میوه تر بخشدت از چوپ خشک
بر همه تفصیل بگو با زبان
چون حیوانات به ما صمت نیست
از همه با نطق بداد امتیاز
جلوگرش کرد کمال و خرد
میوه تر داد ز شاخ لسان
تا تو به شکرانه روی در سجود
از الم دور رمید دیده‌ای
49^a شکر بگویی که نیم همچو او
دیده به مژگان بصر دوخته
دور بمائی ز تماشای صنع
شکر خدا دم به دم آری به جای
خلق نمی گشت زبان در دهان
سوی احادیث و کلام خدا
لب مکن از حمد الهی خموش
شخص مرا نیست گران سامعه
صحت تن کرد برآن بر مزید
راست دهد عون به چپ، چپ به راست

⁷³⁸ Nūshada – نخل Aynı mısırada «دهن» ve sonraki mısırada «شهد» kelimeleri kullanıldığından dolayı kelimenin «نحل» olduğuna kanaat getirilmiştir. Zira «دهن» kelimesinden kasıt arının ağzı ve «شهد» kelimesinden kasıt ise balıdır.

⁷³⁹ Bu beyitte “Biz insanı bir damla sudan yarattık” ayetinin anlamına işaret edilmektedir. Mü’minun 13-14, Kıyamet 37, Fâtır 11, Yasin 77, Mü’min 67, Nahl 4, Abese 19, İnsan 2, Kehf 37, Hac 5, Necm 46.

نوح صفت ورز شکور و صبور
تا نفست زیر و زبر جانب است
در ازل ار سنجه نشد از پسند
طرفه‌ترین کز اثرِ زیب و زین **1565**
داد ز ناخن به تو صاحب کرم
کاهلِ درم را چو بیابی حضور
زشت شود حالِ تو در رهگذر

تا که شوی ز اهلِ عبادِ شکور
هر نفست شکرِ دگر واجب است
هر یک از انگشت چرا شد سه بند
بر سرِ هر یک درمی از لجین
بر سرِ هر اصبع تو یک‌درم
بی‌درمیت نکند نا شکور
شکر بکن تا نشود زشت‌تر

حکایت

در همدان بود یکی شهریار
در همه اوقات ز روی فساد **1570**
حالِ رعیت چو نهادش خراب
غیرِ فسادش به جهان پیشه نی
مردمِ آن شهر ز برنا و پیر
باغچه‌ای بود برای فراغ
قصر و سرا بهرِ خور و خواب داشت **1575**
داشت دران باغچه یکروز گشت
راست نمی‌رفت به راه از فساد
باغچه‌بان دید به سویش دوید
رختِ تر افکند جفا جو ز بر
گفت به جلاد خود آن پر فتن **1580**
مرد بنالید که از بخردی
من به تو امداد بقا کرده‌ام
لطف بود مزدِ نکوکاریم
تند بشد سرورِ بد خوی و گفت
واقفِ کاری تو خود از حالِ من **1585**
بهرِ چه نگذاشتیم تا در آب
چند شود رنجه ز من مرد و زن
خسته دلش گفت مکن رو تُرش
در هوسِ یاریست ای به ز غیر

تیره ز دودِ ستمش روزگار
عقدهٔ اب‌روش ندیده گشاد
ز آتشِ ظلمش دلِ مردم کباب
جز ستمش در خرد اندیشه نی
ساخته با خوی بدش نا‌گزیر
میر جفا پیشه دران طرفه باغ
صحنِ سرا برکۀ پر آب داشت
از لبِ آن برکۀ پر می گذشت
پاش بلغزید و به حوض افتاد
دست به دستش زد و بیرون کشید
بر سر و تن کرد لباسِ دگر
گردنِ این در نظرِ من بزن
مزدی نکویی ندهد کس بدی
از چَه مرگت به در آورده‌ام
کشتنِ من نیست سزاواریم
از سرِ کین کرد به او روی و گفت **50^a**
آگهی از زشتی افعالِ من
غرقه شوم یافته اندک عذاب
من رهم از خلق و خلا بقی ز من
نکتهٔ دیگر شنو آنگه بکش
داشتم امعانِ نظر رو به خیر

- 1590 ترس کشیدم که درین جای تنگ
چون بروی و ز بد روزگار
به نشود روز ز روز دگر
کرد ستمگر سخنش را پسند
شمسی اگر جور کند روزگار
دهر دنی را که زر و زیور است 1595
- شیر ز میدان رود آید نهنگ
از تو ستمکارتر آید به کار
یوم ز یوم دگر آید بتر
از سر کین رفت و گذشت از گزند
بهتر از آن روز توقع مدار
هست بسی بد که ز بد بدتر است

مقاله شانزدهم در تربیت عالی گهران که سعی بر ایشان بی فایده نیست

و بر نیکان مایده ایست⁷⁴⁰

- کرد یکی شکوه و بدرید خلق
کز چه به رودم که بود نقدکان
از تو به فرزند من ارشاد نیست
هیچ نبینم ز کمالش اثر
پیر سخن پرور مقدار گنج 1600
گفت که ای صاحب جاه و جلال
تربیت من به همه چون هم است
عیب کسافت به هنر مانع است
طبع همه راست نشد چون الف
آب، مساوی دهد ابر بهار 1605
جمله ندارند درین عرصه تک
کی شود از جهد میان سُبُل
ظرف معانی نشود هر دلی
آنکه گهر رنگ نماید زجاج
وقت نصیحت ز دهانم سخن 1610
وانکه مجلا نبود سینه اش
قول معلم کند از قحط حال
گر بزنی تا دهدش چوب اثر
- پیش یکی مرشد اطفال خلق
سعی نداری چو دگر کودکان
چون دگرانست مگرم داد نیست
روز ز روز دگرش بیشتر
نقد سخن ریخت ز دیرینه گنج
صاحب سیم و زر و فرزند و مال 50b
ذهن یکی عالی و دیگر کم است
تربیت بد گهران ضایع است
امزجه در اصل بود مختلف
گل دمد از جایی و از جایی خار
منزلت فهم همه نیست یک
خار و خس شوره زمین سرو و گل
کاسه چینی نشود هر گلی
پند دو بارش نبود احتیاج
نامده بیرون برآید ز من
تیره بود از ازل آینه اش
نعره مستان سر کو خیال
چشم و دل کور کند کورتر

⁷⁴⁰ و ... مایده ایست – Haşiyede

1615 مهره هر خاک نبخشد به خیل
لعل بدخشان نشود هر حجر
بیم و غا را همه درخور نشد
آهوی هر جا نهد بر زمین
هر که به قانون نفسی شد یلی
سیر به جای گل رعنا موبوی
1620 هر که بخواند ورقی از کتاب
کی شود از شستن اهل نوید
شور بلندی نکشد هر سری
هست محال اینکه به میدان جند
قطع بیابان نکند پای لنگ
1625 این همه اقطار که ریزد ز ابر
تا رسد از پند معلم اثر
قابل فیض آنکه نشد در ازل
ور نبود این دو وسط در هنر

51^a رنگ عقیقی به طلوع سهیل
هر قصبی بار نیارد شکر
هر که سپر بست بهادر نشد
نافه مگر آهوی صحرای چین
کی رسدش مرتبه بو علی
چاشنی شهد ز حنظل مجوی
کی به سلیمانیش آید خطاب
زنگی شب رنگ چو رومی سفید
کعبه حاجت نبود هر دری
ز آب روان گوی برد طبع کند
گریه باران نبرد نقش سنگ
اندک ازان در شود آن هم به صبر
فهم پسر باید و صبر پدر
فایده یابد ز صلاح عمل
تربیت از پند نگیرد اثر

حکایت

1630 احمد بن شیخ اوپس آنکه بخت
کرد عراق عرب آرامگاه
هر طرفش باز بشد چشم و گوش
بود جوانی ز یهودان شهر
هم ز ازل صورت بهبودیش
مرد فرستادش و آواز کرد
1635 گشت خریدار به سیم و زرش
پس بسپردش به ادیبان شهر
شد چو ز هر کار حسابش شروع
راستی آورد و درستی نمود
هر به دو روز دگرش از نوید
1640 دید چو سلطان گهرش دل پسند
لطف نموده بکشیدش به پیش

51^b راهبرش گشت به اکیل و تخت
ملک بیاراست به عدل و سپاه
در طلب تربیت اهل هوش
داده حقش از شرف عقل بهر
کوبه طالع مسعودیش
لطف کنان تربیت آغاز کرد
کرد تسلی پدر [او] مادرش
علم سیاق و رقمش داد بهر
کاتبی مطبخیانش رجوع
رفت به بالاتر از آنجا که بود
مرتبه‌ای برتر از آنش رسید
سایه دولت به سرش او فکند
مشرکش ساخت به دستور خویش

- در لقبِ خواجگی و خسروی
یک سینه با خیل هزاران هزار
کرد که آینه کند منجلی
طالبِ اسرارِ الهی شدند 1645
- رفت درون خسرو و از خیل حی
مسلم و سلطان به درون هم نفس
وصلِ هوس داشت مدارا نبود
دور ز قربِ شه مه چهر شد
دید در ایوانِ درش روبرو 1650
- مشورتی کرد که از این برون
آرزوی معرفتِ راز کـــرد
«فَخَلَعَ نَعْلَيْكَ» رسیدش ندا
نعل به در کرد و در فیض سفت
دولتِ دینی علم افراختش 1655
- بین که چسان گشت قرینِ هدا
شمسی ازین بیش مکش دردِ جهل
بوکه شهبانی که گدا پرورند
- احمدی شد این یک و آن موسوی
هر دو وزیرش ز یمین و یسار
رو به در شاه ولایت علی
چون به در روضه شاهی شدند
آنکه شرف داشت درون شد ز پی
اینکه یهودیست قدم داشت پس
میلِ درونش بد و یارا نبود
ذره صفت مضطربِ مهر شد
کرسیِ استاده و قران برو
پای نهم یا نهم اندرون 52^a
- سرّ خدا را چو ز هم باز کرد
«أَنْتَكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوى» ۷۴۱
آن دو شهادت که بایست گفت
محرمِ خاصانِ حرم ساختش
تربیتش برد کجا از کجا
آینه را پاک کن از گردِ جهل
از صفِ بیرون به درونت برند

مقاله هفدهم در فضیلتِ کسبِ هنر و آن به انواع است

- "صانعِ بی چون که جهان آفرید" ۷۴۲
کارگاهی در بر هر یک گماشت 1660
- هر هنری شیوه یاری شد است
چرخ که شد دایرِ فرمان دهی
کارکنانند درین کارگاه
بی هنری ها ز تو مطلوب نیست
صیف و شتا بهر تو بنهاده نرم 1665
- گر متردد نشود روز و شب
مصلحتی هست ز هر خفت و خیز
- قدرتِ او کون و مکان آفرید
هر احدی بر سرِ کاری بداشت
هر که به اینجا پی کاری شد است
از حرکت نیست زمانی تهی
ثابت و سیاره و خورشید و ماه
عاطل و باطل منشین خوب نیست
پخته و خام از اثرِ سرد و گرم
روز نیایی ز عظام و عصب
خلق نگشته به عبث هیچ چیز 52^b

⁷⁴¹ Tâhâ suresi 12. ayet: «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوى»

⁷⁴² Abdurrahman Câmî'nin bir beytinden tazmin edilmiştir. Bkz: Câmî, *Selâmân ü Ebsâl*, s. 163.

1670 گُردِ تکاسل زِ رَهت رفته‌اند
 خوبتر از بی‌هنری کاو ریاست
 کارِ تو از جهدِ تو گردد قوی
 گر نکنی کار ندارد خروش
 گر نکنی کار زبونی بری
 کار کن و جُبّه و دستار کن
 عزتِ خود را طلب و باش خوش
 1675 کسبِ ترا زاهلِ تفاخر کند
 شیوهٔ اربابِ کمال است کسب
 آبِ رخت حفظ کند کاسبی
 کسب بکن کسب که در ابتدا
 جهد بکن کز هنرِ بازویت
 1680 دست و دل از کار معطل منه
 پیشه که بر اهلِ هنر شیوه است
 در طلبِ گنج مبر سعی و رنج
 هست کلیدِ دگر از مشّتِ تو
 پیشه‌وری کن که به از پیشه نیست
 1685 پیشه چو داری چه غم از روزگار
 سعدی شیراز بگفت این ز پیش
 گرسنه خفتد ملکِ نیمروز
 از هنرِ جیب چو پر شد چو میغ
 هم به همان نوع که دانا کسان
 1690 آنچه ندانی ز پیِ او بران
 لفظِ عرب باشد اگر نطقِ فرس
 گرچه سرآمد شده‌ای در هنر
 نور که بخشد لمعاتِ همه
 شیخ نظامی که هنر کار اوست
 1695 "هست درین دایرهٔ لاجورد
 هم به یکی هست گهر هم به بیست
 نفع فراگیر ز دانا کسان

کاهلیست را نپذیرفته‌اند
 گر همه بافندگی بوریاست
 عالم و جاهل نشود مستوی
 دیگر تو جز کار تو نارد بجوش
 از کفِ ایام سلی‌ها خوری
 منتِ مردم مکش و کار کن
 خارکشی می‌کن و خواری مکش
 از درمت جیب و بغل پر کند
 باعثِ ارزاق حلال است کسب
 عرضِ ترا باز خرد کاسبی
 کسب ترا کرد حبیب خدا
 صد کسی دیگر خورد از پهلویت
 آمده پیکار ز بی‌کار به
 پیشه مگو بیشهٔ پر میوه است
 رنج بری کن که همین است گنج
 بهر درِ رزق هر انگشتِ تو
 53^a بهتر ازینت دگر اندیشه نیست
 کافکندت دور ز یار و دیار
 "گر به غریبی فتد از ملکِ خویش
 سختی و محنت نبرد پینه دوز"^{۷۴۳}
 فیضِ الهی مکن از کس دریغ
 بر تو رسانند تو دیگر رسان
 پیکِ خیالت نرسد چون به آن
 شرم مکن آنچه ندانی بپرس
 از تو دگر هست هنرمند تر
 نیست مساوی درجاتِ همه
 این گهر از مخزنِ اسرارِ اوست
 مرتبهٔ مرد به مقدارِ مرد"^{۷۴۴}
 لعلِ بدخشان همه یکرنگ نیست
 فایده هم می‌بر و هم می‌رسان

⁷⁴³ Sa'di Şirâzî'nin beytinden tazmin edilmiştir. Bkz: Şirâzî, *Gülistan-ı Sa'dî*, s. 290.

⁷⁴⁴ Nizâmî-yi Gencevî'nin bir beytinden tazmin edilmiştir. Bkz: Nizâmî-yi Gencevî, thk. Vâhid Destgirdî, Tahrân, İntişarât-ı İbn-i Sînâ, 1334, s. 88.

فیضِ دماغی به دماغی رسان
سلسله کار ز هم نگسلد
در همه فصل این گل و این مل بود **1700**

نور چراغی به چراغی رسان
نگسلد این رشته ز هم تا ابد
دور درینجا به تسلسل بود

حکایت

روزی از ایام نبی انام
بود نشسته بر ارباب راز
نور رخش داده به مردم ضیا
یافته بر صدر نبوت قرار
گرچه بُدش از کرم دادگر **1705**
بر سر خوانِ کرمش لون لون
بود برش آمده ز اهل نعم
از کرم بیشتر از پیش او
کرد تفحص شه اقلیم دین
قصه این راز بجویید باز **1710**
گفت یکی، این که بود زان من
و آن دگری گفت نوای من است
وز دگری نیز فرو ریخت بذر
دانه چند دگر از تمر نو
از همه افتاده مکانش فرود **1715**
حضرت ازان نیز چو بگشود باب
کز عرق گرم جبین من است
بود دو زنبیل مرا بافته
صبح ره باغچه کردم گزین
تحفه او کرد نبی منتخب **1720**
آمدش آن تمر به از قند ازو
گفت که اینها همه چون شکر است
مدحت او کرد که این احسن است

53^b احمد مختار علیه السلام
روی نیازش به در بی نیاز
پشت به محراب و دلش با خدا
صف زده اصحاب یمین و یسار
مایدۀ کون و مکان محضر
پیش نهاده نعم هر دو کون
از عرب و هندی و ترک و عجم
چیده هدایا و تحف پیش او
کز چه ممر آمده هر جنس ازین
کیفیت حال بجویید باز
تازه رسیده است ز بستان من
فایده بیع و شرای من است
کین ز زکات آمده آن یک ز نذر
در ته زنبیل نمایان چو ضو
هیچ ازان تحفه محقر نبود
از لب سلمان به درآمد جواب
54^a فایده کد یمین من است
هر دو به قیمت سه درم یافته
آن سه درم دادم و بگرفتم این
کز همه مقبول تر است این رطب
کرد تناول رطب چند ازو
لیک مر اینم ز همه خوشتر است
صاحب او نیز ز بضع من است

گفت که سلمان بود از اهل بیت
 کسبِ کمالش شرفِ اوج زد
 نکهتِ او تا به مداین رسید
 تختگاهِ کسری و جم را گرفت
 رایست دینِ نبوی بر فراخت
 نفس ز بس مرده و دل زنده داشت
 بود دران کارگاه آغاز بود
 قوتِ شبانروزی از کاسبی
 از چمن آهنگ جدایی کشید
 وجهِ کفن شد ز زنا بیلِ او
 باد پر از رحمتِ حق تربتش
 جانبِ شمس به مدد کن نگاه
 رزقِ حلالش چو دگر کاسبان

54^b

چون ز احادیث فرو ریخت زیت
 کاسبیش بحر شد و موج زد
 بادِ قبولش ز مدینه وزید
 شد ز عرب ملکِ عجم را گرفت
 خلق خدا را به عدالت نواخت
 بس که هوا و هوس افکنده داشت
 کاسبیش پیشه و پرداز بود
 از طرفِ کسبِ بودش طالبی
 چون اجلش بر سر بالین رسید
 شخص فنا کرد چو تکفین برو
 بود بلند آبخورِ همستش
 یارب از الطاف درین کارگاه
 بهره بده چون شود از طالبان

1725

1730

1735

مقاله هجدهم در فضیلت سخن گستری و زبان آوری

آب رخِ گفت و شنود است نظم
 تحفه رسید است ز اقلیم غیب
 رفته به غواصی دریای فیض
 از صدفِ فیضِ «الست»^{۷۴۵} آمدست
 پرورشش خونِ جگر داده است
 شاهدِ معنی ترا سرخ روی
 عقد بزرگان بکن این بکر فکر
 چون پسر است و ز پسر خوِتر
 جنسِ چنین را مده ارزان ز دست
 جای توقع بشناس و برو
 خوار مکن همچو خزف پاره‌اش
 گر بزی پنجه به دریا بزن
 گر طلبی در سوی عمان گذر

گوهر دریای وجود است نظم
 نقده این راز که داری به جیب
 طبع تو صد ره شده جویای فیض
 کین در خوش رنگ به دست آمدست
 این به تو چون لعل تر افتاده است
 ساخته در عرصه بازار و کوی
 دایه بود فکر تو معنیش بکر
 بیت پسندیده برای پدر
 بر کفت افتاده ز فیضِ «الست»^{۷۴۶}
 صرف همه کس مکن و پی مدو
 پیشِ شهان ریز به نظاره‌اش
 همچو نهنگ آ ز به بحر اوفکن
 جوی نبخشد به تو لؤلوی تر

1740

1745

⁷⁴⁵ A'râf sûresi 172. ayet:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا...»

⁷⁴⁶ A'râf sûresi 172. ayet:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا...»

- 1750 چون سخت راست رسد رو مکن
پادشهان را به عیادت گرای
چتر مگویش که به گردون بسای
یادِ خدا آرد و بس یادِ خلق
شعر اگر چه هنرِ دلکش است
در خبرِ کارکنانِ قنّاع 1755
می‌بریش پیش که اکرام کن
عیبِ بد است این بکن از وی حذر
نقد مجوی قیمتِ هر گفته‌ای
پیش گهرسنج که درجش پر است
شاه نشین کی بشود از ثبوت 1760
هر که دو مصراع به صد گونه رنج
روی حدیثِ ز طمع در خطا است
هر که بیابایِ زِ درم افشلش
مدحتِ خود پوششِ حشوش کنی
کس طرفِ خویش نخواند ترا 1765
آنکه مقامات نداند زِ زیر
گاه بخوانی حَسَن ثانی
آنکه به حکمت ننشیند به قصر
آنکه به گردان نتواند نشست
آنکه درین خیل زِ قحطِ هوس 1770
گوییش از مغلطه‌ی رای سست
آنکه چو مستان ندهد جرعه‌ای
می‌کنی از جهل چو یابی مجال
- 55^a میل به گفتارِ خوش آمد مکن
کرسیِ افلاک منه زیر پای
گوی که فرمانِ حق آرد به جای
چون دهدش حق بدهد دادِ خلق
وجهِ معاشِ تو ازان ناخوش است
حیضِ رجال آمده است این متاع
این بستان و درم انعام کن
هر نفسش پیش دگر کس مبر
خاصه‌ی دُری را که بدش سفته‌ای
مهره‌ی خر آری و گویی دُر است
خانه که بنا شودش عنکبوت
بست به هم کی بشود نکته سنج
بندِ طمع بگسل و برگوی راست
مُنعمِ خود نام کنی اولش
گر ندهد جایزه هجوش کنی
حرصِ تو هر سوی دواند ترا
شعر کدام است و کدامین شعر
گاه دهی رُجحتِ خاقانیش 55^b
می‌نهی نام فراطونِ عصر
رستمِ دستان کنیش زیر دست
شیر شتر هم نچشاند به کس
حاتم طی سایلِ درگاهِ تُست
از قحطِ او نچکد جرعه‌ای
ساغرِ جم را به سگانش سفال

حکایت

- 1775 شاعری از ناحیه‌ی شهرِ بلخ
یافته از شرطه‌ی اقبال و بخت
جایزه داده فلکش در بساط
صاحبِ اسب و زر و میش و رمه
- از طمعش کامِ کسان گشته تلخ
گشته خداوندِ زر و مال و رخت
نهر و پل و خانه و زرع و رباط
آمده با او به خلافِ همه

مدحتِ مردم شده گفتارِ او
 تکیه زده بر زبیرِ پوستی
 1780 گه چو شهانش خرد و رای داد
 گاه ستودی به کرم پیشه کیش
 گاه بگفتی خجلند و فرو
 ساخت به بویی که شود منفرج
 کرد ز تحریص نه یک صد هزار
 1785 صبح بزد قرعه‌ای از فالِ او
 پا چو خدا دوست به بیرون نهاد
 یافت ازین واقعه چون مرد هُش
 گفت ترا خود کمی رزق نیست
 مرد که بی‌حمد شد و نا سپاس
 1790 این همه داری و نداری شکور
 چون نکند سیرِ ترا میریت
 چند نمایی به بدی کیش را
 چون دگرانت به صفِ اعتبار
 کرد زبان آور ازین سوز تف
 1795 رفت و بیانِ دگر آغاز کرد
 بر سر هم عیب نمود و فزود
 شمسی اگر می‌زنی از نظم دم
 نیستیت گر به لب آرد نفس

مدحِ کسان سر به سر اشعارِ او
 سفته شبی مدحِ خدا دوستی
 گاه بر اوچِ فلکش جای داد
 گاه نمودی هنر اندیشه کیش
 معدن و دریا ز دل و دستِ او
 56^a دردِ دلِ خویش درو مندرج
 شکوه ز بخت و گلّه از روزگار
 حلقه بزد بر درِ اقبالِ او
 رُقعّه ببوسید و به دستش بداد
 کرد ز حسنِ طلبش رو تُرش
 این همه کفران نعم بهرِ چیست
 نیست به قولِ نبی از نوع ناس
 پر نکند چشمِ تو جز خاکِ گور^{۷۴۷}
 دادنِ من هم ندهد سیریت
 چند ببری آبِ رخِ خویش را
 نه زن و فرزند و خویش و تبار
 تند شد و رُقعّه ربودش ز کف
 بی‌گنهِش دفترِ دم باز کرد
 گفت دو چندان که ازل گفته بود
 گیر کناری ز ره مدح و دم
 دم بکش و دم مزن از دم کس

حکایات به خلافِ او

چند نفر از ندمای عجم
 1800 از ظفرِ خصم زبون آمده
 هر چه خلاص آمده از دشمنان
 دیده ز بیدادگران ضرب و زور
 در عربستان در شهری زدند
 یک تن از آن زمره به کف گنج داشت

56^b در سفر و سیر به هم همقدم
 از صفِ مغلوب برون آمده
 آنچه به جا مانده زده رهنمان
 مفلس و بیچاره و بی‌چیز و عور
 از درِ دروازه درون آمدند
 طبعِ روان فهمِ سخن سنج داشت

bkz: «گفت چشم تنگ دنیا دوست را / یا قناعت پر کند یا خاکِ گور» 747 Sa'di Shirāzi'nin bir beytine işaret bulunmaktadır: Sa'di Shirāzi, *Gülistan*, ed. Halil Hatib Rehber, Tahran, İntişarat-ı Safi Alişah, 1376, s. 273.

- 1805 نادر دوران به سخن گستری
سفتن دُرهایش قبولِ مهران
بلبلِ گلزار معانی شده
فتح در معرفتِ راز کرد
دُر به دهن سفت و به دامن فشاند
جایزه‌اش داد خریدار دُر
1810 گفت وزیرش به طریق جواز
از سخن این عجم سست رای
کین همه دینار و درم از سپاه
میرِ عرب گفت که ای کدخدای
زین همه گفتار و حدیثِ جلی
1815 گشت یقینم که مر این کام جو
بسته خیالی که خوش اندیشه‌ام
لطف نمودم پیِ مطلوبِ او
نیک نباشد که به او بد کنم
1820 باد چو برباد دهد جانِ پاک
گوش کن ای شمسیِ نادر کلام
همچو هم آید ز طریقِ هنر
- 57^a شهره عالم به زبان آوری
گوهر او لایقِ گوشِ شهان
مخلصش از دور لسانی شده
مدحتِ میرِ عرب آغاز کرد
مدحِ ملک را به ملک باز خواند
از درمش جیب و بغل کرد پر
ای شه حاتمِ روشِ دلنواز
فهم چه کردی ز کرم وانمای
باز گرفتگی و فکندی به چاه
زین سخنان راه نبردم به جای
نکته مفهوم نکردم ولی
گفته مرا و به من آورده رو
کرده تصور که کرم پیشه‌ام
کار ندارم به بد و خوبِ او
از در احسانِ خودش رد کنم
تربتش از رحمتِ یزدانِ پاک
مدحِ کسی گوی که از لطفِ عام
در نظرهمست او خاک و زر

مقاله نوزدهم در نصیحت کردن بوزرجمهر کسری را

- 1825 گفت در آن دم که ابوزرجمهر
تافته میلی چو نظر سوختش
کای شه دشمن فکن شیر گیر
آنچه پسندیدیم از جور و بند
من نمکِ خوانِ ترا خورده‌ام
خاکِ درت بوده به صد رنگ امید
چاک کند تیغِ تو چون سینه‌ام
1830 هر چه رسید از تو درین پهن دشت
آنکه حقوقِ تو نه در جید هست
کینه تو در دلِ او جا کند
- 57^b گشت ز جورِ شه خود زرد چهر
دیده ز نظاره چو بر دوختش
خسرو فرمانده فرمان پذیر
هان که نداری ز دگرها گزند
با نعمِ فضلِ تو پرورده‌ام
موی سیه کرده به خدمت سفید
گردد نیابد ز تو آینه‌ام
دور چو گردید به من درگذشت
از تو زجاجش چه بیاید شکست
دست به نفرین به بالا کند

نه شبت از دست گذارد نه روز
تا به اجابت شودش متصل
مرد به سی سال شود مرد بود **1835**
دور نخواهم که فشانند ترا
شاخ ستم بر تو ثمر بد دهد
گر نکنی از ستم و کین حذر
ظلم که عادل صفتان کم کنند
رسم شهنش که درشتی شود **1840**
از تو رعیت که هراسان شوند
ضبط سپاهت بکن از ظلم و جور
زانکه به جای تو بدی می کنند
نام تو در ملک تبه می شود
گر به فقیری ستم از کین رسد **1845**
در صف محشر که شود داوری
تخت نشینی چه کنی بی خضوع
گوش بنه جانب فریادشان
خواب چنان کن که اگر بیدلی
در دم ازان خواب خروشت رسد **1850**
سر همه شب مانده به بالین مخسب
روی به نخجیر مکن تا ترا
شهر پر از دود دل عمرو و زید
سوزد اگر سوختی یک دانه را
ظلم مکن ظلم که این نا صواب **1855**

هر نفس از سینه آتش فروز
آه جهان سوز بر آرد ز دل
حکم بکشتن مکنش زود زود
گرد به دامن بنشانند ترا
گریه مظلوم اثر بد دهد
دین رود از دست تو دنیا دگر
چون تو کنی لشکریان هم کنند
شهره آفاق به زشتی شود
گر تو به مصری به خراسان شوند
تا نرسد بر تو وبالی ز دور
گرچه بدی را به خودی می کنند
با تو شریکی گنه می شود
از زیرین زور به زیرین رسد
آن ز تو پرسند نه از دیگری
کار همه خلق به تو شد رجوع
داد چو خواهند بده دادشان
نالنه کنند از ستم جاهلی **58^a**
زاری مظلوم به گوشت رسد
بی خبر از حال ستم بین مخسب
مرد خدا ترس نباشد به جا
تو به بیابان شده دنبال صید
یک شرر آه دو صد خانه را
کرده بسی خانه مردم خراب

حکایت

سنگدلی حاکم بغداد بود
با گنه و مظلومه پیراسته
سر نزده از سپهش غیر بد
از سر بیداد سر آمد شده
نیست سزاوار به لفظ نکو **1860**

کز ستمش خلق به فریاد بود
خیل به ظلم و ستم آراسته
لشکریانش همه ظالم چو خود
خانش لقب نام محمد شده
حیف ازان نام مبارک به او

یکره ازان اهل ستم جاهلی
 کز گهر گنج لالی نمای
 مرد به تقدیر خدا اهل ربیع
 خسته دل از رنجش بس اعجبش
 1865 بر ره خان آمده از سوزِ تف
 خان به جوابش چو دهان بر گشاد
 گفت برو غم مخور از ماجرا
 راند فرس روی به صید از غرور
 دادگر از عدل چو دادی نبست
 1870 صید به فتراک چو برگشت باز
 پیش ره از رنجش جانش گرفت
 کز تو رسد یاوری فلک را
 داد کسی را ندهد جز تو کس
 قهر کنان گفت که ای بی حیا
 1875 پس بزدندش که برو زین گذر
 غمزده با سینه بریان خویش
 با زن و فرزند خود از کین او
 آتش و خون از جگر و دیده ها
 سیل روان گشت ز بس غرب و شرق
 1880 روی زمین اشک جگرگون گرفت
 منشی این نامه چنین زد رقم
 هم به همان سال به حکم اله
 چرخ فلک گشت معاتب به او
 پای ز ناگاه به سنگش رسید
 1885 تاخت پی دفع وی لشکرش
 چون نبدا از غصه جان و تنش
 از گهر و سیم نه برداشت رفت
 سوخت جهانی و در آخر فسرد
 ناله مکن شمسی اندوهگین
 1890 این به تو بگذشت ز کردار بد

کوفت چنان بر دهن بیدلی
 چار شکست و دو برآمد ز جای
 قارئ^{۷۴۸} قرآن به قرآت سبع
 غرقه به خون گشته دهان و لبش
 58^b داد طلب کرد و دو دندان به کف
 در عوض داد به او وعده داد
 وقت جزا می طلبم من ترا
 فارغ از اندوه دل نا صبور
 گریه کنان بر سر راهش نشست
 شکوه مظلوم ز سرگشت باز
 دادکنان باز عنانش گرفت
 از تو زبرتر نبود ملک را
 داورئی کرده به دادم برس
 یک طرفت شد مگر از تن جدا
 بر سر این کوی منه پا دگر
 شد به سوی کلبه احزان خویش
 لب بگشودند به نفرین او
 زیر و زبر رفت ز غمیده ها
 دجله بغداد به خون گشت غرق
 دود درون ها ره گردون گرفت
 کز اثر سوز دل دم به دم
 59^a حال دگرگون شد و بختش تباه
 کرد مسلط یغ غالب به او
 غلغلۀ روم به چنگش رسید
 خیل سلیمان زمان بر سرش
 طاقت و تاب نظر دشمنش
 ملک و خزاین همه بگذاشت رفت
 گنج به جا ماند و مظلالم ببرد
 خاطر خود رنجه مگردان ازین
 گردن ظالم نرهد تا ابد

مقاله بیستم در وصفِ عدالتِ پادشاهانِ روم

1895	رسمِ جهان‌داری و آیینِ بوم زمرهٔ اقبال پس و پیششان خرد و کلان را ز فضیلت مقام بنده و آزاد ز دین محترم دور به کام دل برنا و پیر	هست مسلم به سلاطنِ روم روی زمین چند ظفر کیششان بهره ز تفسیر و حدیث و کلام اکثر او حاجی هر دو حرم دهر پر از کثرتِ میر و وزیر
1900	حاکمِ هر شهر چو نوشین روان خیل دیانت به وفا گستری رسمِ مسلمانیشان استوار خسروشان برده ز شاهان سَبَق بادِ جهان‌گرد به فرمانشان	اهلِ امانت ز خیانت ببری مذهبِ چار از دمشان برقرار چون خلفا چار وزیرش به حق زیرِ نگین ملکِ سلیمانسان اولش از پند قراری دهند
1905	چون به دبیری سر و کاری دهند کز رقمِ مغلطه کن اجتناب چون رسد حکم به صحرا و شهر دار درین مرحله بیگاه و گاه نی حقِ ما را به رعایا بده	پاک نگهدار ورق از حساب جانِ تو و جانِ مساکینِ دهر با دو زبان خامه دو جانب نگاه نی ز رعیت به خزاین بنه کار بیر پیش به میزانِ عدل
1910	باش همیشه پی ارکانِ عدل زور مکن با کس و چیزی مگیر مغلطهٔ خلق نمی‌بایدم خاصه به آن‌ها که ندارند خط باش در اندیشه ز آگاهِ ما	غیرِ حق از خلق پشیزی مگیر هر چه نه حق است نمی‌بایدم باز ندانند صحیح از غلط بر حذر از قهر شهنشاهِ ما زود برآرد ز نهادات دمار
1915	گر اثری بایدت از ضبطِ کار گرچه ز ما تا تو فراوان ره است گر ز شهت ترس نباشد به کار از دو طرف کرده ملک بر تو روی آنچه شود کسبِ تو از خیر و شر	گوش به سوی تو گه و بیگه است ترس بکش از غضبِ کردکار کاتبِ اعمالِ توأند از دو سوی ثبت نیفتد به زمانِ دگر دفترِ اعمال ز کردارِ زشت
	از حسنات نبود بد عوض یاد کن آن روز که محشر شود بر کفِ دستِ تو نهد غیب دان	سَیِّئه را سَیِّئه باشد عوض پرسشِ محشر چو مقرر شود نعمهٔ اعمال که این را بخوان

59^b

60^a

حکایت

- 1920 پاک حسایی ز وزیرانِ روم
قصِدِ حسودانِ برساندش گزند
مدتی محبوس و دل افگار ماند
دور ازین راز هوا را دواند
قاصدش آمد ز دیارِ عدو
1925 بوسه زنان داد به دست از کمین
کای به خطاهای بدان متهم
بی هنرانِ قدر تو نشناختند
دیده قومی که نبینند بدر
گر تو توجه به سوی ما کنی
1930 زود ترا بر وزرا سر کنند
مصلحت آن است که بی چون و چند
در رخت ای صاحبِ عز و وقار
مرد وفادار حقیقت شناس
رو به فرستاده خطابی نوشت
1935 چون بدوانید به خط خامه را
گفت و شنفِت ار چه شد اندر نهفت
پای زدند آن چو به بیرون نهاد
زود ازین واقعه پر خطر
گرم نمودند چو هنگامه را
1940 ظنِ یقین گشت به فضل و خطاب
کین که خبر گشت به ما از رسول
از ولی نعمتِ خود اهلِ درک
گوشه این سجن به از باغ غیر
باز نگردم ز وفاتا وفات
1945 خاک نشینانِ در بارگاه
گر قلمی رفته به این بی گناه
یافت هماندم به ادای پسند
رازِ کهن نیز چو تفتیش شد
- 60^b متهم آمد به خطایی رُقوم
بی گنه افتاد چو یوسف به بند ۷۴۹
تن به قضا داده گرفتار ماند
قصه به اطراف و جوانب رساند
خفیه رسانید پیامی به او
مهره زده خطای و مضمونش این
مانده گرفتار به زندانِ غم
بسته زنجیر بلا ساختند
همچو تویی را شناسند قدر
بر سر صاحبِ نظران جا کنی
آصفی ملک مقرر کنند
بند شکسته به درآیی ز بند
خیل و رعیت همه در انتظار
کرد ازین مصلحت بد هراس
در عقب نامه جوابی نوشت
داد به قاصد که بر این نامه را
در بشنید این و به دیوار گفت
سر خفایش به ملا اوفتاد
باز رساندند به سلطان خبر
باز گشودند ز هم نامه را
در پسِ مکتوب نوشته جواب
امرِ محال است که گردد قبول
شرط وفا نیست که گیرند ترک
بند در اینجا به از آنجا به سیر
مرگ در اینجا به از آنجا حیات
سر نکشند از خطِ فرمانِ شاه
به که شود بر در این بارگاه
خلعتِ شاهی و خلاصی ز بند
61^a مرتبه از راستی اش پیش شد

⁷⁴⁹ Bu beyitte Hz. Yûsuf'un suçsuz yere zindana düşmüş olmasına telmihtir bulunmektedir.

نام و نشان تا بود از عدل و داد

رسم وفا از رهشان کم مباد

از تمرخان حکایت اندر خرابی بغداد

- 1950 فتح تمرخان چو شد از بغداد⁷⁵⁰
یافت عمارات نه یک صد هزار
طرح فکنده به زمین اهل تخت
دور بر ایشان زده بس روزگار
هر یک ازان سخت بنا در فنون
لشکریان را به یساغ تمام
1955 گفت به کف تیشه چو فرهاد زار⁷⁵¹
تیشه بران سخت بناها زنند
مدت صد روز زدند اهل کار
زور رساندند که گردد تلف
1960 کار نمی کرد به قلعهش کلنگ
عرض رساندند به درگاه خیل
چند بگفتند به محنت گری
جان به لب آمد همه را از تعب
باز مکش از کف ما ذیل را
1965 بهر هوا کس نشد از ما به سطح
طرح نیفکنده ز ما یک کدام
گازری کرده به بیگاه و گاه
رو به وزیران به غرور تمام
اولش آن است که با ذیل ذیل
1970 قصد دوم آنکه بگویند باز
شاه تمر آمد و انداختش
از وزرا بود یکی فیلسوف
گفت اگر بایدت ای شهریار
پاره‌ای از گشت خراب از بنا
1975 هر که به جا مانده نظر افکند
- کشور آباد به دستش فتاد
خانقاه و طاق و جدار و منار
سر به فلک سوده بناهای سخت
مانده به جا از خلفا یادگار
محکمیش سخت تر از بیستون
چار زد و داد پیای پیام
قطع نظر کرده ز هر کار و بار
ضرب رسانیده ز جایش کنند
تیشه به ویرانیش از هر کنار
در پی انداختن از هر طرف
خسته شدند از تعب و کار و گنگ
کرده روان هر طرف از دیده سیل
آجر و آهک بکنند لشکری
از تعب آمد همه را جان به لب
61^b لطف کن آزاد بکن خیل را
مشتغل کار ز تاریخ فتح
جانب گرمابه ز کنج مقام
شسته نشد پا و سر از گرد راه
گفت دو دارم غرض از انهدام
گنج برون آرم و بخشم به خیل
بود عمارات نشیب و فراز
ملک مساوی به زمین ساختش
مدرك و روشن دل و صاحب وقوف
نام بماند به جهان یادگار
پاره دیگر بگذارش به جا
در دم ازان شور خبر افکند

⁷⁵⁰ Nûshada - باغداد

⁷⁵¹ Bu beyitte Ferhat kıssasına telmih bulunmaktadır.

62 ^a	بـوده بنـایی و بیفکنده‌اند زحمتِ لشکر مده از ضرب و زور آنکه درو گنج بود گویمت یافت بنایی که درو اهلِ راز عین طلب کن ز میانِ دو عین کند مر آن را و دگرها گذاشت بیشتر از نصف بناها خراب صد شه دیگر پس ازو شهریار کس در تجدید یکی را نزد کس به عمارت متوجه نشد بلکه فزون گشت خرابی او دور سلیمانِ فلک‌شان رسید کرد نظر رای جهان بانیش آمد از آبادی او در سخن یک سخنش خرج شد از بابِ عدل قوم بکندند و ز نو ساختند سقف و جدار و در و دربند هم مدرسه آباد و مدرس درو منبر و محراب مجدد همه پاک و پسندیده و خوب و لطیف بلکه برو چند عمارت فزود روی زمین را مددش میرسد مملکت هستی‌اش آباد باد باید ار آباد بنای وجود حالِ دلِ خویش به او عرض کن	گاهلِ ظفر بعضی ازو کنده‌اند ور بودت گنج مراد از امور من ز عمارات نشان جویمت کرد تردد به نشیب و فراز گنج مجو گفته ز هر یک به شین دید بنایی که چنین وصف داشت گرچه شده بود به صد اضطراب خود بشد و یافت خرابی دیار ساختنش را نشد از کس مدد حالتش از دور دگر به نشد بیش نگون گشت خرابی او شاه سکندر فر دوران رسید فقد همه کرد همه دانیش حکم روان کرد به وجهِ حسن گفت ازین باب به اربابِ عدل ملک دو صد ساله که انداختند هر به خرابی بشد از وی کرم همچو ازل صومعه را ها و هو مسجد از اصوات پر از زمزمه شد همه القصه به عهدِ شریف به شد از آغاز در اوقاتِ زود نی به همین ملک شد از وی مدد دولتش افزون و دلش شاد باد شمسی ازین جای نزول و صعود^{۷۵۲} عرضه احوال به خود فرض کن
62 ^b		۱۹۸۰ ۱۹۸۵ ۱۹۹۰ ۱۹۹۵ ۲۰۰۰

حکایت

قاصدی آورد به نوشین‌روان
گشت پر از دانش او هند و سند

عرصة شطرنج ز هندوستان
گفت که هست این هنر اهل هند

^{۷۵۲} Nūshada – سعود

	خاص بود این هنر از ذاتِ ما گر بگشایند ادیبانِ طلسم فرض شود آمدن از هند باج فخر کیان گفت به خاص و به عام بهر گشادش کندم همهرهی فایز اگر باشد اگر فایزه فکر کماهیش ادیبی نخورد بر همه دور از ره حیرت گذشت جمله بماندند ز بنمودنش خسرو دانا گهر پاک کیش گفت کس این قصه ز آیین مهر از حکما خاست غریوی روان دیده وران را خبر از کار نیست گفت چه شد گر شدن از دیده نور بندهای از لشکریان امیر کرد به چشم دل دانا نگاه هر یک ازان رنگ دو هشت و بگشت خانه این سی و دو از احتیاط بهر حسابش به تخیل بسی یافت ازان علم صفایی به صدر گشت به آورده او در سخن مرد بگفتش تو که هستی ضریر چشم نداری چه عیان می کنی منظره عقل درو تیره است گفت که من یافته ام رنگ کار بحث و کالت به یکی می دهم بس بر خود خواند و گرفتش انیس قاصد فن رو به وکیل وزیر گرچه مرا حسنینش بیشتر پیر بگفتش که اگر نیست غضب با حکما و ندمای کیان حکم چو بشنید که جایز نشد دست به رخ برد ز پهلوی راست	2005 2010 2015 2020 2025 2030 2035
63 ^a	همچو طلسمی ز طلسماتِ ما بیشتر آرند ز ما صیتِ اسم لازمه آید که دهیمت خراج از فضلا و علما هر کدام بخشد ازین راز به من آگهی منصب عالی دهمش جایزه راه به دانستن او کس نبرد مدت بسیار به فکرت گذشت عاجز از اندیشه بگشودنش کرد تفحص ز ادیبان خویش کرد ادا پیش ابوزرجمهر کای شه فرخ رخ کشورستان آنکه نبیند چه شناسد که چیست عرض رساندن نرساند قصور برد روان جانب اعمی وزیر چون دو سپه دید سفید و سیاه خانه ز هر سو سفری هست هشت شصت و چهار است به روی بساط کرد درین باب تأمل بسی برد بفهمیدن آن ره به قدر گفت بیا بازی با ما بکن چون بتوانی به یلان داروگیر فرق تلون به چه سان می کنی دیده صاحب نظران خیره است بر تو دگر نیز کنم آشکار شرط دگر گر طلبی می نهم کرد یکی روی به رویش جلیس گفت که خوش باشد ایا دلپذیر دست به نصیب تو رسان پیشتر از تو بود خوب در آغاز نصب صاحب دعوی تویی اندر میان از سخن حق متجاوز نشد پیر بگفتش تو هم از سوی راست	63^b

جا به رخ خویش بده همچو او
هرچه کند نصب درین کارزار
از اثر تربیت اوستاد
عرصه به نصب همه پیراستند
2040 در قدم شاه و وزیران دوان
فیل و فرس از دو طرف تاختند
بازی اول که مخاصم شدند
پیش و کیل از نفس زنده‌اش
این هنر از پیر دلفروز ماند
2045 گفت به قاصد شه والا گهر
گفت بده در نظر مردم
در دومین خانه دو دانه بنه
هشت به چارم بده از دانه‌ام
هم تو بدین نو مضاعف بکن
2050 تا رسد خرم کشت سخا
تند بشد خسرو عالی تبار
پور قبادم شه روی زمین
قصه کن از گنج نه از قوت گوی
سفت گهر باز که ای دادگر
2055 حنطه بیرون و درون بی گمان
گر به سر هم بنهد ذوفنون
پیر هنر پیشه آینه صاف
گشت چو این کشف به شه دل نشین
گفت پس آنکه به وزیری کهن
2060 خواجه بگفتا گهرم را ببخش
گفت ازین باب مکن باز لب
دیده که از نار چو گلخن شود
گریه کنان باز بگفتش کلیم
آن بستان از کف فرمان بران
2065 آنچه نیاری که دگر پس دهی
یارب ازین فیض درین انجمن
بخت جوانش همه دم زنده دار

کار بکن هرچه کند رو به رو
تو ز نظیرش ز مقابل بدار
هرچه نهاد این ز برابر نهاد
صف زدگان معرکه آراستند
پیش دویدند پیاده روان
بازی خصمانه به هم باختند
بعد پی عربده قایم شدند
بار دوم مات شد آرنده‌اش
بازی غیب هم از آن روز ماند
چيست بگو جایزه این هنر
خانه اول به یکی گندم
در سیومین چار به ضعفش بنه
64^a شانزدهم ده به دگر خانه‌ام
تا رسد اعداد بیوتش به بن
پر بکن از حنطه بساط مرا
گفت که ای بی‌خبر از رنگ کار
می‌طلبی این مگر از خوشه چین
از زر و لعل و دُر و یاقوت گوی
گندم ملکوت نبود این قدر
زان تو وز آن دگر مردمان
از حق این داد نیاید برون
گفت چنین است و ندارد خلاف
کرد به آن رای هزار آفرین
تو چه طلب می‌کنی از من بکن
نور سواد نظرم را ببخش
غیر ضیای بصر از من طلب
امر محال است که روشن شود
کای شه بی فکر ز امید و بیم
کش بدهی باز شوی گر بران
64^b نستدنت خوبتر است از رهی
در دل شمسی قدری می‌فکن
شمع دل و دیده فروزنده دار

به خدمت پیر رسیدن و ازو فایده کلی دیدن

مرشدِ معنی و بیان داشتم مرشدِ من بود و هزاران چو من چون فلکِ پیر جهان دیده بود لشکریش ثابت و سیار بود نطفه‌ پاکیزه‌ آلِ رسول در به رخ از خلق جهان بسته داشت سال گذشتی که بگفتی دو حرف از حسن بصری اگر به نبود گاه ز تفسیر و حدیث و کلام روشنی خلوتِ طبعم ازوست گنجِ فضیلت ز دمش روشن است معرفتِ ماضی و مستقبل معرفتِ صیغه گرفتیم ز صرف	وقتِ جوانی که توان داشتم پرتو او بود به هر انجمن گل ز گلستانِ جهان چیده بود در گذر فقر سپه دار بود خویش و تبارش به خلائق قبول مرغِ دل از دامِ هوس رسته داشت بیهوده‌اش نطق نمی‌گشت صرف نام حسن داشت ولی که نبود گاه سخن داشت ز نقلِ کرام از صدفِ او گهرِ من نکوست هر که معاصر به زمانِ من است حال کنان داد به کفِ اولم از کلمه گفتیم و از فعل و حرف
گردِ جهالت ز دلم گشت محو ناطقه از نطق به منطق رسید تربیت کرد به علمِ نجوم منزلتِ سبغه سبیه را خانه هر نجم چه بُرج آمده راه به تثلیث و به تربیع هم قافیه سنجی به ترازوی نظم از عُز و شعر و معمادگر از لغتم داد کلیدی به دست گفت برو شعر بگو بعد از این دُر زده‌اند این مثل از پیشتر جسم برهنه کمری در میان روح و روانش همه دم شاد باد داد ز هر شیوه خبرداریم جانبِ او بود همیشه رهم صحبتِ او میلِ سحرگاه شد	روی نهادم به سوی علمِ نحو فهمِ دلایل به مطابق رسید دید مرا قابلِ فیضِ رقوم راهنمون شد منِ آواره را همچو گهرها که به دُرِج آمده برد دل از سرعت و ترجیع هم داد عروضم اثر از بوی نظم لطف کنان کرد مرا با خبر مستحکم دید به فیضِ «الست»^{۷۵۳} شاهدِ معنی که به من شد قرین علم درآموز و بگو شعر تر شاعر بی علم بود در جهان منزلتِ آخرت آباد باد کرد بسی جهد به دلداریم رو به درش بود گه و بی‌گهم
صحتِ او میلِ سحرگاه شد	یک رهم آهنگبه دل‌خواه شد

⁷⁵³ A'râf sûresi 172. ayet:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا...»

بی کتبیم گشت سوال و جواب
گفتمش ای مرشدِ راهِ همم
نکته چندی به من ارشاد داد
2100 گفت در آمد شب و شب فراز
جا به سر کوی تجمل بگیر
از دُر سیراب به است این سخن
بزمِ هلاکوه بود و هلو
خوار کند رفتنِ ناخواندهات
2105 باش فتاده که شوی رستگار
با خودی خویش ز خود کم شمر
ذره که خود را به هوا کم شمر
مهره گل کرد به پستی چو میل
گر کند لطف کسی منفعل
2110 چون ز نکویی شده ای حاضرش
قرص جوی هر که بیندازد
اندک اگر رنجه شوی ناگهان
لطف نماید چو یکی هر دمت
فرض بود راستی انگاشتن
2115 هر چه نه از تو مَشَوْش دلپذیر
نرم سخن گوی به مادر [و] پدر
باب یقین کوب که در هر زمان
«اجْتَنِبُوا غَفْلَةَ مَنْ الظَّنَّ» حق⁷⁵⁵
در پس مردم سخن از دم بد است
2120 آنچه نیاری به رخس باز گفت
خوار مبین مرد سر کوی کس
دهر پر از آفتِ ببران بود
هر که کند جلوه به زیر قبا
گر نشوی معتقد او به بود

جیب و بغل بود تهی از کتاب
65^b راهِ نجاتی بنمّا از کرم
کان نرود تا دم مرگم ز یاد
بایدت از رنجش کس احتراز
گوی ظفر ز اهل تحمل بگیر
بی طلب آهنگ در کس مکن
گر نه طلبکار شونت مرو
بلکه کند از نظر افکندهات
دانه که افتاد بر آمد به بار
قطره ز کم دیدنِ خود گشت دُر
چرخ زنان راه به خورشید برد
کرد عقیقش ز بلندی سهیل
با دمِ آبی کندی تازه دل
تا به قیامت مبر از خاطرش
هم نمکِ خوان وفا سازد
حقِ نمک کم نکنی از میان
در حرمِ خویش کند محرم
دست و دل و دیده نگه داشتن
66^a هر چه تو نهاده ای از جا بگیر
آیتِ «أَفِ لَكُمْ»⁷⁵⁴ را نگر
در حقِ شخصی نکنی بد گمان
تا بتوانی مزن از ظن نطق
غیبت اگر بیش و گر کم بد است
در عقبش نیست روا باز گفت
چشمِ حقارت مفکن سوی کس
بیشه کمین گاه هزبران بود
در نظرت پاک نماید عبا
منکر او نیز مشو زود زود

⁷⁵⁴ Ahkâf suresi 17. ayet:

«وَالَّذِي قَالَ لَوْلَا إِلَهُي لَكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أَخْرُجَ وَقَدْ خَلَّتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَعْجِلَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

⁷⁵⁵ Hucurât suresi 12. ayet:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا إِنَّكُمْ أَنْ تَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ»

2125 چون نکنی فرقِ جدید از کهن
گاه بود دلبرِ پرده نشین
خانه مپندار همین با خسش
سایه مگیر از سرِ همسایگان
رو مکن از خاکِ درِ اعتبار
روزِ قیامت که به پیرایه نیست 2130

نی بکنش نفی و نه تحسین بکن
زشت نگاری و بود نازنین
کس بود و تو شمری بی کسش
خیر طلب بر درِ همسایگان
حاجتش از نیز توانی برآر
بیشتر از پرسشِ همسایه نیست

صحبتِ دوم با پیر داشتن و بر لوحِ دل نقش وحدت انگاشتن

شامگهی باز ز شب‌های وصل
دیدمش از غایتِ طورِ نکو
بسته زبان حیرتش و دل به ذکر
داده خدایش ز عطای «السَّت»⁷⁵⁶
2135 باز چو برگشت از آن سیرگاه
دید ز راه و روشِ اهلِ کار
از سببِ حزن و زبونیِ حال
داشتیم از آتشِ دل مشعله
گفتمش ای قبلهٔ وارسندگان
2140 خار به دل دارم ازین بوستان
بر درِ این باغچهٔ پر هنر
بادهٔ من صاف و کسان در نفور
شهری و بیگانه درو ارجمند
شهری و پر فیضِ غریبانِ شهر
2145 روی به من کرد شناسای حق
گفت که ای زار و حزین آمده
ساکن این خانه بود بی متاع
اخترِ این قوم درخشنده نیست
بین که چسان رشتۀ زنجیر قید
2150 رو به بیابان شده گم از میان
صومعه‌هایش ز گران تا گران

66^b کرد دل زار تمنای وصل
سر به گریبان تفکر فرو
تازه و تر باغ و بهارش ز فکر
گشتگهٔ عالمِ کشفش به دست
کرد به حالِ ز ترحم نگاه
در رخ زردم ز کدورت غبار
کرد سوالم به نکوتر سوال
کردمش از دستِ حسودان گله
مرهمِ ریشِ جگرِ خستگان
نیست حضورم چو دگر دوستان
خار نماید گلِ من در نظر
جنسِ من ارزان و خریدار کور
شهریش آزرده دل و دردمند
اهلِ وطن همچو غریبانِ شهر
بذلِ گهر کرد ز درجِ نطق
عادتِ این مُلک چنین آمده
تیره بود پای چراغ از شعاع
67^a مستحقِ رحمتِ بخشنده نیست
سلسله جنبانِ حقیقت جنید
شهر رها کرده به همشهریان
بی خبر از زمزمهٔ ذاکران

⁷⁵⁶ A'râf sûresi 172. ayet:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا...»

هم وطنی نیست هوادارِ او
 یک شبی احباب نکردند جمع
 خشتی اگر اوفتد از آن بنا
 بانِ این ملک چنین داد شرح 2155
 خاک به غربالِ الم بیختند
 قسمتش این آمده از مامضا
 زان بود از بهرِ صغیر و کبیر
 پند درین واقعه مسموع دار
 شکوه روا نیست ز دستِ رفیق 2160
 دشمنی خصم ز دلِ ریشی ست
 آب درین کوزه طهوری شراب
 داد کنی گر به کس از داوری
 لعل تر از دیده بیفشان به اشک

رو به خرابی در و دیوارِ او
 بر سرِ خاکش نفروزند شمع
 هیچ کس آن خشت نماند به جا
 بارو و بُرجش چو فکندند طرح
 خون عوضِ آب درو ریختند
 آب و هوایش کند این اقتضا
 راحتِ او اندک و زحمت کثیر
 خاطر ازین تفرقه مجموع دار
 رنجشِ خاطر نبود در طریق
 این نه به اندازه درویشی ست
 زهر درین کاسه به از شهدِ ناب
 فرق چه باشد ز تو تا دیگری
 گو خَزَفَش نام بنه اهلِ رشک

روایت از پدر بزرگوار

والدِ مرحوم که خوش باد خاک 2165
 از سخنانِ عجب از اعجیبی
 گفت که یکبار به راهِ حجاز
 راست میانِ دو حرم ناگهان
 نقدِ جوانی شده بیرون زِ مشیت
 روی به ما کرد قد آورده کج 2170
 حاجی از زاد ره خویش تن
 کرد زنک سرخ شده چون شفق
 دفع کند شرِ ظوالم زِ تو
 صاحبِ احسان لب ازین ماجرا
 چند ره از دل به لب آورده ام 2175
 هیچ نگردید ز راهِ وصول
 نیست درون را خبر از خیرگی
 هر قدم ناله ز تن می رسد
 گفت که زادِ تو نباید مرا
 چون نکند دفع دعایت گزند 2180

67^b هر دمش از مغفرتِ حی پاک
 کرد به من طرفه حکایت شبی
 بود مرا همراهی در جواز
 پیر زنی از طرفی شد عیان
 چون فلک از دور زمان گوژ پشت
 سائلی کرد ز اربابِ حج
 مشیت دویی ریخت به مقناع زن
 از سرِ اخلاص دعایی که حق
 کور شود دیده ظالم زِ تو
 باز چنین کرد که من این دعا
 گریه کنان روی به حق کرده ام
 دعوتِ من در حقِ ظالم قبول
 دودِ دلم را اثرِ تیرگی
 بیشترک ظلم به من می رسد
 خیر چو تو بنده نشاید مرا
 رزقِ تو ما را نبود دلپسند

کام دل از حق که به در خواست نیست
 ذات نزیبید به ثنا گفتنش
 صاحب دعوت به هوای رجا
 اوچ سما را ز زمین گو مبین
 آنکه به تأثیر نراند سخن
 داد به پس داده مَرَد و برفت
 رزق رسان از سرِ خوانِ صدق
 گنج توقع چو بر افروزش

2185

68^a ناوکِ نفرین به هدف راست نیست
 بنده حق نیست روا گفتنش
 کوه گران را بکند گر ز جا
 گوی بکن جای به زیر زمین
 مردن او خوبتر از زیستن
 رو به سوی بادیه کرد و برفت
 نان چو به شمس دهی از خوانِ رزق
 لقمه دم سرد نکن روزیش

حکایت

موسی عمران سخن آرای طور
 کرد سوالی ز شکرخند خویش
 کت به همه عمر ز نوع بشر
 گفت بلی جان و جهان آفرین
 کش نبود غافلی از فکرِ من
 کرد کلیمش هوس یافتن
 چون به سرِ منزل او برگذشت
 ساخته در ریگ وطن از عنا
 یافته از عمرِ مطول نوید
 در فرح از شکر چو اربابِ شکر
 کرد سوالش که چرا این خوش است
 همچو دگرهات نه ملک و نه زر
 نیم تنش شکرکنان در جواب
 چون نکنم شکر که آرندهام
 تاب ندیده تنم از تابِ خور
 بر تنش آسیب نیاید گزند
 کرده موکل ملکمی را به من
 از کرم و مرحمتِ بی شمار
 پخته و ناپختهام آسان دهد
 موسیش آیین چو بدید از یقین

2190

2195

2200

2205

68^b آنکه شدش مقتبس از نار نور
 یکره از الفاظ خداوند خویش
 هیچ یکی هست ز من خوبتر
 هست یکی تن به فلان سرزمین
 نیست تهی یک نفس از ذکرِ من
 پای ز سر کرد به بشتافتن
 دید یکی کرده نشیمن به دشت
 بی نظر روشن و بی دست و پا
 ابرو و مژگان و محاسن سفید
 ورد زبانش همه دم شکر شکر
 این همه شکر ز کدامین خوش است
 نی ید و نه پا و نه بینا نظر
 گفت که ای صاحبِ رایِ صواب
 داشته در دشت چنین زندهام
 شیر و پلنگم نرساند ضرر
 کژدم و مارم نرساند گزند
 مرغِ هما پیکرِ طاووس تن
 می رسدم رزق به روزی سه بار
 از دهنش خود به دهانم نهد
 کرد به آن رای هزار آفرین

گشت ازان عهد و وفا عذر خواه
 2210 پیر کهن سال به آیین نو
 نام چه داری و چه کس می‌شوی
 گفت که موسایم و جویای نور
 حامدِ آلائی خدای کریم
 کرد تردد به طریقِ صواب
 2215 پس شد از آنجا و پس از چند روز
 دید شده طعمه شیرِ ژیان
 باز چو شد جانبِ طور رجوع
 گشت چو بر غیرِ منش التجا
 گفت خدا تا ز منش خواست بود

رو به سوی طور زد آهنگ راه
 نعره برآورد کسه ای راهرو
 سوی که زینسان به هوس می‌شوی
 رو به خدایم به مناجات طور
 جرعه آبِ طلبید از کلیم
 69a تازه دلش ساخت به یک جرعه آب
 باز گذر کرد به آن دلفروز
 مانده دران دشت ازو استخوان
 گشت سوالش ز خدا زین وقوع
 من دگرش زنده ندیدم سزا
 هر چه دلش خواست ز من راست بود

در خاتمه کتاب گوید

شکر که این نامه فرخنده نام
 2220 از رشحاتِ قلمِ مشک بیفز
 نکهتِ دل داد نسیم به باغ
 طبع هنر کرد و دلم سود برد
 خوف به جان داشت دلم گه گهش
 2225 لطفِ خدا بدرقه راه شد
 نظم به ترکیبِ سلاست نفیس
 چاشنیش خسته دلان را چو قند
 بهر مریضان سخن در سبیل
 موعظه‌ها مستمعان را قبول
 2230 شرح عبارات عیان در کتیب
 صنعتِ شعری به بیان گشته ضم
 بحر نگشته غلط از رای سست
 خوبی ابیات قبولِ قلوب
 طرزِ مقالات به وجه صحیح
 2235 نیست دو مصراع که هنگام گفت
 گر همه جویند به بشتافتن

قصه رسانید به ختمِ کلام
 گشت هوایِ سخنم نافه ریز
 کردم ازان بوی معطر دماغ
 راه به سر منزلِ مقصود برد
 دغدغه‌ها برد ز قطع رهش
 رفتنِ این راه به دلخواه شد
 طرزِ دل آویز و عبارت سلیس
 داروی تلخش شکر آمیز پند
 هست درو درجِ شفایِ علیل
 69b اکثرش آیات و حدیث و رسول
 بر همه فهمیدنِ معنی قریب
 معنیِ بسیار به الفاظ کم
 وزنِ گهرهاش به میزان درست
 قافیه‌ها نیز بری از عیوب
 نقل و حکایت سراسر ملیح
 آمده معروف به مجهول جفت
 سخته به یکجا نتوان یافتن

2240 خمسه که اندر نظرِ نکته سنج
 جستنِ رازش شرفِ آمد مرا
 بار خدا یا به خداوندیت
 گنجِ نخستم چو گشودی به روی
 طبعِ مرا گر رسدت یاوری
 چار دگر را به بیان آورم
 داد سخن داده به اندیشه‌ها
 یافت ازین جام اسیری سرور
 2245 در نظرِ دانشِ برنا و پیر
 بس دُر از الماسِ سخن سفته شد
 با سخنِ راست که سر پنجه شد
 یاور اگر نیست به اهلِ تمیز
 ثبت چو شد خواستم از اهلِ راز
 2250 صدرنشینانِ صفِ احترام
 بود ز هجرت شده با وی قرین
 ای دل ازین قصه بیا بگذریم
 دست برآورده کنیم اختیار
 از کرم و رحمتِ خود ای اله
 2255 خوشدلی ده به خلائق تمام
 باز کن از دیده ز خیل همه

نیست به مقدارِ کم از پنج گنج
 گنجِ نخستش به کفِ آمد مرا
 از حسب و بی زن و فرزندیت
 فتحِ دگرها بکن از چار سوی
 یاور و یاری به سخن گستری
 خمسۀ دیگر به میان آورم
 کار رسانم به هنر پیشه‌ها
 رو به من از عالمِ معنی ز دور
 خواست ز من نسخۀ خود را نظیر
 گر به ازان نیست نه کم گفته شد
 70^a از سخنِ حق نتوان رنجه شد
 اینکم آن گفته و این گفته نیز
 نام به این نامه بگویند باز
 منظرِ ابرار نهادند نام
 نهصد و پنجاه و چهار از سنین
 روی به اتمامِ سخن آوریم
 ختمِ سخن را به دعا اختصار
 در قدمِ پادشاهِ دین پناه
 امن و امان بخش به خاص و به عام
 جانبِ شمسِ به طفیل همه

روز قیامت که شود نشر او

با نبی و آل بکن حشر او

در تاریخ شهر جمادی الاول سنه خمس و سبعین و تسمعایه سنه 975

کتابه العبد عهدی بن شمسى البغدادی غفر الله ذنوبهما

دستم به زیر خاک چو خواهد شدن تباه

باری به یادگار بماند خطِ سیاه

SONUÇ

Bu çalışmada Nizâmî-yi Gencevî'nin Mahzenü'l esrâr adlı eserine nazire yazan X/XVI. yüzyıl Osmanlı sahası şairlerinden Şemsî-yi Bağdâdî'nin Manzar-i ebrâr isimli mesnevîsi incelenmiş ve nazire olarak kaleme alındığı Mahzenü'l esrâr ile makayesesi yapılmıştır.

Mahzenü'l esrâr ile aynı vezinde yazılmış olan Manzar-i ebrâr 2257 beyitten müteşekkildir. Eserin Mahzenü'l esrâr ile arasında şekil ve muhteva açısından bazı benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur.

Dönem tezkirelerinde kendisi ile ilgili detaylı bilgilere ulaşamadığımız müellifimiz, Türk edebiyatının önemli tezkirelerinden biri olan Gülşen-i şu'arâ'nın yazarı Ahdî-i Bağdâdî'nin babasıdır. Manzar-i ebrâr da Ahdî tarafından 975/1567 yılında istinsah edilmiştir.

Ahlaki bir mesnevi olan bu eserin dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulmak üzere kaleme alındığı muhtevasında bulunan Kanûnî adına yazılmış üç methiyeden anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş olan Bağdat'ta yaşayan şair eserinde Irakeyn seferi gibi bazı tarihi olaylar ve Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı yeniden imar etme çalışmaları hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Tezkirelerde müellif hakkında yer alan kısıtlı bilgilerden mesnevî bahrinde yazılmış üç kitap ve bir de divanı olduğunu öğrenmiş olsak da bahsedilen eserlere şimdilik ulaşabilmiş değiliz. Eserin muhtevasından anlaşıldığı kadarıyla Şemsî-yi Bağdâdî, Nizâmî gibi bir hamse sahibi olmak istemiş ve bu yolda ilk olarak Manzar-i ebrâr adlı eserini kaleme almıştır. Tuhfe-i Sâmi'de bulunan ve başka hiçbir kaynakta rastlamadığımız, Abdurrahman-ı Câmî'nin Subhatü'l ebrâr mesnevîsine nazîre olarak yazdığı söylenen Sıdk u Safâ adlı eserin, müellifimizin yazmak istediği hamsenin bir diğer mesnevîsi olması ihtimal dâhilindedir.

Çalışmamızda Manzar-i ebrâr detaylı bir şekilde incelenmiş; eserin özeti aktarılmış, dil ve imla özelliklerinden bahsedilmiş ve eserde kullanılan edebî sanatlardan örnekler sunulmuştur. Ayrıca Nizâmî'nin Mahzenü'l esrâr'ına nazire olması dolayısıyla iki eser arasında bir karşılaştırma yapılmış; benzerlikler ve farklılıklar ortaya konularak, her iki eser arasında yer alan benzer beyitlere yer verilmiştir.



KİŞİ, YER VE KİTAP ADLARI İNDEKSİ

A

Abdülkâdir Geylânî..... 98
 Acemistan..... 105, 107
 Ahdî....6, 7, 8, 9, 12, 13, 20, 22, 23, 24, 25, 27,
 28, 30, 31, 258, 263, 264
 Ahmed b. Şeyh Üveys..... 66, 106
 Ahmed-i Rıdvân..... 152
 Âli Mustafa Efendî..... 152, 263
 Ali Şîr Nevâî 151
 Arabistan..... 69, 107
 Arafat 107, 108
 Aristo..... 56, 102, 267
 Âzerî İbrahim Çelebi..... 152, 268

B

Bağdat . v, 1, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 28, 49, 54, 58,
 70, 72, 106, 108, 113, 116, 192, 258, 266
 Basra 58, 108
 Bathâ 48, 108, 115, 117, 128, 268
 Bedehşan 108, 109
 Behlûl-i Dâna 58, 100, 271
 Belh 69, 109
 Bîsutun 72, 109
 Bozorgmihr 70, 73, 104, 159
 Bursalı Cînânî 151
 Bursalı Rahmî 151, 152

C

Câm 18, 85, 109
 Câmîvi, 7, 18, 20, 28, 29, 47, 49, 87, 103, 150,
 156, 181, 182, 236, 258, 264, 268
 Cem 105, 107
 Cüneyd-i Bağdâdî..... 74, 102, 264

Ç

Çin..... 109, 110

D

Dicle 71, 110, 151, 170, 263

E

Ebû Bekir 94
 Eflatun..... 15, 101, 268

F

Ferhad..... 22, 105

Feyzî-i Hindî.....150
 Frenk.....51, 110

G

Gence 86, 110
 Gilan 98, 110
 Gülşen-i şu'ara.....6, 8

H

Hacû-yi Kirmânî 149
 Hârûnürreşîd 98, 264
 Hasan el-Müsenna 105
 Hasan-ı Basrî 99, 271
 Hâtîm et- Tâî.....84, 100, 270
 Haydar Tilbe.....151
 Hemedan.....65, 111
 Herat 62, 111
 Hızır.....53, 98
 Hicaz.....57, 111, 158
 Hindistan.....73, 111, 115
 Hipokrat.....64, 101, 230, 267
 Horasan.....112, 114
 Hoten 112, 270
 Husrev-i Dihlevî ...vi, 19, 28, 47, 49, 149, 156,
 181, 182
 Hülâgû 107, 271
 Hürremî.....13
 Hüseyinî-i Bağdâdî 13
 Hüsrev-i Dihlevî 103, 267
 Hz. Âdem.....95
 Hz. Ali 67, 95
 Hz. Eyyûb 96
 Hz. İbrahim.....97
 Hz. Îsâ.....95
 Hz. Muhammed .47, 68, 82, 93, 140, 155, 156,
 182, 185
 Hz. Mûsâ.....95
 Hz. Nûh.....83, 96
 Hz. Osman 94
 Hz. Ömer 94
 Hz. Salih 97
 Hz. Süleyman 96
 Hz. Yûnus 97
 Hz. Yûsuf.....82, 96, 225, 246

I

Irak 60, 66, 112
 Irakeyn seferi..... 4, 191, 258

i

İbn Sînâ 101
 İmâd-i Fakih-i Kirmânî 149, 271
 İmam Mûsa el- Kâzım..... 98
 İsfahan 53, 113
 İskender 22, 28, 56, 73, 102, 134, 269
 İsmail Nâkam 152

K

Kâbe 92, 93, 113
 Kanûnî Sultan Süleyman ... v, 1, 3, 5, 6, 27, 49,
 96, 157, 191, 258, 265
 Kâtib Çelebi 27, 267
 Kâtibi-i Nişâbü'rî..... 150
 Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb Ve'l-
 Fünûn 27, 267
 Kubâd 103

L

Lokman 101, 119, 187, 203, 206

M

Ma'rûf-i Kerhî 99
 Medain 113
 Medîhî Cennet-i Ahrâr 150
 Meliki-i Kûmî 150
 Merve 48, 108, 115, 117, 128
 Mescid-i Aksâ 113, 124
 Mevâlana Celâleddin..... 185, 268
 Mevlânâ Rindî..... 7
 Mısır 112, 113, 114
 Murâdî..... 13

N

Nev'izâde Atâî 151
 Niksar 51, 114
 Nil 114
 Nîmrûz 18, 86, 114
 Nizâmî. iii, v, vi, 1, 2, 6, 12, 16, 17, 26, 28, 47,
 49, 76, 87, 102, 103, 138, 139, 140, 141,
 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149,
 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158,
 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166,
 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 181,
 182, 237, 258, 259, 263, 266, 267, 268, 269
 Nüşîrevan 34, 103, 104

R

Râbia el-Adeviyye 100
 Rızâî..... 13
 Rizâyî..... 25
 Rüstem..... 69, 104, 105

S

Sa'dî.. vi, 17, 18, 47, 67, 86, 87, 102, 181, 182,
 237, 241, 265, 270
 Sam Mirzâ 7
 Selmân-ı Fârisî..... 68, 99, 267
 Sind..... 73, 115, 269

Ş

Şemsî ...iii, v, ix, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,
 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 44, 45,
 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 81, 92, 93,
 96, 100, 117, 124, 126, 127, 128, 129, 130,
 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,
 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161,
 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
 170, 171, 172, 173, 185, 258, 268, 270
 Şemsî-yi Bağdâdîiii, v, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12,
 16, 19, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
 92, 93, 96, 100, 117, 124, 127, 128, 129,
 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137,
 138, 153, 155, 158, 258, 268

Şîraz 17, 86, 115

T

Taşlıcalı Yahya 6, 151
 Tebriz..... 3, 61, 116
 Tekeli Mehmed Han 106
 Timurhan 72, 106
 Tuhfe-i Sâmi.... 7, 8, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 29,
 258, 269
 Tûr 76, 95, 96, 116
 Tuva Vadisi 116

U

Urfî-i Şîrâzî..... 150

V

Vahşî-i Bâfki 150
 Vakfiye-yi Mercan Ağa 116

Y

Yelan 105
 Yemen 117, 143, 160

Yesrib..... 48, 108, 115, 117, 128

Z

Zühdi 13



BİBLİYOGRAFYA

- Acar, Hayrullah: “Nizâmî-i Gencevî’nin Mahzenü’l Esrâr’ına Osmanlı Sahasında Yazılmış Türkçe Eserler”, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2002.
- Acılûnî, İsmâil
b. Muhammed: **Keşfü’l-hafâ ve ammeş-tehere mine’l ehâdis-i alâ el sineti’n-nâs**, 2 cilt, C. 1, Beyrut, Darü’l kitabü’l-ilmiyye, t.y.
- Açıkgöz, Namık: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Riyâzî**, C. 35, istanbul, 2008, s. 144-145.
- Affî, Rahim: **Ferhengnâme-i Şî’rî**, 3 cilt, C. 2, Tahran, Surûş, 1391 hş.
- — —: **Ferhengnâme-i Şî’rî**, 3 cilt, C. 3, Tahran, Surûş, 1391 hş.
- Aka, İsmail: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Timur**, C. 41, İstanbul, 2012, s. 173-177.
- Aksoy, Ömer Asım: **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, 2 cilt, C. 2, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2007.
- Akûn, Ömer Faruk: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Ahdî**, C. 1, istanbul, 1988, s. 509-514.
- — —: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Âli Mustafa Efendi**, C. 2, istanbul, 1989, s. 416-421.
- Alper, Ömer Mahir: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **İbn Sîna**, C. 20, İstanbul, 1999, s. 319-322.

- Altuntaş Halil,
Muzaffer Şahin, (hz.): **Kur'an-ı Kerim Meali**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı yay, 2011.
- Aslanoğlu, Osman: **Ruhâyî Dîvan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Sonçağ Akademi, 2020.
- Ateş, Ahmed: **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968.
- Ateş, Süleyman: "TDV İslam Ansiklopedisi", **Cüneyd-i Bağdâdî**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 119-121.
- Avcı, Casim: "TDV İslam Ansiklopedisi", **Medâin**, C. 28, Ankara, 2003, s. 289-291.
- Bağdatlı Ahdî: **Gülşen-i Şu'arâ**, haz. Süleyman Solmaz, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Bağdatlı İsmail Paşa: **Îzâhu'l-Meknûn Fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb Ve'l-Fünûn**, 2 cilt, C. 1, thk. Kilisli Rifat Bilge, Şerefettin Yalrkaya, haz. Şerefettin Yalrkaya, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1947.
- Bostan, İdris: "TDV İslam Ansiklopedisi", **Preveze Deniz Muharebesi**, C. 34, İstanbul, 2007, s. 343-345.
- Bozkurt, Nahide: "TDV İslam Ansiklopedisi", **Hârûnürreşîd**, C. 16, İstanbul, 1997, s. 258-261.
- Câmî, Abdurrahman: **Selâmân ü Ebsâl**, thk. Zehrâ Muhâcirî, Tahran, Neşr-i Ney, 1376 hş.
- Cemşîdî pûr, Yûsuf: **Ferheng-i Emsal-i Fârsî**, thk. Khalil Khatib, Tahran, Ketabfurûşî-i Furûgî, 1347 hş.
- Çakar, Esra: "Medîhî ve Cennet-i Ahrâr Mesnevîsi", İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2012.

- Çakmak, Aysun: “Kâtibî’nin Gülşen-i Ebrâr ve Mecmau’l- Bahreyn’i”, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Çakmak, Serdar: “Mahzen’ül Esrâr’ın Uygur Harfli Ali Şah Bahşı Nüshası”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Atatürk Üniversitesi**, No: 66, 2019, s. 331-354.
- Çelebioğlu, Âmil: **Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1994.
- Çiçekler, Mustafa: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Mesnevî**, C. 29, Ankara, 2004, s. 320-322.
- : “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Sa’dî-i Şîrâzî**, C. 35, İstanbul, 2008, s. 405-407.
- Değirmençay, Veyis: **Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî**, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2014.
- Dehkhodâ, Alî Ekber: **Lûgatnâme**, 28 cilt, C. 8, Tahran, Müesse-i intişarat ve Çâp-i Daneşgâh-i Tehran, 1377 hş.
- Dehkhodâ, Ali Ekber: **Lûgatnâme**, C. 5, Tahran, Müesse-i intişarat ve Çâp-i Daneşgâh-i Tehran, 1377 hş.
- Dehkhodâ, Aliakbar: **Lûgatname**, C. 15, ed. Muhammed Mo’in, Ja’fer Shahidi, Tahran, Müesse-i intişarat ve Çâp-i Daneşgâh-i Tehran, 1377.
- Efşar, Îrec: “Şiirhâ-yi Payân-i Nüsha”, **Hüner ve Merdom**, No: 139, 1353hş, Nisan, s. 7-19.
- Emecen, Feridun: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Süleyman I**, C. 38, İstanbul, 2010, s. 62-74.
- : “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Mohaç Muharebesi**, C. 30, Ankara, 2020, s. 232-235.

- Eraslan, Kemal: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Çağatay Edebiyatı**, İstanbul, 1993, s. 168-176.
- Erbilî, Muhammed Es’ad: **Kenzü’l İrfan**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2019.
- Ergün, Sadettin Nüzhet: **Türk Şairleri**, C. 1, İstanbul, Suhulet Basımevi, 1936.
- Erişen, Gülgün: “Bursalı Rahmi ve Gül-i Sad-Berg’i”, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 1990.
- Mostafa Derayati, (haz.): **Fihristigan-î Noshehay-î Hattî-yî İran: Fenha**, Tahran, Sazmân-i Esnad ve Ketebhâne-yi Milli-yi Cumhûrî-yi İran, 1390 hş.
- (haz.): **Fihristvare-yi Dest-Neviştay-i İran: Dena**, 12 cilt, Meşhed, Ferhengî Pejuheş-î el-Cevad, 1389 hş.
- Hâkimî, İsmâîl: “Mahzenü’l Esrâr’ı Nizâmî-i Gencevî ve Nazîrehâyî ki be Taklîd ez an Surûdeend”, **Mecelle-i Daneşkede-i Edebiyat ve Ulûmi İnsânî-yi Daneşgâh-i Tehran**, No: 3-4, 1357 hş, s. 117-127.
- Halaçoğlu, Yusuf: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Bağdat**, C. 4, İstanbul, 1991, s. 425-433.
- Hatiboğlu, İbrahim: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Selmân-ı Fârisî**, C. 36, İstanbul, 2009, s. 441-443.
- Hayyâmpûr, Abdurresûl: **Ferheng-i Sohenveran**, 2 cilt, C. 2, Tahran, İntişârât-ı Telâye, 1382 hş.
- Hümâyî, Celâleddîn: **Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî**, Tahran, İntişârât- i Ahura, 1389 hş.
- Kahya, Esin: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hipokrat**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 119-121.

- Kanar, Mehmet: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Nizâmî-i Gencevî**, C. 33, İstanbul, 2007, s. 183-185.
- Karaçelebizâde, Abdülaziz: **Süleymannâme**, Kahire, Bulak Matbaası, 1248.
- Kâtib Çelebi: **Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb Ve’l-Fünûn**, Lübnan-Beyrut, Darü’l ihyâ e-türasi’l Arabiyyî, t.y.
- Kaya, Mahmut: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Aristo**, C. 3, İstanbul, 1991.
- — —: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Sokrat**, C. 37, İstanbul, 2009, s. 352-354.
- Kınalızâde Hasan Çelebi: **Tezkiretü’ ş - ş u’arâ**, thk. Aysun Sungurhan, haz. Aysun Sungurhan, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Kurtuluş, Rıza: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Emîr Hüsrev-i Dihlevî**, C. 11, İstanbul, 1995, s. 135-137.
- Kuşoğlu, M. Oğuzhan: “Sâdikî-i Kîtâbdâr’ın Mecma’ü’l-Havâs Adlı Eseri (İnceleme - Metin - Dizin)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi Tezi, 2012.
- Kut, Günay,
Bayraktar, Nimet: **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Küçük, Hülya,
Semih Ceyhan: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Râbia el- Adeviyye**, C. 34, İstanbul, 2007, s. 380-382.
- Mermer, Ahmet: “Âzerî İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl’i”, **Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, No: 7, 1993, s. 473-500.

Mevâlana Celâleddin
Belhî u Rûmî:

Mesnevî-yi Ma'nevî, haz. Muhammed Ramazânî,
Tahran, Çaphane-î Haver, 1319 hş.

Mevlânâ Şemsî Bağdâdî:

Manzar-ı Ebrâr, t.y., Köprülü Yazma Eser
Kütüphanesi: Hacı Ahmed Paşa, nr. 294.

Naskali, Esko:

“TDV İslan Ansiklopedisi”, **Sâsânîler**, C. 36, İstanbul,
2009, s. 174-176.

Nefîsî, Saîd:

Tarih-i Nazm u Nesr der İran, C. 1, Tahran, İntişarat-
i Furûğî, 1334 hş.

Nizâmî-yi Gencevî,

thk. Vâhîd Destgirdî, Tahran, İntişarât-i İbn-i Sînâ,
1334 hş.

Okumuş, Ömer:

“TDV İslam Ansiklopedisi”, **Abdurrahman Câmî**, C. 7,
İstanbul, 1993, s. 94-99.

Olgun, Tahir:

Edebiyat Lügatı, haz. Edib Kürkçüoğlu, İstanbul,
Enderun Kitabevi, 1994.

Olguner, Fahrettin:

“TDV İslam Ansiklopedisi”, **Eflatun**, C. 10, İstanbul,
1994, s. 469-476.

Öğüt, Salim:

“TDV İslam Ansiklopedisi”, **Bathâ**, C. 10, İstanbul,
1994, s. 82-83.

Öz, Mustafa:

“TDV İslam Ansiklopedisi”, **Mûsâ el- Kâzım**, C. 31,
İstanbul, 2006, s. 219-221.

Özcan, Azmi:

“TDV İslam Ansiklopedisi”, **Sind**, C. 37, İstanbul,
2009, s. 242-244.

Pala, İskender:

Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, İstanbul, Kapı
yayınları, 2020.

Râdfer, Ebû'l Kâsım:

“Nazîre Perdâzân-i Hamse-i Nizâmî”, **Keyhân-ı
Ferhengî**, No: 87, 1371 hş., s. 30-33.

Riyâzî Muhammed
Efendi:

Riyâzü’ş-şuarâ, t.y., Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3724.

— — —:

Riyâzü’ş-şuarâ, t.y., Süleymaniye Kütüphanesi: Esad Efendi, nr. 3871.

— — —:

Riyâzü’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara), haz. Namık Açıkgoz, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Sa’di Şîrâzî:

Gülüstan, thk. Khalil Khatib Rahbar, Tahran, İntişarat-ı Safi Alişah, 1376 hş.

Safâ, Zebihullah:

Tarîh-i Edebiyat der İran, C. 5/2, Tahran, İntişarat-ı Firdovsî, 1369 hş.

Sâm Mirza Safevî:

Tuhfe-i Sâmî, thk. Vâhîd Destgirdî, Tahran, Matbaa-yi Armağan, 1314 hş.

— — —:

Tuhfe-i Sâmî, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Ayasofya, nr. 4248.

— — —:

Tuhfe-i Sâmî, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Fatih, nr. 4242.

Saraç, M. A. Yekta:

Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları, ed. Abdülkadir Gürer, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2019.

Sobhânî, Tevfîk Hâşimpûr,
Hüsametdin Aksu:

Fihrist-i Noshehay-i Hattî-yi Farsî-yi Daneşgah-i İstanbul, Tahran, 1374 hş.

Sümer, Faruk:

“TDV İslam Ansiklopedisi”, **Ahmed Celâyir**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 53-54.

Şerîfî, Muhammed:

Ferheng-i Edebiyat-i Farsî, 2 cilt, C. 1, Tahran, intişarât-i Muin, 1387 hş.

Taşağıl, Ahmet:

“TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hoten**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 251-253.

- Tefazzülî, Ahmed: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Enûşirvân**, C. 11, İstanbul, 1995, s. 255-256.
- Temiz, M. Enes: “Şemsî-i Bağdadî ve Manzarû’l-Ebrâr Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Tercüme)”, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi Tezi, 2022.
- Tokmak, A. Naci: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hâcû-yi Kirmânî**, C. 14, İstanbul, 1996, s. 520-521.
- Tokmak, Naci: **Telauffuzlu Türkçe- Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü**, İstanbul, Simurg, 2021.
- Tülücü, Süleyman: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hâtim et- Tâî**, C. 16, İstanbul, 1997, s. 472-473.
- Kolektif: “Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi”, C. 1, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Uludağ, Süleyman: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Abdülkâdir-i Geylânî**, C. 1, İstanbul, 1988, s. 234-239.
- — —: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Behlûl-i Dânâ**, C. 5, İstanbul, 1992, s. 352-353.
- — —: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Hasan-ı Basrî**, C. 16, 1997, s. 291-293.
- Ünver, İsmail: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Ahmed Rıdvan**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 123-124.
- — —: “TDV İslam Ansiklopedisi”, **Gülşen-i Envâr**, C. 14, İstanbul, 1996, s. 252-253.

Vâkıdî, Ebû Abdullah
Muhammed b. Ömer:

Hız. Peygamberin Savaşları (Kitabu'l Meğazî), 3 cilt, C. 2,
çev. Adnan Demircan, Musa Yılmaz, İstanbul, ilk harf
Yayınevi, 2004.

Weinstein, Gilles:

"Brill The Encyclopaedia of Islam", **Süleyman**, Leiden, 1997.

Yazıcı, Tahsin:

"TDV İslam Ansiklopedisi", **İmâd-i Fakih-i Kirmânî**, C. 22,
istanbul, 2000, s. 168-169.

Yuvalı, Abdülkadir:

"TDV İslam Ansiklopedisi", **Hülâgû**, C. 18, istanbul, 1998, s.
473-475.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D8%B2%D8%B1%DA%AF%D9%85%D9%87%D8%B1> (Son erişim: 01.06.2022)

<http://yazmalar.gov.tr/eser/manzarul-ebrar-mesnev%C3%AE-faris%C3%AE-fial-edeb-veas-siyaseti-veal-ahlak/176532> (Son erişim: 21.07.2022)

EKLER



Resim 1: Manzar-i ebrâr Vr. 1^b-2^a



Resim 1: Manzar-i ebrâr Vr. 69^b-70^a

فهرست اسامی اشخاص، کتب و اماکن

احمد

- 230,..... (محمد پیامبر)
 106, 235..... احمد بن شیخ
 94, 238..... احمد مختار
 22, 134, 193..... اسکندر
 113, 201..... اصفهان
 15, 101, 230, 240..... افلاطون
 115, 193..... اقلیم روم
 96, 217..... ایوب

ب

- 104, 242, 249..... بزرگمهر
 108, 212..... بصره
 108, 115, 117, 128, 187..... بطحاء
 4, 42, 106, 108, 191, 204, 212, 243, 244, 247..... بغداد
 101, 230..... بقراط
 109, 240..... بلخ

بوبکر

- 94, 188..... ابوبکر
 100, 212, 213..... بهلول
 109, 247..... بیستون

پ

- 86, 257..... پنج گنج

ت

- 116, 220..... تبریز
 تمرخان
 106, 247..... (تیمور خان)

ج

- 103, 189..... جامی

جنید

102, 223, 253 (جنید بغدادی)

چ

103, 109, 194 , 235, ... چین

ح

111, 184, 205, 209, 254..... حجاز

99, 251..... حسن بصری

15, 105, 240..... حَسَنِ ثانی

خ

112, 183..... خُتَن

112, 114, 243 خراسان

خسرو دهلوی

103, 189..... (خسرو دهلوی)

98, 190..... خضر

د

110, 170, 189, 222..... دجله

ر

104, 193..... رستم

س

99, 238..... سلمان

3, 22, 96, 134, 190, 191, 244, 248..... سلیمان

ش

23, 31, 81, 174, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 190, 193, 194, 200, 202, 205,

207, 210, 214, 216, 219, 221, 224, 226, 229, 234, 236, 239, 241, 242, 244, 248, 250, 257

شیخ گیلان

98, 110, 191..... (عبد القادر گیلانی)

17, 18, 86, 102, 115, 181, 198, 237 شیراز

ط

95, 116 , 255, 256 طور

116, 118, 236 طُوّی

ع

- عثمان..... 94, 188.
- عجم..... 23, 187, 193, 206, 208, 210, 238, 239, 241, 242
- عجمستان..... 105, 107, 194
- عراق..... 112, 218, 235
- عربستان..... 107, 241
- عُمر..... 94, 188.
- عیسی..... 95, 183, 230

ف

- فرنگ..... 110, 195
- فرهاد..... 22, 105, 247

ق

- قانون..... 101.
- قرآن..... 45, 94, 175, 186, 188, 197, 198, 200, 236, 244

ک

- کاظم غیظ..... 123, 219
- کعبه..... 93, 113, 185, 206, 207

گی

- گلستان..... 17, 86, 115, 181, 251
- گنجه..... 86, 110, 181

م

- مخزن اسرار..... 102, 175, 237
- مداین..... 113, 238
- مدینه..... 113, 238
- مسجد اقصی..... 113, 124, 184, 206
- مصطفی
- (محمد پیامبر)..... 93, 206
- منظر ابرار..... 27, 189, 190, 257
- موسی عمران..... 95, 255

ن

- نظامی..... 16, 102, 189, 237

نوح 83, 96, 186, 227, 232

نوشین روان 34, 194, 245

نیکسار 114, 196

ه

هارون

(هارون رشید) 204

هرات 111, 226

همدان 111, 233

هندوستان

(هندستان) 111, 248

ی

یثرب 108, 115, 117, 128, 187

یمن 117, 213